

**CAMPS DE CONCENTRACIÓ I UNITATS DISCIPLINÀRIES DE
TREBALLADORS A L'ESPANYA DE FRANCO**

Treball de Recerca Tercer Cicle de Doctorat

Alumne: Jordi Barriuso Babot

Director: Francesc Bonamusa i Gaspà

Universitat Autònoma de Barcelona

Departament d'Història Moderna i Contemporànea

INDEX	pàgina
Introducció.....	3
Els camps i batallons avui. Els grans desconeguts.....	9
Els Camps de Concentració i els Batallons de Treballadors.....	16
El servei militar en Unitats Disciplinàries.....	35
Sobre els Batallones Disciplinarios de Trabajadores.....	45
L'exèrcit franquista des del final de la guerra civil.....	48
Els camps i batallons a Catalunya.....	59
L'Hospital Militar Tallers.....	75
Tres poblacions catalanes on van residir unitats disciplinàries.....	77
Ripoll	77
Sant Quirze de Besora	93
Torroella de Montgrí	102
Algunes conclusions.....	108
Annex: Entrevistes.....	113
Josep Vaqué	114
Francesc Vernet	119
Bonifaci Espín	123
Miquel Lloret	128
Fonts i Bibliografia.....	133

Introducció

Vaig estar treballant durant un any al Archivo General Militar de Guadalajara, gràcies a una beca del Gabinet d'Estudis Socials i Nacionals (Gesin), a partir de l'acord entre el Ministeri de Defensa i la Generalitat de Catalunya, per a col·laborar en la tramitació de les indemnitzacions als que van patir privació de llibertat per raons polítiques a partir del final de la guerra civil. En aquest arxiu militar, hi ha diversos fons documentals on es custodien els milers de fitxes i d'expedients personals dels presoners de guerra que van passar pels camps de concentració i pels Batallones de Trabajadores que va crear l'exèrcit franquista durant la guerra. També es conserven els expedients dels soldats que, poc després d'acabar la guerra, van ingressar a l'exèrcit per a fer el servei militar, però que pels seus antecedents, van ser classificats com a *desafectos* al nou règim, i integrats en els anomenats Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores. En totes dues unitats es van realitzar treballs forçats per a benefici de l'exèrcit i del règim, tant durant la guerra com en els primers anys de la postguerra.

L'Arxiu General Militar de Guadalajara ens ha permès recuperar una realitat oblidada de la Guerra Civil, que no per ser menys coneguda és menys important. Tot al contrari, la repressió sobre els vençuts, que adoptarà unes dimensions enormes afectant a centenars de milers de persones que es veuran abocats a l'internament i al treball forçat, se'ns mostra amb tota la seva duresa quan ens endinsem entre els papers de Guadalajara¹.

La documentació de l'arxiu a la que hem tingut accés, són bàsicament les fitxes i expedients personals que es conserven d'aquells que van passar per alguna de les quatre realitats repressives com són: els Camps de Concentració (CC); els Batallons de Treballadors de Presoners de Guerra (BT); els Batallons Disciplinarios de Soldats

¹ Els fons de l'arxiu i la seva procedència estan perfectament detallats l'article publicat per qui n'és el seu director tècnic, F. Javier López Jiménez: *Fondos documentales conservados en el Archivo General Militar de Guadalajara*, Cuadernos Republicanos n.55, primavera-verano 2004. Revista del Centro de Investigación y Estudios Republicanos, que jo he consultat a la seva web: www.ciere.org/cuadernos.htm Ens parla també d'un altre fons importantíssim per a conèixer l'abast de la repressió franquista i que també és totalment desconegut pels historiadors, com és el de la Comisión de Examen de Penas, que compta amb més de 130.000 expedients personals tramitats per aquest organisme desde 1940, qui revisava d'ofici les sentències dictades pels Consells de Guerra (incloses les penes de mort que no s'havien executat) i que en va conmutar la gran majoria per la pena inferior en grau.

Treballadors (BDST); i els Batallons Disciplinaris de Soldats treballadors Penats (BDSTP). Són, de fet, els grans desconeguts per la historiografia, degut a la dificultat que sempre ha existit per investigar-los.

Gràcies al treball realitzat a l'arxiu, vaig entrar amb contacte amb la documentació que havien generat aquests diferents batallons i camps de concentració. A través de la feina diària, poc a poc vaig anar localitzant una bona part d'aquests centres i unitats, les poblacions on es van establir, les dates, els seus moviments i, en ocasions, les feines que van portar a terme. D'altra banda, per a la realització de les assignatures del Tercer Cicle, vaig començar a investigar en d'altres fonts sobre la creació, organització i funcionament dels camps i batallons.

Juntament amb en Pedro Larrègle vam presentar a l'estiu de 2003 un primer estudi general que definia els trets bàsics de tot aquest sistema repressiu.

Abans de definir els objectius d'aquesta nova recerca, faré una breu descripció de cadascuna d'aquestes realitats, dels camps i dels diferents batallons de treball forçat, per introduir la temàtica i evitar les confusions, que són moltes.

Els Camps de Concentració (CC):

Sorgits arran de la guerra, entenem com a Camps de Concentració aquells espais utilitzats per a concentrar, classificar i distribuir a un conjunt de persones, presumptament hostils al *Alzamiento Nacional*. Bàsicament als presoners de guerra de l'exèrcit republicà, però no exclusivament. Les seves característiques poden variar molt, anant des dels petits locals habilitats com a presons preventives usats en els primers moments de la guerra, fins els grans espais oberts rodejats de filferades, que donen cabuda a milers de persones i que sorgeixen sempre al final de les grans campanyes, amb la caiguda dels fronts. Passant per tot tipus d'edificis reconvertits, com ara convents, monestirs, quarters, escoles, fàbriques, magatzems, etc...N'hi han que es mantindran durant molts anys (el de Miranda de Ebro, o el de Reus), i d'altres que amb prou feines duraran uns dies (com és el cas del camp de Los Almendros a Alacant, que era una simple explanada on es va mantenir uns pocs dies als milers de persones que als darrers dies de la guerra esperaven al port uns vaixells que mai van arribar). Varien molt amb el temps, sorgint i desapareixent en funció de les necessitats de la guerra. També

canvien les seves funcions: en principi de detenció preventiva; després amb una tasca de classificació, per tal de depurar als captius i de reutilitzar-los com a treballadors o com a soldats. No cal dir que les condicions de vida solien ser penoses, amb poc menjar i menys higiene, sovint amuntegats perquè les capacitats d'allotjament sempre es desbordaven, augmentant així les dificultats. Els camps són una realitat molt diversa, tant com les diferents persones que passen per ells.

Els Batallons de Treballadors de Presoners de Guerra (BT):

Els batallons són unitats disciplinàries militaritzades on es realitzen treballs forçats. Hi van a parar aquells presoners que pels seus antecedents han estat classificats com a hostils al *Movimiento*, o que, senzillament, no tenien antecedents en cap sentit i no se'ls vol mantindre inactius en els camps de concentració. Sorgiran a mitjans del 1937, en el moment en que es centralitza tota la xarxa concentracionària sota una mateixa direcció, i seguiran actius fins a la segona meitat de 1940. Al igual que els camps, van creixent en número i efectius a mesura que avança la guerra i s'ocupen més territoris. Se n'arribaran a crear fins a 200 BT en els tres anys d'existència. Les tasques que desenvolupen són moltes, en principi feines d'ajut als fronts de guerra, de recuperació de material o fent trinxeres a primera línia; després principalment a la rera guarda, construïnt carreteres, vies fèrries, i en les fàbriques contribuint a l'esforç militar. Al acabar la guerra seguiran treballant, sobretot en la reconstrucció d'infraestructures. Tenen consideració de personal militaritzat, sota una dura disciplina.

Els Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors (BDST):

Aquests són una clara continuació dels anteriors en quant a estructura, funcionament i als treballs que realitzaven, però amb una diferència molt important: no estaven formats per presoners de guerra sinó per soldats de lleua que feien el servei militar. En concret es tractava de les lleues dels anys 1936 al 1941 (els nascuts entre 1915 i 1920) que van lluitar a la guerra, però que per culpa d'aquesta no havien pogut realitzar el servei militar. Quan el règim va reorganitzar la mili, poc més d'un any després d'acabar l'enfrontament, van decidir que aquells mossos havien de classificar-se en funció dels seus antecedents político-socials, de manera que els que eren considerats per les autoritats locals com a *Desafectos* serien integrats en aquests batallons disciplinaris, mentre que la resta passaven a les unitats normals. Una forma més de la repressió, amb la que es castigaven aquells joves que havien mostrat simpaties pels moviments

d'esquerra o que es van enfrontar voluntàriament al feixisme. Així es com es creen els BDST, que funcionaran des de mitjans de 1940 fins al final de 1942 en que desapareixen. Representen, doncs, la continuació dels batallons de presoners de guerra i de les obres que portaven a terme i que tan bon resultat estaven donant al nou estat i a tots els que estaven al seu costat.

Els Batallons Disciplinaris de Soldats Treballadors Penats (BDSTP):

El 2 de juliol del 41 s'ordena la incorporació a files dels mossos de les quintes del 36 al 41 que estiguin en situació de presó atenuada, per delictes menys greus, o en llibertat condicional els ja condemnats. Lògicament no surten ben parats en les classificacions de les juntes de les caixes de recluta i s'incorporen per a fer el servei militar a uns BDST específics només per mossos amb imputacions penals de caràcter polític. En principi són exactament igual que els anteriors, només que els seus integrants han estat empresonats amb anterioritat. El règim ja havia començant a indultar als acusats (que no sempre condemnats) per delictes de rebel·lió, des de juny del 40, i ho seguirà fent fins 1945. És per això que els que van essent alliberats i tenen pendent el servei militar aniran a parar als batallons de penats. A finals del 42, amb la desaparició dels BDST, els mossos passaran a unitats normals, però els penats no (i tampoc els sancionats per la Fiscalia de Tasas). Per això es crearan aleshores dues Agrupaciones de BDSTP, l'una al Marroc i l'altre a la 2ª Regió, amb 4 batallons cadascuna, que seguiran funcionant fins el 1948².

La voluntat del present treball és ajudar a conèixer millor un fenomen repressiu de tanta magnitud i importància com són els camps de concentració i el treball forçat que se'n deriva. No falten raons per abordar aquesta tasca, però les podem resumir en les següents:

- Són gairebé totalment desconeguts per la historiografia de la repressió, que és moltíssima, i ja no diguem pel gran públic.
- Són un dels eixos fonamentals de la repressió durant la guerra i els primers anys de la postguerra, sobre la que es configurarà el naixent règim franquista, tant pel

² LÓPEZ JIMÉNEZ, F.J. (2003) *La 2ª Agrupación de Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores Penados*, Boletín Informativo del Sistema Archivístico de la Defensa, n^o8, juliol 2003. A l'AGM de Guadalajara hi han els fons de la 2ª Agrupación de BDSTP. Els fons de la 1ª Agrupación estan a l'Archivo Regional de Ceuta.

gran nombre de gent que hi passa i n'és víctima directa, com pel gran nombre de gent que hi té contacte a les poblacions on es concentren o treballen.

- Serveixen alhora com a eina classificadora i càstig polític (els camps), i com aprofitament militar i econòmic pels vencedors (els batallons),
- Els batallons són bàsics per a la reconstrucció de les infraestructures destruïdes o malmeses per la guerra, i en els treballs de fortificació i defensa de la península durant la 2ª guerra mundial. A Catalunya hi seran molt presents, ja que va patir molts més danys en la xarxa viària i en les comunicacions degut a que és l'únic territori de tot l'estat on l'exèrcit republicà va tenir un "punt de sortida", i es va protegir la retirada fent esclatar dotzenes de ponts. I també per ser zona fronterera.

Per començar vull deixar molt clar que aquest estudi només és una aproximació parcial al tema dels camps de concentració i el treball forçat. El treball d'investigació que presento té dues parts diferenciades. En una primera part he fet una descripció general del que són els camps i les diverses unitats disciplinàries de treballadors, per tal de situar i conèixer l'objecte d'estudi. És la part més densa en quant a informació i és el veritable eix de la recerca. Mentre que en una segona part em centro amb l'exemple de Catalunya, i en concret he triat tres poblacions on es van establir algunes unitats, en un intent d'anar de dalt a baix, de veure quina era la realitat del desplegament dels treballadors forçats en un territori concret, com es produïa i què comportava.

Entre ambdues parts hi ha un capítol dedicat a descriure com era l'exèrcit espanyol que va sorgir durant la guerra, per entendre millor al principal responsable en la detenció, concentració i explotació dels presoners.

Hi ha una font bàsica per a estudiar tota aquesta qüestió que jo no he pogut consultar de forma àmplia i m'he vist obligat a treballar amb dades d'altres investigadors. Estic parlant del Archivo General Militar de Ávila. Allí es conserva la documentació dels dos exèrcits i, pel que fa al nacional, hi ha els fons del Cuartel General del Generalísimo, veritable òrgan directiu dels rebels durant tota la guerra. També es conserva (segons m'han assegurat fonts de la direcció d'arxius militars) la documentació del Ministerio del Ejército referent als anys 40. A part hi ha els fons de les grans unitats i de la majoria

d'organismes implicats en la gestió de la xarxa concentracionària. Em manca, doncs, bona part de la informació més essencial, la que prové de dalt: com les ordres directrius, la correspondència, els informes i llistats, els recomptes del nombre de presoners, la seva distribució, etc. . tota aquesta planificació, de la que se'n té constància per autors com Pedro Pascual o Javier Rodrigo³. És veritat que ni tant sols els responsables de l'arxiu saben amb exactitud què hi tenen, com passa a la majoria d'arxius militars. L'actual director tècnic hi està treballant⁴.

Si he consultat l'arxiu de Guadalajara, però allí “només” es conserven els expedients personals de presoners i soldats treballadors, però no tots, ni de bon tros. La informació que se'n deriva sempre és indirecta. És així, però, com vaig començar aquesta investigació, a través de buscar les ordres que es citaven a les fitxes personals, en butlletins i diaris oficials. I recolzant-me en els pocs estudis que s'han fet en els darres tres o quatre anys.

La fragmentació de la documentació militar és un fet. Els recents Archivos Militares Intermedios, que corresponen aproximadament a les regions militars actuals, recullen tot tipus de documentació. Des de fa anys els quarters han anat remetent els milers d'expedients a aquests centres regionals on s'amunteguen per tot arreu. Les comandàncies i altres òrgans com els governs militars o les capitànies generals també hi han enviat els seus fons. Aquest és el cas del arxiu del quarter del Bruc, a Barcelona, que té diverses sales plenes de fitxes i documents de tot tipus. Només una petita part està catalogada. En aquest arxiu he trobat documentació valiosa sobre el desplegament dels batallons a Catalunya i sobre les intencions dels responsables militars respecte a aquests. Però no he pogut consultar res dels fons del Govern Militar de Barcelona, ni de Capitanía, que considero bàsics per conèixer tot l'entramat directiu.

També hi ha rastres dels camps i batallons a molts d'altres indrets, com ara l'arxiu del Tribunal de Cuentas, que custodia un fons no catalogat amb les revistes mensuals que

³ PASCUAL, P. (2002) *Campos de Concentración en España y Batallones de Trabajadores*. Historia16, febrer de 2002. Petit article que suposà la primera aproximació global amb dades procedents d'arxius militars. L'altre obra, ja més ambiciosa, és la de Javier RODRIGO (2003) *Los campos de concentración franquistas*, publicat per la petita editorial Siete Mares. Em consta que la publicació del seu estudi definitiu serà aquest mateix 2005.

⁴ MELGAR, M. (2002) *Fondos contemporaneos del Archivo General Militar de Ávila*, Revista de Historia Militar n.1

s'enviaven de tots els camps i batallons (tot i que desconec el volum real del fons), però al que no estar permés d'accedir-hi, per ara.

Per tant m'he hagut de moure en d'altres arxius no militars, com ara els municipals, que m'han aportat un punt de vista nou i menys "oficial" sobre la realitat dels desplegament dels batallons en algunes poblacions catalanes.

Cal aclarir que els subjectes de la represi6 que suposen els camps i batallons s6n, en primer terme, b6sicamente els joves que han lluitat amb el b6ndol republic6 i que s6n fets presoners. Despr6s s6n majorit6riament soldats de lleva i refugiats republicans que tornaven d'un m6s o menys curt exili a Fran6a. En qualsevol cas s6n persones a les que no s'acusa de cap delictes en concret, excepte el de servir en l'ex6rcit popular, per6 que s6n reprimides i explotades per una suposada desafecci6 al *Movimiento Nacional*. No es tracta de presos, amb o sense condemna.

El meu objectiu principal 6s explicar la creaci6 i el funcionament dels Camps de Concentraci6 i de les diferents Unitats de Treballadors que es creen a partir dels presoners concentrats, i descriure'n les fases i canvis en l'organitzaci6. 6s un modest intent d'establir un marc de refer6ncia general sobre una qüesti6 totalment oblidada per la historiografia. Tot i la meva ambici6, no pret6n ser res definitiu ja que hi han encara moltes mancances per la impossibilitat real de consulta de la documentaci6 directa generada per aquestes institucions, com venia comentant.

La meva intenci6 tamb6 era arribar a con6ixer amb detall les condicions de vida (allotjament, alimentaci6, higiene, treball, disciplina, etc) que es donen als diferents camps i batallons, per6, com molt b6 diu Javier Rodrigo, la documentaci6 militar 6s totalment as6ptica, no ens diu res de les condicions de vida ni, evidentment, del tracte que rebien els presoners. Tot aix6 queda en mans de les recerques orals, dels protagonistes que han deixat el seu testimoni en biografies quasi sempre in6dites o d'aquells que encara estan vius avui i es presten a explicar la seva experi6ncia. Jo he entrevistat a quatre supervivents dels camps i batallons, els records dels quals he anat intercalant en la narraci6 i dels qui, al final del treball, en faig una biografia resumida on el seu testimoni serveix de contrapunt a la descripci6 general, que queda matitzada i enriquida. Tamb6 he procurat fer servir d'altres fonts no militars, per fer-nos una idea m6s exacte de la situaci6 a l'interior dels batallons, que no dels camps, dels que no se'n pot saber gaireb6 res fora de la documentaci6 militar.

Els Camps i Batallons avui. Els grans desconeguts.

En el treball anterior vem intentar explicar l'existència d'una realitat repressiva desconeguda per la majoria, i poc o gens tractada pels historiadors com eren els camps de concentració i els diferents batallons de treballadors. Les causes d'aquest desconeixement es deuen a la quasi total inexistència de recerques completes sobre el món concentracionari espanyol, on s'inclouen els diversos tipus de batallons de treballadors. Això ve donat en gran part per l'estat de complet abandó a que estaven sotmesos els arxius militars fins fa pocs anys, la majoria dels quals no eren més que magatzems on la norma era la dispersió documental, la manca de catalogació i la nul·la preparació tècnica de la majoria dels qui n'estaven al seu càrrec. Actualment, tot i les millores, els tècnics i archivers civils que els dirigeixen estan molt desatesos i amb poc personal, i es troben amb molts problemes per fer front a una catalogació completa.

Malgrat que, com ara veurem, amb els darrers estudis s'ha avançat moltíssim, encara estem lluny d'aconseguir una visió de conjunt sobre un fenòmen tant important i de tanta magnitud com va ser l'univers concentracionari i el treball forçat dels vençuts, i en especial l'experiència dels soldats treballadors. I això té una explicació ben senzilla com ens diu la investigadora Matilde Eiroa⁵ *“El Régimen puso en funcionamiento un complicado sistema burocrático para la investigación, clasificación y posterior distribución de los reclusos, escasamente conocido por los historiadores, para quienes es más fácil conocer la vida cotidiana de los mismos que el entramado oficial y administrativo que los sustentava. La imposibilidad de acceso a las fuentes archivísticas por su falta de catalogación, las restricciones a su consulta y su imprecisión han conducido a una falta de conocimiento de los mismos”* tot i l'interès que els historiadors han posat sempre amb la repressió. Queden clares quines són les principals dificultats que impedeixen la investigació. Fa falta una major implicació de tothom. Els investigadors necessiten un major suport de les universitats i institucions on treballen per pressionar sobre els responsables de la documentació per tal que aquesta es pugui localitzar i consultar sense masses dificultats.

⁵ EIROA SAN FRANCISCO, M. (2002) *De prisioneros a presos: europeos centro-orientales en los campos de concentraciones franquista*, Ponència presentada al Congrés “camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme”

En la historiografia, des dels darrers anys del franquisme i durant la transició van proliferar els estudis sobre la guerra, la postguerra i, en especial, la repressió. Per primera vegada en molts anys es podia publicar “l’altre” versió, la dels perdedors. Van sorgir infinitat de llibres, articles, biografies, que contrarestaven el que el règim havia proclamat durant 40 anys. Tots aquests estudis donaven dades noves, explicacions diferents, i recollien testimonis oblidats o amagats. Però encara no es podia investigar amb total llibertat. Del funcionament de l’estat franquista i, en especial, de l’exèrcit se’n sabia ben poc. Al menys des de dins. Pocs van ser els que es van atrevir a investigar als arxius militars, i no sols per la evident reticència dels militars, que sovint convertia l’accés en tota una odissea plena de traves, sinó pel lamentable estat dels fons documentals militars que ja hem assenyalat.

La guerra civil i el règim franquista que la va seguir han estat estudiats des de fa molts anys i des de molts angles i punts de vista diferents. Al llarg dels anys la historiografia espanyola i estrangera s’ha anat centrant en molts aspectes, destacant entre ells el tema de la repressió. S’han analitzat i descrit les varietats de la repressió, les etapes i les fases, seguint l’evolució del règim, a través dels seus aspectes concrets i locals o intentant generalitzar i valorar en el seu conjunt. S’ha escrit sobre qui eren els repressors: l’estat, l’exèrcit, l’església, l’escola i les demés estructures i organitzacions franquistes. S’ha escrit sobre qui eren els reprimits, ja siguin persones o entitats o maneres de pensar: els presos, les presons, els exiliats, els partits, els sindicats, el maquis, la lluita clandestina, la cultura, i un llarg etcètera. Uns temes han cridat més l’atenció dels investigadors que d’altres, uns han creat més o menys polèmica, i d’altres han estat sistemàticament oblidats. Així és com un dels punts més foscos de la dictadura va quedar en l’oblit. De la extensa xarxa concentracionària i de la utilització com a mà d’obra de la població civil considerada hostil no se’n sabia res, fora del que en deien les memòries dels qui ho van patir.

Però en els darrers anys la situació ha canviat radicalment. Hi ha hagut un fet clau que ens ha portat a la actual recuperació i difusió d’aquesta realitat, i ha sigut la voluntat de l’administració de recompensar d’alguna manera el patiment de milers de persones que van ser represaliades per motius polítics. L’obertura d’un nou procés d’indemnitzacions als que van estar privats de llibertat per motius polítics després de la guerra, iniciat per la Generalitat de Catalunya i seguit per moltes altres comunitats autònomes, és el que va posar la qüestió sobre la taula. El Decret de 31 d’agost de 2000 beneficiava a tots els afectats per la Llei d’Amnistia del 77 que havien quedat exclosos de les

indemnitzacions que otorgà l'Estat als anys 1990 i 1992. En aquell moment només van ser indemnitzats les persones amb més de tres anys de reclusió i que tinguessin més de 65 anys el 1990. Amb el decret de la Generalitat es va donar solució a una reivindicació de molts anys de les associacions i col·lectius d'expresos. Ara quedaven incloses les persones que haguessin patit privació de llibertat per motius polítics des de la fi de la guerra l'1 d'abril del 1939, a partir d'un mes de reclusió fins als tres anys. Els més beneficiats eren aquells que van estar en camps de concentració i batallons de treballadors, ja que donat la poca durada i inestabilitat d'aquests organismes represors, els afectats rarament s'hi van estar més de tres anys. Tot plegat va portar a la llum pública l'existència d'una realitat oblidada, de la que pràcticament no se'n sabia res.

És a partir de les negociacions entre el govern central i l'autonòmic, a finals dels 90, que es donarà cada cop més una major repercussió als mitjans informatius. Coincidint amb això es publiquen les primeres recerques on es donaven xifres i ens podíem fer una idea del volum de la repressió. Es comença a parlar de camps de concentració, de treball forçat i d'aprofitament d'aquest per l'estat franquista, l'esglèsia i certes empreses privades. Però el més important es que el procés engegat per la Generalitat, per poder tirar endavant les indemnitzacions, feia necessari obrir els arxius militars per comprovar la reclusió de milers de persones. La veritat és que, al menys a Catalunya, les previsions que s'havien fet es van quedar petites (estem parlant de 36.309 sol·licituds només a Catalunya) degut a una manca d'informació, ja que ni sabien exactament el que contenien els arxius militars ni coneixien amb detall els diferents tipus de reclusió. Ademés, per facilitar i agilitzar el procés, en principi no es van fer servir més fonts que els arxius militars i penitenciaris, oblidant les possibilitats que tenen els arxius municipals on es guarda la correspondència que els ajuntaments van mantenir amb les autoritats de les presons, camps i batallons en demanda d'aval i referències personals dels internats. El procés va ser molt més lent del que es pensava però ha valgut la pena. Tot i que és una injustícia no reconèixer el temps de reclusió si aquest es va produir durant la guerra, com va passar. Es veu que per no ferir sensibilitats, es considerava que mentre va durar l'enfrontament no es podia recompensar només als d'un bàndol⁶.

⁶ Un exemple que il·lustra perfectament el grau de desconeixement que es té dels batallons és la polèmica que mantenen el Govern basc amb alguns afectats ja que en el decret establert no consideren privació de llibertat als BDST ja que ho interpreten com a temps de servei militar en lloc de treball forçat que s'enmascara darrera l'excusa de la mili.

Així doncs, gràcies a uns pocs estudis i a l'interés generat pel gran seguiment mediàtic que s'ha creat entorn aquest fenomen, en la actualitat estem vivint un segon "boom" en la investigació històrica de la repressió, i no només a nivell editorial, sinó també audiovisual, amb molts documentals i programes de ràdio i televisió. Avui s'apilen molts títols a les llibreries que parlen sobre molts aspectes de la guerra i postguerra, de l'exili, la deportació a alemanya, el treball del presos, els nens de Rússia, els bombardejos, les fosses comunes, etc. I, també, dels camps i batallons. Però malgrat la feina feta, segueixen havent-hi punts foscos. I l'exèrcit franquista n'és un.

Una bona part de les obres que han aparegut recentment, tenen en comú que són escrits de tipus periodístic, de fàcil lectura i destinats al gran públic, cosa que està molt bé, però que deixa molts interrogants per resoldre i provoca algunes errades i malentesos. D'altres han prioritzat els testimonis personals, recuperant velles històries i records matitzats per la memòria. Els millors exemples són el d'Isaías Lafuente amb "*Esclavos por la patria: la explotación de los presos bajo el franquismo*" on trobem el primer intent d'explicar el funcionament de tot el que va ser el sistema de Redención de Penas por el Trabajo. L'altre exemple són les dues obres de Rafael Torres "*Los esclavos de Franco*" i "*Víctimas de la victoria*" on mitjançant un grapat de testimonis reconstrueix l'univers repressiu dels primers anys del règim, apropant al gran públic la duresa del moment i les terribles odisses de gent ben normal.

El fet de donar veu a la gent, el que s'ha vingut anomenant la recuperació de la memòria històrica, és el que més s'ha de destacar en l'actual revisió de la repressió. Segurament quan vàiem que els darrers protagonistes anaven desapareixent i que no ens quedava massa temps, ens n'hem adonat que encara hi havia una capa de silenci sobre el que va passar després de la guerra i calia recuperar els records i les vivències, i enregistrar-les també. Durant 60 anys les víctimes no havien parlat, ja fos perquè no se les escoltava, perquè els records eren massa dolorosos o, en molts casos encara tenien por d'explicar algo que havien callat durant tants anys i que ni els seus familiars coneixien en detall. Al veure com ara se'ls reconeixia i recompensava el seu sofriment, molts s'han obert i ens han parlat amb franquesa, aportant un coneixement més complet i proper dels molts aspectes de la repressió.

Va ser en aquest ambient de recuperació que es va celebrar l'octubre de 2002 al Museu d'Història de Catalunya de Barcelona un Congrés titulat "*Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme*" organitzat per

l'UAB⁷. Com diu el títol, les ponències es van organitzar en dos grups, les que feien referència a les presons i les que es centraven en els camps de concentració i, en menor mesura dels batallons. Són aquestes últimes una vintena d'articles, recerques d'aspectes molt concrets com la repressió i l'internament dels menors, dels estrangers, l'explotació com a mà d'obra dels presoners i dels presos, les relacions dels treballadors amb els civils de les poblacions on estaven i també recerques que resumeixen la situació dels camps o batallons a nivell local o provincial. Destaquen també pel fet d'aportar per primera vegada dades concretes, xifres i ordres emeses per la direcció militar dels camps i batallons. Molts dels autors han consultat ja l'Archivo General Militar de Ávila, on resideixen els fons deixats pels principals organismes implicats en la gestió de la repressió militar. Resumint, són una bona mostra de la diversitat d'estudis que tracten la qüestió dels camps i dels treballs forçats arreu de l'estat. Ens aporten molts coneixements nous, sempre a nivell local, però que ens serveixen per comparar la situació a diferents punts de la península i per veure quines fonts utilitzen.

Però si parlem dels estudis que han intentat explicar tot el procés de manera conjunta n'hem de citar dos. El primer el de Pedro Pascual, publicat a *Historia 16* al febrer de 2002. Petita investigació que explica la formació dels camps, dels batallons de treballadors i en dóna per primera vegada xifres oficials procedents de l'arxiu militar d'Àvila. Font bàsica usada també per Javier Rodrigo a "*Los Campos de Concentración franquistas*" publicat a 2003. Ja és una obra més completa on l'autor ressegueix el sorgiment i evolució dels camps durant la guerra. Però tot i l'avenç que suposen, totes dues tenen un mateix defecte. Centren l'explicació i les dades durant la guerra o la immediata posguerra. Després el discurs es torna confús, i no aclaren com es produeix el tancament de molts camps i dels batallons, què passa amb el presoners de guerra, com i quan són alliberats,... Però el més greu és que amb prou feines parlen dels batallons de soldats treballadors, ni de la mecànica en la que apareixen i funcionen. Això és un punt negre de la historiografia, recent o no, ja que normalment es depatxa el tema dels soldats treballadors amb unes poques línies, gairebé sempre plenes d'errades o amb buits importants que demostren el desconeixement global.

⁷ D'aquest congrés n'hi ha la memòria pertinent que recull totes les ponències i articles presentats, i també s'ha publicat en forma de llibre "*Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme*", editat per Molinero, C., Sala, M., i Sobrequés, J., Barcelona, Crítica, 2003. Alguns dels articles també es van recollir en el llibre *Una inmensa prisió*, editat i publicat pels mateixos autors també a Crítica.

La única investigació que es centra directament en l'estudi dels batallons és la de Eburne Beaumont i Fernando Mendiola⁸. Partint del cas de varies petites poblacions de la muntanya navarresa que reberen centenars de treballadors, han plantejat propostes teòriques i metodològiques per al seu estudi, que es basen en la consulta dels arxius municipals i en entrevistes personals tant a antics treballadors com als habitants dels pobles on residien. De fet, els autors són els únics que reconeixen els batallons com a base principal del sistema de treball forçat, amb desenes de milers de presoners, i són també els únics que els descriuen sense confondre'ls amb altres modalitats represores.

Deixant de banda el moment actual no ens podem oblidar de les d'obres purament autobiogràfiques, que han sigut la font única de coneixement dels camps i batallons durant molts anys, amb les ventatges pels detalls de la vida quotidiana i els inconvenients per extrapolar situacions concretes i extreure'n una visió de conjunt. D'aquestes n'hi ha moltes biografies autopublicades que majoritàriament resten en l'oblit i són difícils de localitzar. Fora de l'àmbit estrictament autobiogràfic destaca el "*Libro Blanco sobre las cárceles franquistas*" del colectivo 36 publicat per Ruedo Ibérico durant la transició, formant part de l'explosió d'obres escrites des del bàndol dels perdedors. Allí s'hi recullen molts testimonis de represaliats en presons i camps i es donaven les primeres xifres globals. En la mateixa època Joan LLarch publicava la única obra sobre batallons que es coneix, "*Batallones de Trabajadores*". És un relat que recull les seves pròpies vivències com a presoner de guerra, les dels seus companys i les de molts altres testimonis no identificats. Aporta dades sobre l'organització i condicions de vida i intenta sistematitzar. No entenc encara l'oblit de la seva obra per part de la historiografia.

⁸ BEAUMONT, E. i MENDIOLA F., *Vinieron un montón de prisioneros. Los Batallones de Soldados Trabajadores vistos y recordados por la población de la montaña navarra (Vidángoz e Igal: 1939-1941)*. Ponència presentada al Congrés del Museu d'Història de Catalunya. L'altre article *Perspectivas y archivos locales: Propuestas teóricas y metodológicas para el estudio de los Batallones de trabajos forzados (BT y BDST) en la posguerra a partir del caso navarro*, que jo he consultat via web a la pàgina www.HistoriaCrítica.com

Els Camps de Concentració i els Batallons de Treballadors

El fracàs de l'aixecament militar de juliol de 1936 va provocar l'establiment de dos bàndols totalment oposats en totes les seves concepcions. La violència amb la que es van enfrontar durant els primers dies i setmanes va portar a un punt sense retorn. Ningú no podrà oblidar ja els milers d'assassinats comesos en aquell estiu. Als pocs mesos, estabilitzades les zones del país que controlaven els uns i els altres, l'enfrontament va deixar pas a una guerra que es preveia llarga, sobretot després de l'intent fallit de prendre Madrid per part dels nacionals.

Al bàndol sublevat, que és el que ens interessa, es va deixar clar des d'un principi que no es tindria clemència amb aquells que s'oposaven al seu triomf o que no li'n donaven suport. Així veiem com s'ompliran les presons ràpidament. En un principi es tanquen als que s'han oposat directament a l'aixecament, ja siguin militars, forces d'ordre públic o civils armats, la majoria dels quals ho pagaran amb la seva vida en afusellaments col·lectius. Tot seguit prendran a tots els que per les seves idees o actuacions durant la república són considerats enemics. Però no en tenen prou amb els alts càrrecs o dirigents de partits i sindicats del Front Popular, sinó que es persegueix als simples militants i afiliats i, sobretot a nivell local, a tots els que per la seva manera de viure o de pensar, es creu que no poden formar part del nou ordre que s'imposa.

Amb tants enemics, les presons es desborden i es comença a utilitzar qualsevol espai improvisat: ajuntaments, instal·lacions militars, magatzems, convents, escoles, places de toros....tots serviran com a centres de detenció preventiva. Als internats poques vegades se'ls acusa formalment, estan tancats sense càrrecs. Encara no se sap què fer amb ells, tot i que sovint reben visites de falangistes i d'altres que acaben amb les famoses *sacas* i *paseos*. Aquests recintes habilitats en un primer moment bé poden considerar-se camps de concentració ja que el seu personal no són presos en tant que no estan acusats ni són jutjats per res concret. Són retinguts il·legalment per motius ideològics, perquè podrien ser futurs enemics. La guerra es dibuixa en l'horitzó i qualsevol mesura preventiva es poca. Aquestes detencions de civils contraris al *Movimiento* o poc entusiastes del mateix, serà un procediment comú durant tota la guerra conforme les tropes nacionals vagin ocupant noves poblacions.

Parlant amb propietat, els primers camps de concentració que trobem apareixen als fronts. La guerra només havia fet que començar i poc a poc el nombre de presoners, de fugitius, evadits o *presentados* va anar en augment. Els diferents cossos de l'exèrcit

nacional van creant els seus camps, sorgits de qualsevol manera per les diferents unitats allí on considerin, sense cap direcció ni previsió de què fer amb ells. Responen només a la lògica de la guerra. Hem de recordar però, que en els primers mesos, tant al front com als pobles i ciutats, no es feien gaires presoners, els afusellaments estaven a l'ordre del dia, i amb els detinguts no s'observava cap criteri uniforme fins aleshores. Durant tot el primer any de guerra, les actuacions envers els presoners de guerra i els detinguts no estaran unificades, i fins l'estiu del 37 no es procedirà a la centralització sota un comandament únic de tots els camps de concentració. És un procés que anirà lligat amb l'estabilització de la zona sublevada i concretament amb la centralització dels poders polítics, socials i militars en unes soles mans, les del general Franco.

Els rebels pensaven substituir la República per una dictadura militar en pocs dies. Però la resistència dels obrers i la fidelitat de part de les institucions d'una banda, i/o el mal plantejament de la sublevació per l'altre, van fer fracassar el cop d'estat i es va dividir el territori en dues zones segons hagués triomfat o no l'*Alzamiento*.

A la zona rebel es veuen obligats a crear un nou estat i a organitzar una guerra, un esforç considerable. El nou govern autoritari quedarà en mans del general Franco, que amb certa rapidesa aconsegueix acaparar el poder militar, al voltant del seu Cuartel General, i el poder polític, a la Junta Técnica del Estado, mitjançant la unificació del falangisme i el carlisme sota un partit únic. Poc a poc anirà estabilitzant les diverses relacions de poder al camp nacional. Convertit en el màxim dirigent, havent-se imposat per sobre dels altres cabdills sublevats, Franco empenirà definitivament la regularització de la situació dels presoners, que no havia estat possible malgrat els projectes elaborats ja a la tardor de 1936⁹. L'existència d'aquests projectes constata la prematura necessitat d'imposar un ordre en quant a la gestió i funció dels camps de concentració i del treball forçat dels presoners.

Entre els mesos de març i juliol del 1937 -coincidint amb la implantació dels pilars del que serà el nou règim, i també, no ho oblidem, coincidint amb l'inici de l'ofensiva sobre el front nord, on era d'esperar que es multipliqués el nombre de presoners- trobem un seguit d'ordres i disposicions que pretenen unificar els criteris a tenir en compte respecte als captius procedents del bàndol republicà i respecte als centres de reclusió on quedaven. És aleshores quan es regula les funcions dels camps de concentració. A part

⁹ RODRIGO, J. (2003). Cita un projecte de Llei desestimada, que va realitzar per Luis Valdés al novembre del 36 on es parla de la creació de camps de concentració i del treball forçat dels presoners.

de servir com a espais d'internament, hauran de complir un doble objectiu: primer i més important, es procedirà a classificar els presoners en funció de la seva adhesió al *Glorioso Movimiento Nacional*. I segon, feta la classificació, es separaran els presoners depenent del grau d'adhesió per tal d'empresonar als dirigents o destacats contraris, i aprofitar tota la resta, com a soldats o com a treballadors. Ja des d'un primer moment s'acompanya a la realitat repressiva d'un discurs oficial. L'existència del sistema concentracionari es justifica per l'enfrontament armat i per la necessitat d'identificar i reduir a l'adversari polític. Però el treball forçat no té raó de ser per si mateix, i és per això que es perfilarà tota una doctrina que estableix a l'empresonament una missió redemptora, basada en el càstig i la rehabilitació dels vençuts, que han de reparar els pecats comesos. L'esglèsia sempre va tenir un paper destacat en el sistema repressiu, al que donarà una justificació moral, i hi mantindrà una participació activa. Aquest fet esdevindrà primordial pel manteniment del nou règim.

L'ordre del Cuartel General del Generalísimo del 11 de març del 37¹⁰ és la primera instrucció general per a classificar als presoners i *presentados*. S'estableixen 4 categories que s'utilitzaran sense grans canvis al llarg de tot el conflicte: A) els que podien justificar ser addictes al Movimiento o al menys no hostils, i que en el cas d'haver format en les files enemigues ho van fer forçats o obligats. També incloïa els que es van passar confiats en les proclames llançades sobre el front enemic per estimular la presentació. Els d'aquest grup que estiguessin en edat militar s'incorporaven a l'exèrcit nacional i la resta quedava en llibertat. B) presoners que van anar voluntàriament amb els republicans però que no estaven afectats de responsabilitats socials o polítiques. Els d'aquest grup han de continuar en situació de detinguts fins a nova ordre. C) Els caps i oficials de l'exercit enemic, els capturats o *presentados* que es van destacar per l'hostilitat envers les tropes nacionals i els dirigents i destacats en partits i organitzacions contraris als interessos de la pàtria als que s'acusava dels delictes de traïció i rebel·lió comesos abans o després del *Alzamiento* (aquí ja es pot veure el germen de la futura Ley de Responsabilidades Políticas). D) Els que eren presumptes responsables de delictes comuns. Els dels darrers dos grups passaven a disposició de les Auditorías de Guerra.

Aquest procediment classificador tenia diverses fases. Una primera classificació de forma somera feta per la mateixa unitat que els havia detingut o a la que s'havien

¹⁰. A.G.M. de Àvila, armari 1, leg.46 bis, carpeta 1, document 113. Ordre citada per PASCUAL, P (2002).

presentat, normalment en un camp proper a la línia de front. S'elabora un sobre amb les informacions militars i político-socials més bàsiques i es traslladava al presoner amb el seu sobre a un camp o recinte ja més estable de la reraguarda on queda a disposició de la Junta o Comissió Classificadora corresponent. Aquests organismes formats per militars amb, al menys, un oficial del cos jurídic, són els qui practicaran les indagacions i demanaran els avals que calguin. Fet això, elevaven una acta on es proposava la resolució cas per cas al Auditor de Guerra corresponent qui en dictaminava: la llibertat, el reclutament, la continuació de l'internament o la presó. Tot això confirmat pel General en Cap del cos d'exèrcit respectiu. La tramitació dels famosos avals serà la manera en que la nova administració militar reafirmarà a escala local quins eren els poders bàsics en els que es sustentava¹¹. Joan Llarch ens diu que en totes les Caixes de Recluta de l'Espanya Nacional s'exposaven públicament les llistes de soldats republicans fets presoners, amb la doble intenció de facilitar la identificació d'algun, ja fos per denunciar-lo o perquè algú s'oferís com a avalador¹². Com es veu era un procés lent i costós que provocava el manteniment durant mesos de molts captius, sense poder-los aprofitar per a l'esforç de guerra. Aquest serà un problema no resolt durant tot el conflicte, malgrat els canvis introduïts per alleugerir els tràmits, com veurem més endavant.

Al mes de maig de 1937¹³, s'havia promulgat un decret que atorgava el dret al treball als presoners de guerra i als presos per delictes no comuns, i n'establia els salaris i les condicions de treball, fixant les bases legals per a utilitzar-los com a mà d'obra en un futur immediat. Només quedaven exclosos aquells presos sobre qui requeien acusacions greus. El decret anava per darrera la pràctica i pretenia legalitzar quelcom que ja estava succeint amb aquells fets presoners o presentats als fronts. De fet les convencions tradicionals i internacionals dels exèrcits ja imposaven el treball als presoners de guerra com una de les alternatives que s'oferien com a compensació dels costos del seu manteniment. El dret-obligació al treball és una novetat sobretot pels presos polítics, ja que els presoners de guerra en tot moment havien estat utilitzats com a mà d'obra pels militars. El decret marca l'inici de l'explotació dels presos per part de l'estat, la legalitza i la teoritza, servint de base per a la futura Redención de Penas por el Trabajo que tant bon rendiment donarà al règim un cop acabada la guerra.

¹¹ RODRIGO, J. (2003).

¹² LLARCH, J. (1978) *Campos de Concentración en la España de Franco*. Producciones Ed. Barcelona.

¹³ BOE, maig 37, núm.224.

El 5 de juliol de 1937¹⁴ es dona l'ordre des de la Junta Técnica del Estado a Burgos de constituir una Comissió que s'encarregarà de la creació dels Camps de Concentració. Així, el 13 de juliol es va crear la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros de Guerra (ICCP), que seria l'encarregada d'elaborar un pla general d'obres públiques a desenvolupar pels futurs treballadors forçats. Serà aquesta qui proposarà, dirigirà i gestionarà les diferents obres i treballs que efectuaran els Batallones de Trabajadores de Prisioneros de Guerra (BT). N'estarà al capdavant el coronel Luis de Martín Pinillos, qui fins aleshores havia sigut governador militar de Cáceres. Amb seu a Burgos, la ICCP estarà estructurada en cinc seccions: Personal; Intendencia e Intervención; Sanidad y Farmacia; Trabajos y Obras, i Justicia.¹⁵ Sembla que la ICCP reproduïa el model alemany, tot i que no se'n tenen proves escrites¹⁶. De totes maneres, les característiques principals, com ja hem dit, passaven per la utilització dels presoners en l'esforç de guerra, prèvia classificació a mode de filtre. Lògicament les pèssimes condicions de vida i les infinites privacions i arbitriarietats que patien ja eren un càstig prou dur, que actuava sobre la moral i les actituds dels interns i de les poblacions on es concentraven.

La veritat és que tant les funcions com l'organització de la ICCP són molt confuses i sovint la documentació oficial no ens ajuda a aclarir-ho sinó tot el contrari. De fet inicialment no s'especifica en cap disposició oficial la seva dependència orgànica, pel que es pensa que depenia directament del Cuartel General del Generalísimo. No serà fins després d'acabada la guerra que s'integrarà en l'organigrama del recient creat Ministerio del Ejército.

Amb la Inspecció es centralitza també la creació i funcionament dels BT. Pel que sabem ja a l'abril del 1937 actuen els primers batallons, organitzats per la Jefatura de Movilización, Instrucción y Recuperación (MIR). Sota el comandament del general Orgaz (que serà el primer Capità General de Catalunya en acabar la guerra), la MIR va ser creada per Franco el març del 1937 per estructurar la militarització de la reraguarda del camp nacional, encarregant-se, com a tasca principal, de la mobilització dels reemplaçaments. Com unitats militaritzades que són, els batallons de treballadors eren

¹⁴ BOE, 5/7/37, núm.258

¹⁵ GUTIÉRREZ CASALÁ, J.L. (2002). *Catalanes en la 2ª Agrupación de Colonias Penitenciarias Militarizadas en Montijo*. Ponència presentada al Congrés "Els camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme".

¹⁶ RODRIGO, J (2003). Parla d'una més que possible influència. EIROA SAN FRANCISCO, M. (2002) va més enllà quan diu que les SS i la Gestapo van supervisar els primers camps fins que es va ensinistrar convenientment als falangistes i l'exèrcit.

constituïts per la MIR a partir del personal presoner facilitat per la ICCP, assignant-los -depenent de la regió, de la zona i dels treballs en què havien de ser utilitzats- als exèrcits i grans unitats corresponents, de les quals dependran en quant a distribució, trasllats, incidències i tot el que afectés al seu règim militar. És a dir, els BT es creaven quan la Inspección agrupava a diferents presoners en un dipòsit de concentració, els posava a disposició de la MIR qui els enviava als diferents cossos d'exèrcit o divisions orgàniques que els integraven en el seu funcionament en tasques d'ajut al front, sempre estretament vigilats.

Abans de seguir hem de dir qui eren els presoners que integraven els BT. Només dues setmanes després de la creació de la Inspección, una ordre de la secretaria de guerra¹⁷ que amplia l'anterior del 11 de març ja comentada, dona instruccions més precises per a classificar els presoners i *presentados*, donant fe de la voluntat de recuperar per a la causa nacional als que estan en edat militar, bé incorporant-los a l'exèrcit o usant-los com a mà d'obra. També pretenen alleugerir els tràmits de classificació i d'enquadrament, essent una mostra de que només tres mesos després de les primeres instruccions, el normal era la lentitud del procés i la manca de classificació de molts presoners (en gran part per la impossibilitat de rebre informes al procedir de zones en mans republicanes). Per a tots aquests presoners en espera d'una classificació definitiva, es crea una nova categoria, els *A-dudosos*, que serien aquells que per falta d'informació no es poden classificar ni com a adictes ni com a hostils i que, juntament amb els del grup B passaran a formar part dels batallons. És a dir, que així clarifiquen la situació de molts captius i en poden treure un profit en forma de treball. D'altra banda, es disposa per tots els que no estan en edat militar, que s'evacuïn el més ràpidament possible cap a les seves poblacions d'origen o que fixin un punt a la reraguarda. Un cop allí, els adictes quedaran lliures, mentre que els classificats dubtosos o hostils hauran de presentar-se a les "noves" autoritats qui en faran un informe polític-social que remetran a la corresponent Comissió Classificadora qui resoldrà definitivament la seva situació. Això últim ens permet veure dues coses: en primer lloc la dificultat que tenien per a evacuar al personal que no estava en edat militar i amb el que teòricament no comptaven per a utilitzar-los en la guerra. En segon lloc, veiem com comencen a delegar part de les tasques classificadores en les autoritats locals, descentralitzant un

¹⁷ BOE, 24/7/37, núm.277

procés que, ja aleshores (estiu del 37), començava a superar-los. Al final d'aquesta ordre aclaridora, es parla dels que no es presentin a les autoritats (per a incorporar-se a l'exèrcit), o aquells que segons el seu parè no tinguessin mode de vida conegut o siguin sospitosos d'activitats (que no especifiquen) als que diu “*se constituirán en concentraciones en el lugar y campos que la Autoridad Militar designe*” quedant sota la dependència de la Comissió Classificadora fins que aquesta dictamini que s'ha de fer cas per cas. Això indica que qualsevol persona de l'Espanya Nacional que l'autoritat considerés sospitosa, de forma totalment arbitrària, corria la mateixa sort que un presoner de guerra.

Per acabar aquest repàs a les ordres dictades pel nou estat respecte als presoners, hem de remuntar-nos un cop més a aquest mes de juliol tant prolífic, per citar un decret-llei¹⁸ que regula el procediment judicial al que s'han de sotmetre els caps i oficials de l'Exèrcit Popular que comencen a acumular-se. Resumint-lo, se'ls obliga a presentar-se davant l'autoritat militar en el termini de 24 hores i a fer una declaració jurada incloent les activitats i càrrecs desenvolupats des del 18 de juliol del 36 amb tota mena de detalls. Aleshores es designarà un jutge instructor perquè reuneixi els testimonis i les proves i les enviï a la Secretaria de Guerra (Negociado de Justicia) per tal que es pugui classificar als militars *presentados* en algun dels 4 grups establerts (A,B,C i D), definits segons el grau d'afinitat al règim demostrable des del inici de la guerra. Els dels grups A i B són aquells que han pogut demostrar que no es van sumar mai voluntàriament als “enemics de la pàtria” i que van fer el possible per desestabilitzar-los. Els del grup C són els que sense poder acreditar el seu patriotisme van passar-se als nacionals voluntàriament, i els del D són els caiguts presoners en combat o a causa d'ell, els que van resistir. Exceptuant els últims, que passen a disposició dels Consejos de Guerra Permanentes, la resta d'oficials gaudeixen de llibertat (provisional o atenuada en el cas del grup C) mentre esperen el “pronunciado”, i podran integrar-se a les unitats de l'exèrcit nacional en cas de ser ben conceptuats (els del grup A ho faran de forma immediata).

Recapitulant una mica, veiem com els camps i batallons existien ja amb anterioritat a la creació de la ICCP, i només depenien dels Cossos d'Exèrcit, Divisions Orgàniques o Unitats Especials a les que estaven adscrits. La unificació del comandament dels camps

¹⁸ BOE, 8/7/37, núm.261

sota la ICCP, obliga a aquest nou òrgan a col·laborar amb les Auditorias de Guerra per resoldre la classificació dels presoners i *presentados*. Fet això, els agruparà per categories, posant a disposició de la Jefatura de la MIR perquè els incorpori a l'exèrcit o en formi BT a tots els que estan en edat militar i no tenen causes pendents amb la justícia.

Els camps de concentració en un principi eren centres de retenció preventiva, enormes presons improvisades sense una finalitat concreta, més enllà de la de mantenir aïllats els enemics ideològics, bàsicament civils. A nivell local servien per atemorir i coaccionar a la població, especialment la de idees o simpaties d'esquerres. Eren el primer pas en la depuració i en l'exigència de responsabilitats judicials. Aleshores comencen a funcionar regionalment les primeres Comissions Classificadoras, *afectas* a les Auditories, dependents en última instància del General en Cap de l'exèrcit corresponent.

Al degenerar l'enfrontament en una guerra de llarga duració, els camps es multipliquen i comencen a omplir-se amb presoners dels fronts i amb gent que es passava de bàndol.. L'augment dels presoners suposa un problema de manteniment, del que en van voler treure un profit. Per a fer-ho es va implantar un procediment comú a seguir i es va dotar els camps d'una direcció única. La ICCP incorpora molts camps autònoms i en crea de nous en vista de l'ofensiva del nord. Sorgeixen així camps amb funcions concretes: els d'evacuació i primera classificació situats a la vora dels fronts, els de concentració de presoners Ad i B per formar-ne batallons, els de presoners especialistes, els d'estrangers i els d'incapacitats pel treball. Tot i això, la ICCP tindrà moltes dificultats per gestionar tots els camps. La manca de recursos financers (el pressupost inicial es multiplica ràpidament a l'any 38 però no deixa de ser escàs) i les dificultats de coordinació, transport, etc.. en un context de guerra provoquen que molts dels camps segueixin sorgint i desapareixent, en funció de la mobilitat i l'evolució dels fronts, sense que la Inspecció hi intervingui. Per això, la ICCP actuarà sobretot en la zona més propera a la seva seu de Burgos, al front del nord, on crea les primeres Subinspeccions, mentre que tindrà menys control sobre els fronts del centre i sud.

Ens aturem un moment per examinar les xifres aportades per Javier Rodrigo i Pedro Pascual, les úniques que procedeixen de la documentació franquista custodiada a l'arxiu militar d'Àvila, ja sigui en memòries de la ICCP o en "estadillos" periòdics que s'han conservat. Són les següents:

Nombre total de presoners:

-106.822 presoners a finals del 37, agrupats de la següent manera: 58.972 en el grup A, 15.753 en els grups Ad i B, 9.483 al grup C, 2.282 en el D, i 6.500 pendents de classificació.

-160.000 presoners, sense més especificacions, l'abril del 38. Capturats entre març del 37 i febrer del 38.

Nombre de presoners treballadors:

-35.000 treballadors a finals del 37.

-87.589 treballadors a dia 1 de gener del 39.

També mostren l'evolució del nombre de camps i batallons: quan es crea la ICCP a l'estiu del 37, existien una vintena de camps amb uns 12.000 presoners. Al final de la guerra n'hi ha gairebé dos-cents ¹⁹; en quant als BT, només n'hi ha 3 el juliol del 37, un any després ja en funcionen 94, arribant a 119 al gener del 39. Es veu clarament com s'incrementa el nombre de presoners des de la seva creació. Al llarg de 1937, la campanya sobre Bilbao, Santander i Astúries va ser la prova de foc amb la que es va enfrontar la Inspecció. La majoria dels presoners en aquesta operació seran internats en camps i BT. Des de la tardor de 1937 fins mitjans dels 39 els presoners només fan que multiplicar-se. Lògicament serà amb l'acabament del conflicte que la xifra es dispari, amb la incorporació dels últims grans territoris republicans, fet que portarà a introduir canvis en la classificació i evacuació, per fer-les més ràpides.

Si bé inicialment els BT col·laboraven estretament en les feines d'ajut als fronts, a la tardor de 1937 s'allunyen a molts batallons per la proximitat de les línies enemigues, fet que propiciava un major nombre d'evasions, i també un elevat nombre de baixes entre els treballadors exposats al foc enemic²⁰. La ICCP disposava d'una Comisión Técnica

¹⁹ LLARCH, J. (1978), parla de 700.000 internats al final de la guerra, entre presos i presoners de guerra. Em recollit unes dues-centes mencions de camps arreu de l'estat a través de la documentació de l'arxiu de Guadalajara i d'altres arxius locals així com de testimonis personals

²⁰Als primers BT que durant la guerra treballaven a la mateixa línia de front, cavant trinxeres i en treballs molt exposats i perillosos, la mortalitat era molt més elevada, com recorda un testimoni que va estar al BT 2 on afirma que van caure uns 70 homes. El mateix presoner descriu el seu pas pel camp de Miranda de Ebro i, entre altres coses, comenta que els estrangers rebien millor tracte, que no es tenia cap comunicació amb l'exterior, però *"lo que sí que había eran machacas, que eran los que hacían recados a los jefes italianos y llevaban a sus niños al colegio. Ésos podían meter alguna cosa dentro del campo así que si tenías dinero te podían traer algo"*. Testimoni de Felix Padín, recollit a El Correo Digital, 17 d'octubre de 2004.

Asesora que informava dels projectes d'obres i de l'ordre en que s'havien de realitzar pels batallons. Els treballadors van ser majoritàriament usats en tasques militars de defensa i fortificació, construcció de pistes, intendència, recuperació, ferrocarrils, aviació i d'altres, però la ICCP també rebia peticions particulars d'empresaris o d'institucions públiques com diputacions, ajuntaments, l'església, etc.. a qui, en contades ocasions, cedia petits destacaments.

Durant l'any 38 es comença a classificar els presoners per oficis per tal de crear batallons i companyies d'especialistes i, sobretot per incorporar-los en indústries militaritzades de vital importància per l'esforç bèl·lic. Però van ser molt pocs els que van poder accedir-hi, en un règim de semi llibertat (uns 6.500 durant tota la guerra). La ICCP era incapaç de vigilar-los, deixant-ho en mans de la Guardia Civil o de les Milícies.

Lògicament també hi havia entre els milers de presoners molts estrangers, voluntaris o enrolats a les Brigades Internacionals. El règim els va agrupar al camp de San Pedro de Cardeña (Burgos), d'una banda per demostrar l'ajuda exterior que rebia la República, i de l'altre per a un eventual canvi de presoners. Al final de la guerra se'ls va començar a repatriar als seus països d'origen, però molts no hi volien tornar o no els acceptaven, sobretot els europeus de l'est i de països feixistes, i, un cop tancat el camp al final del 39, s'envia els seus efectius al BT 75 a Belchite, passant a l'estiu del 40 a Miranda de Ebro. Aquest camp - l'últim en clausurar-se - serà on el règim va resoldre concentrar no només els ex-brigadistes, sinó també als nombrosos refugiats europeus que fugien del nazisme²¹.

Una de les millors fonts d'informació directa sobre el funcionament dels batallons ens la proporciona el *Reglamento Provisional del Régimen Interior de los Batallones de Trabajadores* de la ICCP. Aquest document, redactat pel mateix inspector de la ICCP, el coronel Pinillos, va ser aprovat el 23 de desembre de 1938, als darrers mesos de guerra, en plena ofensiva sobre Catalunya. Segons es diu, els BT estaven formats per presoners de nacionalitat espanyola, aptes pel treball, dels grups de classificació A-dubtosos (A-d) i B, encara que alguns dels primers batallons estaven constituïts per soldats de reemplaçament ordinari i per evadits de la zona republicana. L'estadística de

²¹ A l'Arxiu de Guadalajara es conserva un fons dedicat als presoners estrangers que es van concentrar al camp de Miranda. Recientment catalogat, és de gran interès perquè recull la documentació generada pels processos de repatriació amb els respectius països dels presoners.

la ICCP²² mostrava que el grup A suposa un 50% dels presoners i presentats, que s'alliberen o són incorporats a l'exèrcit nacional, el grups C i D representen un 10%, que ingressa a les presons a disposició de les autoritats judicials, i els grups A-d i B representen el 40% restant, i són el futur personal dels Batallons de Treballadors.

L'objecte principal dels batallons era la utilització del treball dels presoners de guerra, organitzats sota un règim militaritzat, amb la estricta disciplina com a base de tot el sistema. Però com s'assenyala en el *Reglamento* tenia tres finalitats afegides no menys importants: la de compensar les despeses dels seu manteniment, la de "*reparar el daño que han hecho*" i la correcció del presoner. Aquesta rehabilitació hauria de produir-se mitjançant la persuasió i atracció a través d'un tracte digne i just, i també gràcies a un tracte espiritual adequat, utilitzant les lectures, conferències, propaganda, cants, himnes, etc. i organitzant el seu temps de lleure. Es preveïen premis i recompenses als que millor es portaven i demostraven una adhesió i submissió totals, elevant-se propostes de clemència al *caudillo*, que, en acabar el conflicte, podia (o no) atorgar la llibertat. De la mateixa manera, el text confirma l'existència de Batallons Disciplinaris de Treballadors (BDT) destinats a aquells presoners "*que por su comportamiento y peligrosidad se hagan merecedores de ello*", que seran "*sometidos a una más estrecha y férrea disciplina, con trabajos más duros y de jornada más larga, sin derecho al devengo de sobras*". I es que els treballadors cobraven el mateix sou que un soldat, 1.90 pts per dia, destinant-se 1.65 a la manutenció, quedant només 25 cts de *sobras*, és a dir, per a benefici exclusiu del presoner.

Seguint amb el *Reglamento*, ens indica que la plantilla dels BT, fixada per ordre del *generalísimo* el 3 de juny del 38 estava formada per una plana major, al càrrec d'un comandant, i 4 companyies a càrrec d'un capità i tres tinentes. Amb un total de 600 treballadors, que posteriorment passen a 700. També comptaven amb un tinent metge, cinc alferes, un brigada, vint sergents, cinquanta-dos caporals, un corneta i seixanta-vuit soldats escoltes, un capellà pels serveis religiosos i dos més per les tasques de propaganda. Alguns batallons o unitats especials tenien plantilles diferents. També podien crear-se destacaments aïllats en casos concrets i de necessitat, però en general s'evitava la disseminació del personal i l'allunyament excessiu entre cada companyia. Per a un ús òptim, s'havien de classificar per professions i especialitats diverses per tal

²² ICCP, *Reglamento Provisional del Régimen Interior de los Batallones de Trabajadores*. A L'Arxiu del Pavelló de la República se'n conserva un exemplar. No sé com hi ha arribat fins allí.

de reunir en una sola companyia per BT als individus d'oficis més o menys especialitzats, com fusters, ferrers, forjadors, mecànics, ... fins un total de 100, i els aprenents i peons també especialitzats completarien la companyia. Tota la resta de treballadors feien de peons, exceptuant aquells a qui s'encomanava algun destí especial. La jornada laboral era d'entre 8 i 10 hores, depenent del clima i l'estació. Està tot reglamentat: com havia de ser l'uniforme (amb una T en un braçal i a la gorra cilíndrica per no confondre'ls), els grams de carn que els pertocaven, com i quan s'havien de realitzar els recomptes i les formacions, les relacions entre treballadors i escoltes (prohibit confraternitzar), com s'ha d'organitzar la vigilància i les guàrdies per tal d'evitar les fugues, que, per cert, eren considerades desercions i estaven castigades com a tals. Fins i tot es diu que quan es produeixin baixes, es cobriran amb nous presoners, tenint sempre present que han de ser d'una regió diferent a la que estaran destinats.

Al *Reglamento* venen detallats tots els informes que s'havien de realitzar per portar al dia un control estricte de la situació i moviments dels batallons arreu del país. Mensualment s'havia de completar un Extracto de Revista, i cada quinze dies es redactava un Diario de Trabajo i un Informe Técnico. Així quedava reflexada la distribució dels batallons i companyies, les feines que realitzaven, el nombre de presoners, l'allotjament, les condicions de treball, sanitàries i d'alimentació, etc.. Tota aquesta ingent paperassa (de la que en venia una còpia o model de cada informe en l'annex del reglament) es feia per quintuplicat –en el cas de les revistes mensuals- i s'enviava una còpia als següents organismes: el Tribunal de Cuentas, la Intervención General, la Comisaría de Guerra, la delegació de la ICCP corresponent, i una còpia que es guardarà en la mateixa unitat. A part, cada mes, els BT remetien a la ICCP informes de l'estat disciplinari dels seus presoners.

Això significa que és molt possible que avui encara es conservi part d'aquesta exhaustiva documentació. De fet, tinc constància de que al Tribunal de Cuentas es conserven moltes d'aquestes revistes²³. És molt possible que a Àvila o d'altres arxius militars també se'n guardin d'altres informes. És tot un volum de dades que permetrien saber amb exactitud el nombre total de batallons i presoners, els seus moviments i molts detalls de la seva organització, recursos i necessitats. És a dir, notícies directes sobre l'estat real de tot el sistema de treball forçat.

²³ En el procés de tramitació de les indemnitzacions es va conèixer l'existència de llistats de BT que es guardaven a l'arxiu del Tribunal de Cuentas. Desgraciadament no els he pogut consultar degut a que el dit arxiu, que no és més que un enorme dipòsit, està en procés de reorganització i de canvi de localització, i no se'm ha permès consultar-lo.

Tot això es pot aplicar també als camps de concentració, els quals també tenien un *Reglamento*, que no sé on se'n pot trobar una còpia. La seva consulta és vital per donar una imatge real de la xarxa concentracionària franquista. També existia un Negociado de Investigación a la ICCP que feia tasques d'informació als camps i batallons, amb tota una xarxa de confidents, i que també emetia els seus informes. Hi ha molta documentació essencial que no està catalogada, o no se'n sap res, o ha desaparegut, però sense la qual tot el que s'escrigui sobre aquest tema restarà incomplet.

S'ha de recordar que el que es diu al reglament no sabem fins a quin punt es va aplicar. Només es marquen unes directrius que, en la realitat de la guerra civil, no creiem que s'apliquessin de forma estricta. El fet que es tardés un any i mig en redactar el text, que és també una justificació a posteriori, demostra la escassa capacitat del bàndol sublevat per organitzar tot el complex dels presoners.

El final de la guerra no portarà grans canvis per als que ja eren presoners. Si és veritat que la caiguda dels darrers territoris republicans permetran a molts d'ells aconseguir els avals necessaris o els informes positius fets per les noves autoritats franquistes de les poblacions respectives. Als darrers dies de març de 1939 l'exèrcit republicà es rendeix en tots els seus fronts del Centre, Extremadura, Llevant i Andalusia, i els pobles i ciutats són ocupats ràpidament. La Junta de Defensa va ordenar no resistir l'avenç nacionalista i va permetre tornar a casa a tots els que ho volguessin. Així és com l'exèrcit popular es va autodesmovilitzar²⁴. No sabem la quantitat de soldats que van decidir marxar i que van aconseguir arribar a casa seva, però la majoria seran fets presoners. A Teruel els ocupants van estar algunes setmanes buscant soldats fugits a les muntanyes²⁵. És aleshores quan es dona el fenomen dels "huidos" que s'amaguen per evitar les represàlies i que, en alguns casos, donaran lloc a la futura resistència guerrillera.

Així és com una nova massa de presoners ingressarà als camps i batallons que segurament aleshores arribaran al seu límit. El nombre de camps augmenta per albergar a tot un exèrcit rendit de la nit al dia. Qualsevol lloc serveix. Molts es creen ràpidament a la vora dels fronts i tenen una curta vida. L'allau de soldats desborda qualsevol previsió. Si és que n'hi havia alguna. Un bon exemple és el del camp de futbol del Madrid, que es va utilitzar provisionalment durant vuit llarguíssims dies, on es va tancar

²⁴ THOMAS, H. *La guerra civil española (vol.II)*. Ed. Grijalbo. Barcelona, 1976.

²⁵ Testimoni de Josep Vaqué, veure annex.

a milers de presoners sense res per menjar. No es va fer res per atendre'ls. Vist el desastre es va evacuar a tothom sens més²⁶.

La repressió es generalitza i a les presons s'arribarà, el 1940, a la xifra de 280.000 interns²⁷ entre condemnats amb sentència ferma, processats que van assistir a judici oral i sumarians en procés de tramitació.

El nombre màxim de presoners a que es va arribar probablement a l'abril del 39 ens és desconegut, i probablement no el sabrem mai. Llarch parla de 140.000 soldats fets presoners només en els últims dies, quan moltes unitats republicanes es lliuren en massa. Rodrigo calcula en aquests moments finals, a base de sumar la xifra de Llarch i la última dada emesa per la ICCP, de 227.000 al febrer del 39 (que no compta els que van passar a caixes de recluta o van anar a parar a la presó), un total entre 367.000 i 500.000 presoners de tot tipus i en qualsevol lloc. Nombre que es reduirà ràpidament en els propers mesos. Segons el mateix Rodrigo pel juliol quedarien 70.000 presoners només als camps. Falta saber quants n'hi havia en batallons.

Durant l'any 39 i fins mitjans del 40 seguiran en funcionament els BT per a presoners de guerra tal com ho van fer durant aquesta. En aquests mesos aniran sortint molt a poc a poc els presoners treballadors. Recordem que es tracta de soldats republicans no addictes, i de gent en situació irregular i sospitosos de ser "rojos", però que no tenien causes pendents amb la justícia, és a dir, que un cop acabada la guerra i aclarida la seva situació envers el *Movimiento* no tenien perquè seguir captius. Tot i això no tenim constància que es donés cap ordre o disposició general que acabés amb els camps i batallons per a presoners de guerra. Però evidentment s'aniran buidant ja que, com hem dit, no es podien mantenir presos a gent no inculpada per fets concrets. La qüestió és que la seva marxa no finalitzarà amb els treballs forçats que tants bons resultats estaven donant al *Nuevo Estado*, sinó que ara es canviarà el personal que en formava part. Si abans eren presoners de guerra –civils i militars-, ara seran només soldats de lleva que faran un servei militar més profitós.

El 6 d'abril de 1939, cinc dies després d'acabar tot, ens trobem amb unes noves normes de classificació²⁸. Volen homologar les situacions dels darrers presoners perquè no es produeixin irregularitats en un moment tant delicat. Es reitera la màxima rapidesa i

²⁶ Id., Testimoni de Bonifaci Espín.

²⁷ SABÍN, J.M. (2002) *Prisión y muerte en la España de Posguerra*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.

²⁸ RODRIGO, J. (2003).

urgència en les classificacions, i en les evacuacions, tant dels de bons antecedents, com dels que no tinguin antecedents en contra, decretant-ne la llibertat provisional. La novetat és que els que abans eren classificats *dudosos* en el grup Ad per manca d'antecedents, ara són alliberats (en teoria) immediatament, deixant a càrrec de les autoritats locals una classificació més exhaustiva. Amb la resta tot continua més o menys igual. Es segueix decretant presó pels (presumptes) culpables de delictes, i la continuació en situació de detinguts dels que tinguin antecedents desfavorables. També s'ordena que els ex-soldats republicans que estiguin lliures, han de traslladar-se urgentment a les seves poblacions d'origen, on se'ls classificarà. Per a això es facilitaran unes fitxes molt completes que, juntament amb els informes sobre la conducta que elaboraran l'alcalde, el cap de FET y de las JONS i el Comandant del Puesto de la Guardia Civil, es remetran a les Comissions Classificadoras de cada regió. És, doncs, un nou procediment destinat a alleugerir la càrrega que suposaven tants presoners i a transferir a cada població la recerca d'antecedents. La repressió política passava a les autoritats i forces locals.

A L'AGMG hem pogut constatar com es segueixen aquestes normes, sobretot amb soldats fets presoners al març i l'abril, que tot just estan concentrats dues, tres setmanes, o poc més. El temps que tarden en demanar informes, que resultin favorables o que, si més no, no resultin adversos. També hem trobat molts permisos d'evacuació dels CC que fan referència a ordres internes dictades a l'abril-maig del 39, tant per la ICCP, com per la Asesoría Jurídica del Cuartel General del Generalísimo, en les que es basen per decretar l'alliberament provisional dels detinguts, que han de regularitzar definitivament la seva situació davant les noves autoritats de les seves poblacions. En casos extrems, com el del camp de futbol del Madrid, s'allibera a tothom sense fer cap classificació per la incapacitat d'albergar, mantenir i classificar a un volum tant alt de presoners.

La gran diferència que porta la fi del conflicte és que, lògicament, ja no s'incorporaran a l'exèrcit els *adictos* del grup A, i que als Ad ja no se'ls enviarà a batallons sinó a casa. Però, com sempre, l'aplicació de les normes i lleis no és la mateixa a tot arreu ni amb tothom. La gran quantitat de presoners fets en tant poc temps, farà més habituals els errors de classificació, les arbitrarietats i que, sovint, no es segueixin les ordres correctament. A Guadalajara també hi ha molts exemples on les ordres no es compleixen, i on, presoners sense classificar per la raó que sigui, es mantindran en CC o BT fins el seu desmantellament.

La Inspección es trobarà davant una nova situació. Unificat tot el territori, pot, per fi, establir delegacions o subinspeccions a cada regió. Això li permet una major i millor implantació a tots nivells, i les Comissions Classificadoras poden donar els seus veredictes més ràpidament. Però alhora ha de mantenir un gran nombre de CC i BT que acullen probablement a mig milió de persones. Així, decideix facilitar l'evacuació dels addictes i dels que no li semblin sospitosos. Amb la resta, els considerats "rojos", els seguirà usant com a mà d'obra, sobretot en la reconstrucció del país, i en la fortificació militar a partir de l'inici de la guerra mundial. En el moment de màxim poder i domini de la ICCP és quan, precisament, ha de canviar el seu objectiu i començar a desaparèixer. Amb la victòria s'ha de retornar a la normalitat. Els presoners, després d'una primera depuració, han de tornar a casa. S'ha de reprendre l'activitat productiva. Aquest procés durarà poc més d'un any, que és el temps que es tardarà en desmantellar la majoria de camps i en buidar els BT. Però la ICCP no desapareixerà, només canviarà el nom i el personal, adaptant-se a la nova situació de postguerra i a les necessitats de mà d'obra del règim. Els batallons passen d'una finalitat purament bèl·lica, a ser usats massivament per a la reconstrucció del país. I alhora es manté captius i sotmesos als joves que havien sigut els seus enemics.

A l'Arxiu que la Fundació Figueras té a la biblioteca del Pavelló de la República hem trobat documentació oficial referent a alguns camps actius l'any 39²⁹. Concretament, són 4 Extractos de Revista del mes de juny del 39 referents als CC de Lleida, Cervera, Tarragona i Reus. En cadascun d'ells apareix el nombre de presoners, amb llistats d'altres i baixes, i una relació de les despeses que generen. Als llistats figura el nom, el dia d'alta o baixa, la procedència i l'autoritat que ordena la baixa o l'alta. Allí s'observa clarament com la gran majoria d'altres, tant sols 4 mesos després de la retirada de Catalunya, provenen del CC de Figueras, que era la primera etapa pels que retornaven de l'exili per la frontera oriental. Per exemple: El CC de Reus tenia 924 interns l'1 de juny. Causaran alta en aquest mes 2.315 persones més, de les quals, 2.290 procedeixen de Figueras. A Cervera, de 3.481 altres aquells mes, tots excepte dos provenen també de Figueras. A Tarragona i Lleida les dades no són tan contundents, si bé segueixen provenint majoritàriament de França. Tot i que no podem comparar amb mesos anteriors o posteriors, les dades indiquen que, poc després d'acabada la guerra, els

²⁹ Pavelló de la República. Biblioteca Figueras. F.Vo. 1939/1 Camps de Concentració.

campes segueixen rebent grans contingents de presoners, que ara no procedeixen directament dels fronts o de l'ocupació, sinó d'un curt exili. També veiem, amb els llistats de baixes, què es fa amb ells. La majoria surten en llibertat, d'altres van a la presó, als hospitals, i una bona part, depenent del camp, va a formar part dels BT. En el CC de Lleida, de 1.489 baixes, 963 van a diferents BT (el 156,147, 125 i 178). Als CC de Reus i Tarragona una quarta part també surten cap als BT. En canvi al CC de Cervera no hi ha cap baixa que vagi a BT, gairebé tots surten amb permisos o llibertat provisional. Això indica que els camps no acullen al mateix tipus de presoners, que hi ha una classificació previa feta als camps fronterers, com el de Figueres, que separaria als presoners. Els criteris no els coneixem. És factible que el CC de Cervera concentraria a presoners de major edat, no aptes per a treballar, mentre que al de Lleida la majoria seria gent jove, ex soldats republicans.

És destacable que el nombre total d'interns a dia 1 de juny, sigui en tots els casos molt més baix que el nombre d'altres que rebran durant aquest mes. Especialment en el cas de Cervera que només en tenia 572, i en rebrà 3.481. Si li restem les baixes que té, 1.343, queda l'1 de juliol amb 2.710 concentrats. Es multiplica per 5 els seus efectius en tant sols un mes. De tot això també es desprèn que, una bona part dels interns que causen baixa, són els mateixos que han ingressat aquest mateix juny, restant concentrats amb prou feines unes setmanes. Això mostra la major rapidesa de la ICCP per a evacuar als presoners que no tinguessin antecedents desfavorables envers el *movimiento*.

En aquesta última etapa de la Inspección es tanquen molts CC i se'n deixen uns pocs ja més estables i amb tasques més definides. F.J. López Jiménez, director tècnic de l'arxiu de Guadalajara parla d'un telegrama amb data de 3 de novembre del 39, on la ICCP es dirigeix a les seves delegacions regionals indicant-lis la nova estructura i ubicació territorial segons les recients creades Regions Militars, on s'especifiquen els CC que han de quedar a cada zona³⁰. Però la realitat s'imposarà sobre la voluntat de la ICCP, continuant en actiu molts camps que s'haurien d'haver clausurat. Catalunya n'és un exemple clar, si bé pot ser que la continua arribada d'exiliats republicans primer, i de refugiats estrangers després, fes inviable l'ordre de reduir a dos els CC del principat.

³⁰ En la 10ª Regió Militar quedarien el de Miguel de Unamuno i el de Plasencia; a la 2ª el de Rota; a la 3ª el de Porta-Coeli; a la 4ª el d'Horta i Cervera; a la 5ª el de San Juan de Mozarrifar; a la 6ª els de Miranda, Lerma, San Pedro de Cardeña, Lamisco, Fuerte san Martín i la Magdalena, i a la 7ª els de León i Avilés. El telegrama, firmat pel Coronel-Inspector Pinillos, indica que *se clausurarán los Campos restantes*. Citat per F.J. López Jiménez (2004).

Teòricament, la fi de la guerra dóna una major facilitat per trobar avals o informacions vàlides, fet que permetria reduir els efectius dels BT. Fins i tot la Inspección ordena al mes de maig del 39, llicenciar als presoners de lleves desmobilitzades. Però no sembla que sigui així en principi, ja que durant tot l'any 39 i 40, molts refugiats a França retornen, i una part ingressa en BT (no cal dir que haver fugit dels nacionals no era un bon antecedent). També incorporaran aquells empresonats que, un cop jutjats, se'ls declara sense responsabilitat, però que pels seus mals antecedents es posen a disposició de la ICCP, qui sovint els envia a BT per el temps màxim d'un any ³¹. Una altre exemple de que els BT segueixen a ple rendiment un cop acabada la guerra, és la formació, a finals d'abril del 39, de quatre BT de 900 homes cadascun al camp d'Horta (Barcelona), destinats al Servicio Nacional de Regiones Devastadas, per a reconstruir Oviedo, Biscaia, Osca i Terol ³². No serà fins maig de 1940 que es donarà l'ordre d'alliberar a tots els presoners que portin més d'un any en BT, és a dir, els últims presoners de guerra, que són alliberats un any i pico després d'acabada aquesta. Però encara quedaven milers de presoners, sobretot refugiats que havien anat tornant, o d'altres víctimes de la repressió indiscriminada.

Paral·lelament, s'organitza la més brutal repressió, que es legalitzarà a través de la Ley de Responsabilidades Políticas (1939), la Ley de Represión de la Masonería y el Comunismo (1940) o la Ley de Seguridad del Estado (1941). Però la depuració de la població de forma generalitzada, perquè sigui més fàcil i ràpida, recaurà en els ajuntaments. Les instruccions que reben de les autoritats militars són les següents: han d'omplir una fitxa classificadora de tots els individus en edat militar (entre 16 i 45 anys, ambdós inclosos) i als que, fora d'aquests límits, haguessin lluitat amb els republicans, exceptuant a les lleves del 36 al 41, per a qui es prepara una altre destí que ara explicarem. S'han d'afegir a les fitxes els informes abans esmentats (alcalde, Falange i Guardia Civil), i qualsevol document presentat pels interessats (avals, certificats, etc.). Tot plegat s'enviarà al corresponent Tribunal Classificador qui decretarà la definitiva

³¹ En el Archivo Provincial de Guadalajara es conserven les resolucions del Juzgado Militar Especial de Ejecuciones, la majoria de les quals responen a denúncies desestimades per falta de proves o per manca de delictes, però malgrat tot, els acusats es posen a disposició de la ICCP. Hem comprovat a l'AGMG si realment eren enviats a BT, i n'hem trobat alguns en el fons de Campos, on apareix una còpia de la sentència i en alguns casos també hi ha documentació dels BT on van estar entre tres mesos i un any.

³² RODRIGO, J. (2003) Demuestra la col·laboració entre la ICCP i Regiones Devastadas mentre hi hagin presoners de guerra. Posteriorment, aquest organisme utilitzarà destacaments de presos que redimiran pena.

llibertat o actuarà sobre els responsables de delictes o sobre aquells destacats en contra del règim. Es tracta d'una depuració política total, que afecta a tothom. Està per estudiar el volum real d'aquest procés totalitari i la seva eficàcia.

El Servei Militar en Unitats Disciplinàries

Amb el pas dels mesos, l'exèrcit franquista anirà desmovilitzant als soldats, començant pels reemplaçaments més veterans. Es tracta de tornar a la situació de pre-guerra, i, el que és important per al nostre estudi, de normalitzar el funcionament del servei militar, trastocat per l'enfrontament. . Amb aquest fi es dona l'ordre des de la Dirección General de Reclutamiento y Personal el 22 de desembre de 1939 ³³, que diu textualment: "*Para normalizar el equitativo cumplimiento del servicio militar, es indispensable proceder con urgencia a una rectificación de los alistamientos*". Les lleves a que es fa referència són les de 1936 a 1941, és a dir, les dels anys de la guerra (36-39) i aquelles que van avançar el seu ingrés a causa de la guerra (40-41). Són els joves nascuts entre 1915 i 1920. I segueix el text "*..verificando simultáneamente una clasificación de antecedentes personales en relación con nuestro Glorioso Movimiento*". Aquesta ordre expressa la doble voluntat del nou règim de normalitzar el servei militar, i de classificar i controlar el destí de gran part de la joventut espanyola. El servei militar serà utilitzat com a excusa per a continuar amb el treball forçat de milers de joves. No és casual la data de la seva promulgació. Des de maig del 39 l'enorme exèrcit nacional va anar llicenciant les diferents lleves que van participar en la guerra, les compreses entre 1927 i el primer trimestre de 1938, acabant el procés el desembre de 1939. És aleshores quan es promulga aquesta rectificació en l'allistament. Les casernes estan buidant-se poc a poc, i en teoria "només" queden en actiu els mossos de les lleves del 38 al 41 reclutats pel bàndol nacional durant la guerra. L'ordre estableix la formació de Juntas de Classificación als ajuntaments i Caixes de Recluta, en dicta la composició i com han d'actuar, fixant uns terminis estrictes per complir les tasques encomanades, per tot lo qual demana que tots els implicats "*se percaten de la trascendencia de su misión y de la necesidad de imponerse un esfuerzo, ciertamente considerable, para terminar las operaciones en los plazos indicados*". El procés començarà a l'1 de gener del nou any de 1940 i, a finals del mes de maig, és quan tot aquest allistament gegantí, que és alhora una depuració, ha d'estar enllestit, i quan els primers mossos, els dels anys 36 i 37 entren a les caixes de reclutes a l'espera de destí.

En teoria aquesta ordre general afectava a tots els mossos, sense distingir entre els que havien lluitat amb els *nacionales* o amb els republicans. Tampoc se'n quedaven fora els

³³ DOME, 22/12/39, núm.68.

que aleshores es trobaven servint ja a l'exèrcit o estaven llicenciats ³⁴. En realitat, però, el que es pretenia era revisar la situació dels mossos del que els franquistes anomenaven *Zona Liberada*, republicana, per entendre'ns, i allistar-los com era el seu deure. Amb aquests s'havia de veure si eren favorables o no al règim, feina que com hem dit recaurà en els informes dels ajuntaments i dels veredictes que en funció d'aquests facin les Juntas de Clasificación de les Cajas de Recluta. S'estableixen tres noves categories en funció de la seva actuació envers el *Movimiento*: *Afectos*, *Indiferentes* i *Desafectos*. Així de senzill. Els mossos *Afectos* o *Indiferentes* ingressaran a files en unitats normals a complir amb la pàtria, i els *Desafectos* passaran a les unitats de soldats treballadors, on compliran el servei militar d'una forma un tant especial.

Coincidint amb la data de finalització de l'allistament (maig del 40), hem trobat en la documentació de l'Arxiu de Guadalajara, mencions de diferents ordres cursades tant per la ICCP com per les diferents Subinspeccions envers els diferents BT perquè es procedeixi a l'alliberament dels treballadors forçats que encara hi havia com a conseqüència de la guerra. És a dir que s'allibera a uns per donar cabuda a uns d'altres. Veiem com desapareixen els antics Batallones de Trabajadores per a presoners de guerra. Per contra ara funcionaran els Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores (BDST). Parlant en propietat, no es pot dir que desapareixin, sinó que canvien de nom i treballadors. De fet, entre els mesos de maig i juliol, coincideixen en el temps els BT i els BDST, i en el seu interior conviuen els antics presoners de guerra amb els nous soldats treballadors. Mentre es buiden uns, es comencen a formar els altres. És un procés que no sempre és fàcil de veure en la documentació.

Es reorganitzen els camps. La majoria desapareixen a mida que els presoners de guerra van sent alliberats al llarg de 1939 i la primera meitat de 1940. Es mantindran durant els anys de la guerra mundial aquells camps on van a parar els refugiats republicans que tornen a casa i també molts estrangers que fugen de l'avenç nazi. D'altra banda es mantenen els anomenats *Depósitos de Concentración*, on es concentren als soldats treballadors per a enquadrar-los en les diferents unitats disciplinàries. Els quatre dipòsits més importants són: El "Miguel de Unamuno", a Madrid, el de Miranda de Ebro, el de Reus i el de Rota, a Càdis. Funcionen com a centres receptors i distribuïdors de

³⁴ També incloïa aquells mossos de les quintes de 1934 i 35 que van obtenir pròrroga abans de la guerra. En acabar aquesta, es revisaran de nou i, en cas de considerar-les sense efecte, seran reclutats al març del 41 i llicenciats definitivament l'abril del 42 (Ordre de 09/01/42, DO núm.11). No cal dir que a molts considerats *desafectos* se'ls hi denegaran la continuació de les pròrrogues, anant a parar a BDST.

treballadors, que hi arriben procedents de les Caixes de Recluta i on són agrupats i destinats a diferents BDST d'arreu de l'estat. El camp de Miranda també funcionarà com a camp per a estrangers, on s'hi barrejaran exbrigadistes, refugiats polítics, jueus, militars aliats i, ja al final de la guerra mundial, també soldats i oficials nazis que van creuar el pirineu empesos pels maquis.

També hi han canvis als òrgans directius. La reorganització del Ministerio del Ejército del 12 de juliol del 40, inclou dins de la Dirección General de Servicios a la ICCP, que ara s'anomenarà Jefatura de Campos de Concentración y Batallones Disciplinarios. La nova estructura seguirà dividint-se en Subinspeccions Regionals i tenint sota control els dipòsits, batallons (de soldats i de *penados*) i hospitals disciplinaris. La estructura anterior de la Inspección s'adapta a "*la mili con Franco*".

Si la gestió de tot l'entramat concentracionari recau en la Jefatura, com abans en la Inspección, en quant a la organització general és el Estado Mayor qui decideix la distribució de les unitats de treballadors. Mentre que la Dirección General de Fortificaciones y Obras decideix quines treballs s'han de realitzar i en porta un seguiment.

Tornant al tema dels BDST, els nous (soldats) treballadors eren bàsicament els antics combatents republicans que havien anat voluntaris al front o que durant (i abans) la guerra havien simpatitzat i col·laborat amb sindicats i partits revolucionaris o del Front Popular, però sense participar-hi activament. Eren aquestes les raons principals perquè les Juntas de Classificación et consideressin *Desafecto*. Però n'hi havia moltes més, algunes totalment arbitràries, ja que eren les valoracions morals que en feien les autoritats el què comptava.

Per a tots els mossos que s'havien refugiat fora d'Espanya, s'havia disposat que si no retornaven abans del 17/03/40 serien considerats pròfugs. La data, com sempre, no és casual, i pretén donar-los temps un cop retornats per a ser allistats i, així, poden tenir una oportunitat de ser ben conceptuats i evitar caure en batallons disciplinaris. Si tornen després, inevitablement hi aniran

En principi els BDST tenen la mateixa estructura que els anteriors BT. Formats amb uns 600 homes, estan a càrrec d'un comandant (o d'un tinent o d'un capità), i estan organitzats en companyies d'uns 150 treballadors cadascuna, a càrrec d'un alferes comandant. La força de custòdia havia de ser d'un mínim del 10% del total. Però no

tenim constància que es fessin classificacions per oficis, ni que existissin batallons d'especialistes. Si que hem documentat l'existència de *Compañías de Castigo* on s'enviava als que mostraven mala conducta, als indisciplinats o irreductibles, als que havien intentat fugar-se, etc. Normalment estaven separades físicament del batalló al que estaven adscrites, com és el cas de la companyia de Sierra Carbonera (Algeciras), coneguda per tots els treballadors de l'estret de Gibraltar per les seves condicions extremes i el tracte duríssim que s'hi rebia. També hi havia dins dels BDST uns "pelotones de castigo" pels casos d'infraccions menors³⁵.

Els treballs que realitzaven els BDST eren bàsicament de fortificació de fronteres i de costes, i de (re)construcció d'infraestructures

La única xifra oficial de que disposem³⁶ ens diu que el efectius de la Jefatura de Campos, al juliol de 1942, eren els següents:

-46.678 soldats treballadors, distribuïts en BDST (dels números 1 al 54), i en BDSTP (dels números 91 a 96).

-357 treballadors *emboscados* i 551 sancionats per la Fiscalía Superior de Tasas (tots al BDT 75, a Palencia).

-Al dipòsit de Miranda de Ebro hi havia:

-74 inútils pel treball

-139 estrangers, presoners de la guerra.

-1.161 estrangers, refugiats polítics.

-12 estrangers indesitjables, pendents d'expulsió.

En total, 48.972 persones.

Si tenim en compte que en aquest moment (juliol del 42) la lleva del 36 ja estava llicenciada, la xifra total s'aproximava als 60.000 presoners, gairebé tots ells treballadors forçats.

En el recompte he citat a treballadors enquadrats en BDST de Penados. Aquestes eren unes altres unitats que ara explicaré. El 2 de juliol de 1941 són cridats a files³⁷ els presos en llibertat atenuada de les quintes del 36 al 41. El primer indult del règim es

³⁵ Testimoni de Bonifaci Espín. Veure annex. Ell mateix va ser enviat 15 dies a un d'aquests *pelotones* de càstig del seu mateix batalló per haver comés una falta molt lleu.

³⁶ Pascual, P (2002). Extreta de l' Archivo General Militar de Ávila.

³⁷ DOME, 02/07/41, núm.149

produeix al juny del 40, i afectava als penats fins a 6 anys i un dia ³⁸. En els anys següents aniran alliberant poc a poc a la resta de presos polítics: Els condemnats a 12 anys (abril el 41), als de 20 anys (març del 43) i finalment indultaran a tots els que hi estaven per delictes de rebel·lió comesos durant la guerra (octubre del 45) El règim necessita buidar les presons i mostrar-se magnànim, per això el primer indult és produueix relativament ràpid i és el que afectarà a més presos. Tot i això, sempre tarden molt en fer-se efectius. El que ens interessa és el fet que tots aquells presos que van alliberant i que també han de complir amb la pàtria (els que formen part de les lleves del 36 al 41), s'integraran als nous BDST *Penados* a partir de la publicació de l'ordre l'estiu del 41. Tots hauran de servir el temps corresponent al seu reemplaçament, que començarà a comptar quan siguin donats d'alta. És per això que, al dissoldre's la Jefatura i els batallons, els BDSTP seguiran actius. Seran traslladats i incorporats a alguna de les dues noves Agrupaciones de Soldados Trabajadores Penados. Cadascuna estarà formada de Plana Major i quatre BDSTP: la 1^a, situada al Marroc, disposarà dels núms. 91, 93, 97 i el BDT 75 (que tampoc es dissoldrà); i la 2^a, ubicada a Andalusia Occidental, amb els batallons núm. 92, 94, 95 i 96. Es mantindran actius fins l'any 1948³⁹.

Els BDST funcionaran durant dos anys i mig .El 28 d'octubre de 1942 ⁴⁰ es dona l'ordre de dissolució de totes les unitats a partir del primer de gener de 1943 (excepte els penats i els sancionats per la Fiscalía de Tasas que, com hem vist, encara hauran de patir alguns anys més). Es diu: *“El Estado mayor del Ejército propondrá, con arreglo a las necesidades del trabajo, una distribución de los batallones que subsistan, y la Dirección General de Fortificaciones y Obras, la forma de atender los trabajos militares que no puedan serlo por dichas Unidades”*.

Així es com els soldats *desafectos* s'incorporaran a partir del desembre en les diferents unitats o cossos, deixant el treball forçat. També es dissolen les subinspeccions regionals, els hospitals de Zumaya i Pamplona i el Dipòsit de Concentració de Madrid. Segons el mateix pròleg de l'ordre de dissolució, aquesta s'entén com a colofó de les diferents mesures que s'han dictat des del final de la guerra per a suavitzar les sancions imposades als que *“observaron conducta nociva para el Movimiento Nacional”*.

³⁸ Si ho posem en relació a l'activitat de la Comisión de Examen de Penas, al 1940 s'alliberen més de 70.000 presos.

³⁹ LÓPEZ JIMÉNEZ, F.J. (2003)

⁴⁰ DOME, 28/10/42, núm.243

Deixen ben clar per a què van servir els batallons un cop acabada la guerra: per a castigar la dissidència política mitjançant l'exploració econòmica i la repressió física i moral.

Mentre va funcionar la Jefatura de Campos, aquesta disposava d'un Archivo General de Depuraciones (heretat en part de la ICCP, en funcionament ja des de la guerra) on s'enviaven tots els informes de soldats treballadors. Allí s'adreçaven també els particulars i els responsables de batallons per demanar certificats que avalessin la presència en unitats i centres disciplinaris. Hem de dir que el temps passat en BT podia servir d' *abono*, com a compensació, de temps del nou servei militar a tots els que no eren conceptuats com a *Desafectos*. Al desaparèixer la Jefatura, es constituirà una Comissió Liquidadora de la mateixa que custodiarà el mencionat arxiu i totes les documentacions dels BDST i els Penados. Són aquestes les que avui trobem a l'AGM de Guadalajara.

He elaborat una taula comparativa del servei militar de les lleves de 1936 a 1941 que es van veure afectades per l'ordre de rectificació del reclutament de 22 de desembre de 1939 (DOME n.68). La taula mostra les dates en que es van promulgar les diverses ordres de reclutament i de llicenciamnt de cadascuna de les lleves. Així veiem, d'una banda, el temps total de servei militar i, de l'altra, la part d'aquest en que van servir com a treballadors en els BDST:

Lleva	Alta	Baixa	Temps total	Temps total en BDST
1936	Juny de 1940, per ordre de 29/05/40, DOME n.120	Maig de 1942, per ordre de 13/04/42, DOME n.84	1 any i 11 mesos	1 any i 11 mesos
1937	Juliol de 1940, per ordre de 29/05/40, DOME n.120	Juny de 1943, per ordre de 24/05/43, DOME n.116	2 anys i 11 mesos	2 anys i 5 mesos
1938	Setembre de 1941, per ordre de 08/08/41, DOME n.175	Juny de 1943, per ordre de 24/05/43. DOME n.116	1 any i 9 mesos	1 any i 3 mesos
1939	Setembre de 1941, per ordre de 08/08/41, DOME n.175	Juny de 1944, per ordre emesa pels capitans generals	2 anys i 9 mesos	1 any i 3 mesos
1940	Desembre de 1941, per ordre de 17/11/41, DOME n.259	Juny de 1945	3 anys i 6 mesos	1 any
1941	Gener de 1942, per ordre de 17/11/41, DOME n.259	Juny de 1945	3 anys i 5 mesos	11 mesos

El temps total que va servir cada lleva és independent de si els mossos van estar en unitats armades normals o en Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores. És igual per a uns i altres. Cal recordar però, que els BDST s'eliminen a finals de 1942 i que, lògicament, a partir d'aquesta data tots seguiran el servei en unitats normals. Com és fàcil d'observar, el temps total en files entre unes i altres lleves varia molt, entre 1 any i 9 mesos i 3 anys i mig, el doble de temps. Creiem que es degut a la pròpia estructuració dels efectius del exèrcit que varia en funció dels canvis en la situació internacional. En diverses ocasions al llarg de la guerra mundial el règim de Franco es prepara per una possible invasió o atac aliat, fet que provoca un gran desplegament d'homes a les fronteres i costes. En general era una "mili" llarga, però no ens hem d'oblidar que a aquests anys gairebé sempre se li han de sumar algun altre de guerra i possiblement alguns mesos o anys en Camps de Concentració o Batallons de

Treballadors de presoners de guerra. En total la xifra pot superar amb facilitat els 5 anys.

Cada ordre correspon a la incorporació d'unes lleves i alhora al llicenciamnt d'unes altres. Per exemple, l'ordre de 17/11/41 llicencia a la quinta del 39 de *Zona Nacional* i incorpora a les del 40 i 41 de *Zona Liberada*. Per complicar-ho una mica més direm que aquesta mateixa ordre llicencia també a les quintes del 36 al 39 de *Zona Liberada* que es van presentar després de la crida de la seva quinta en la *Zona Nacional* però abans de la primera crida ordenada a *Zona Liberada*, és a dir, abans del 29/05/40. Aquest seria el cas, per exemple, de tots aquells nois que un cop ocupada Catalunya, en els mesos següents es van allistar "voluntàriament" a l'exèrcit, o que els hi van enviar al sortir dels CC amb bons antecedents. No és la nostra intenció complicar el tema però si fer veure que la situació personal de cada mosso podia fer variar molt el temps total de servei depenent del moment en que s'hagués incorporat.

Podem veure a la taula que el moment que coincideixen el major nombre de soldats treballadors seria entre gener del 1942 (moment en que entra la lleva del 41) i maig del mateix any (que és quan es llicencia la lleva del 36). Uns quatre mesos en que tots els mossos *desafectos* de les lleves de 1936-41 estan servint en BDST. Uns 60.000 aproximadament.

Ens hem trobat mot sovint a Guadalajara amb un fet que no sabem perquè es produeix però que il·lustra la arbitriietat en el procés de reclutament, o la mala organització, o totes dues coses alhora. Com hem dit, tots els mossos d'aquestes lleves són classificats a la primera meitat de 1940, però no s'incorporen tots al mateix temps, sinó que ho fan escalonadament, com es veu en la taula comparativa. Però resulta que no sempre és així, i en molts casos de les lleves del 38 al 41 considerats *Desafectos* no es respecten els terminis fixats i els incorporen directament a les caixes de recluta entre maig i juliol del 40, com els seus companys del 36-37, sense tenir en compte que legalment encara no s'havia disposat el seu ingrés (que no serà fins un any i pico després)⁴¹.

No es tracta de casos aïllats, d'errors o confusions, sinó d'una pràctica bastant comú que respondria a diversos factors. El primer és la necessitat de mà d'obra del règim, sobretot després de l'alliberament de milers de presoners treballadors. Aquests s'havien de substituir amb els nous soldats treballadors, però amb les lleves del 36 i 37 no n'hi hauria prou per seguir amb els treballs de reconstrucció que s'estaven o es volien fer, i

⁴¹ Dos dels testimonis entrevistats, B. Espín i F. Vernet, van ser enviats directament a BDST, abans del que els hi tocava i, per això, més endavant, van rebre un permís com a compensació. Veure annex.

es decideix incorporar també a la resta de mossos *desafectos* de les lleves del 38 al 41. Això ens deixa veure clarament la intencionalitat que s'amagava darrera d'aquest nou reclutament, que no és altre que la de seguir disposant d'una gran quantitat d'homes joves per a la reconstrucció del país i per a les necessitats defensives. Els BT sorgeixen de la lògica i les necessitats de la guerra, però un cop finalitzada aquesta, hauran esdevingut essencials per al *Nuevo Estado*, que no desaprofitarà l'oportunitat de seguir amb els treballs forçats. És així com es pensa amb realitzar un nou reclutament –que, d'altra banda, era normal que es produís– que servirà per a mantenir el sistema dels treballs forçats, que és alhora repressió sobre la dissidència política. I que el servei militar n'és una mascara ho prova el fet que un cop iniciat el reclutament, els classificats com a hostils al règim ingressen directament als BDST, independentment de la lleva i de la data decretada per a incorporar-se, ja que es tracta d'un càstig, d'una penalització que s'hauria de fer efectiva immediatament.

El cas és que a tots aquests mossos que tenen la mala sort d'ingressar abans d'hora, posteriorment (durant el més de març de 1942) rebran uns permisos anomenats de *nivelación* que equivaldran al temps que han servit amb antelació a la seva lleva (entre un any i nou mesos i un any i tres mesos, depenent de la lleva). És a dir que els militars reconeixen la irregularitat comesa i la rectifiquen, tot i que dos anys després, en un moment en que les necessitats d'infraestructures més urgents ja estarien resoltes. En qualsevol cas, els permisos no es complien íntegrament, essent normal que al febrer o març de l'any següent, 1943, cedien els permisos i reingressaven a files. Lògicament els diversos milers de soldats treballadors que havien rebut els permisos *de nivelación* seran els primers en reintegrar-se a les seves unitats. I això significa que tots ells van patir més temps de *mili* que la resta. Més que la que consta en la taula, que es basa en les disposicions oficials.

Les dates d'altres i baixes de la taula són les que es dicten en cada ordre corresponent. No obstant, i seguint amb algunes petites irregularitats, pel que fa a les lleves del 36 i 37, i a tots els d'altres quintes que són allistades abans d'hora, és molt normal que ja durant el més de maig del 40 s'incorporin i no pas al mes de juny o juliol com els pertocaria, que són les dates que fixa l'ordre publicada el 29 de maig. L'ordre és posterior a la incorporació de fet. Es torna a demostrar clarament la continuïtat entre BT i BDST. Aquells que entren, ja com a soldats treballadors, al mes de maig i principi de juny, són destinats per les caixes de recluta a BT, i no als BDST per la senzilla raó que encara no existien. A partir de finals de juny i principis de juliol, aquests mossos ja

passaran als nous BDST. El que no he pogut comprovar és si físicament es traslladen d'una unitat a una altre, o només canvia el nom i el número. Segons alguns testimonis més aviat sembla la primera opció.

Els mossos tenien dret a fer al·legacions. Aquestes suposaven temps i sovint això feia que no s'incorporessin fins uns mesos després. En canvi, pel que fa a les pròrrogues, si eres considerat *Desafecto* no en tenies dret, o millor dit, gairebé mai es resolien favorablement, el que ens indica que preval la repressió sobre el dret ⁴². Però ser mal conceptuats no els privava d'intentar canviar la seva situació i així ens trobem amb mossos que una vegada dins dels Batallons demanen que es canviï la seva classificació, i es comença de nou amb les gestions i les demandes de nous avals que solen acabar favorablement. Això si, els tràmits acostumen a ser molt lents i no sempre fàcils de gestionar, tardant casi sempre més d'un any en resoldre's.

Les Caixes de Recluta no comunicaven als mossos la classificació obtinguda. Eren els ajuntaments qui classificaven als mossos en alguna de les tres categories i n'enviaven el llistat a la Caixes. Allí es feien dos reclutaments diferents: un per als *desafectos* que eren dirigits als Depósitos de Concentración, on eren agrupats en unitats disciplinàries; i un altre, el veritable reclutament, destinat als *afectos* o *indiferentes* que es produïa ja de la forma habitual.

La majoria dels mossos ja sabien quina classificació havien obtingut. Els *desafectos* possiblement pensaven en una *mili* amb un tracte i una disciplina especials per ser considerats *rojos*. Però la realitat era ben diferent. Molts testimonis coincideixen en descriure la seva sorpresa, quan no el seu horror, al trobar-se amb la dura realitat dels camps i batallons, que repeteix per a molts l'experiència anterior com a presoners de guerra. Creien lògicament que anaven a formar part de l'exèrcit, com a soldats de lleva, però no haurien pensat mai que els esperava un futur ple de maltractaments, gana, por, malalties, i milers de penúries morals.

⁴² Un exemple vist a Guadalajara, és el de la Caixa de Recluta núm.40 de Lleida, que a principis del 40 va enviar instruccions secretes a l'ajuntament de la Seu d'Urgell (suposadament també a les demés poblacions de la seva demarcació) on disposava que no es tramitessin els expedients de pròrroga de 1ª classe als mossos que resultessin mal classificats. Posteriorment va rectificar i si que ho permetia en cas que no estiguessin afectats de responsabilitats judicials. No obstant això, en el cas concret d'on hem extret la informació, se li va denegar repetidament la pròrroga al mosso, fins el 1943 que li van concedir, un cop ja estava fora dels BDST.

Sobre els Batallones Disciplinarios de Trabajadores

Per acabar de descriure les diferents unitats disciplinàries, s'ha de parlar dels Batallones Disciplinarios de Trabajadores (BDT). Es tracta d'unitats que no es nutriran de presoners de guerra ni de soldats treballadors, sinó d'altres tipus de *desafectos*. Seran creats arran del desmantellament dels BT a mitjans de 1940, i funcionaran paral·lelament als BDST⁴³.

Durant la guerra, als camps de concentració i als BT no només s'hi envia a soldats fets presoners. També trobem a gent que s'havia *emboscat* (això és, que s'havien amagat per no ser reclutats), a presos alliberats després d'anul·lar-se les acusacions, presos que no estan acusats i no se sap què fer amb ells, i també internaran a petits delinqüents o rodamons que el règim englobarà sota l'epígraf de *vagos y maleantes*. A tots se'ls castiga pel seu comportament nociu o moralment reprovable. No ens consta que d'altres minories marginades (drogoaddictes, homosexuals, proxenetes,..) es concentrassin en batallons, però si se'ls va empresonar sovint.

Per exemple, a l'AGMG hem trobat el cas d'un home classificat en la categoria de "Trabajador Emboscado" degut a que, durant la guerra, per evitar el reclutament republicà, havia fugit a Andorra. Al tornar el maig del 39, es detingut i ingressarà en diversos camps fins a l'agost, que la ICCP resol la seva situació i el "condemna" a servir en BT el temps del seu reemplaçament (2 anys i 8 mesos), i complirà fins el febrer del 42 que és llicenciat. Això és un exemple del tractament que donarà el règim a aquells que havent fugit a l'estranger durant la guerra i que, tenint l'oportunitat de passar la frontera per la *Zona Nacional* i incorporar-se a la lluita, no ho van fer. No els hi servia de res el fugir dels republicans sinó era per adherir-se als nacionals.

Acabada la guerra, i ja desde la primavera del 39, els BT seguiran actius i començaran a rebre altres tipus de presoners. Majoritàriament, sobretot en el cas català, es tracta dels republicans exiliats a França que tornaven al país. Eren aquells que havien marxat empesos per la retirada, casi sempre formant part de l'exèrcit popular, i que estaven

⁴³ S'ha d'anar amb compte de no confondre els BDT. Amb aquesta denominació trobem dues unitats diferents. En primer lloc, dins dels BT, n'hi havia d'*especials* on eren destinats els presoners que han comés faltes més o menys greus, com ara els que intentaven fugar-se i eren apresats, o aquells més ideologitzats o rebels que no es sotmetien fàcilment. En segon lloc hi han els BDT on s'internava a opositors i republicans refugiats a França que tornaven.

farts de les penoses condicions dels camps francesos on se'ls confinà, i que prefereixen tornar sabent que no tenen cap responsabilitat que els pugui portar greus conseqüències. Refugiats i tot tipus de represaliats seran els que formaran part de les noves unitats que s'anomenaran BDT.

Sobre els exiliats que volien tornar a Espanya es coneixen alguns detalls del seu periple⁴⁴. Eren traslladats a un camp especial a Barcarés instal·lat amb aquesta finalitat. D'allà sortien expedicions periòdiques d'unes 1500 persones que eren transportades en camions a Figueres. La Guàrdia Civil els filiava a la caserna i passaven, si tenien sort, a "La Carbonera", un antic magatzem de carbó, d'on sortien, després de dos dies com a màxim, cap a alguna presó o camp de concentració. Els oficials anaven al Palau de les Missions a Montjuic, o al mateix castell, mentres esperaven el consell de guerra. Si no eren oficials, els detinguts eren internats als camps d' Horta o el del Poblenou.

Segons els llistats que es guarden al Pavelló de la República, els exiliats també anaven als camps de Reus, Cervera, Lleida i Tarragona. És de suposar, doncs, que distribuïen els presoners als camps arreu del territori (als més propers al seu domicili segurament). També un dels testimonis entrevistats ens confirma que no tots passaven la frontera per La Jonquera o Portbou sinó que molts eren traslladats a Irun, tot i ser residents a Catalunya⁴⁵. Sobretot als primers mesos hi ha molta confusió i irregularitats en aquest retorn dels republicans. Les autoritats franceses tenien molta pressa per desempallegar-se de tants refugiats i fins i tot alguns testimonis afirmen haver estat repatriats en contra de la seva voluntat. Amb l'ocupació nazi de França i l'establiment del govern de Vichy les coses no milloren pels refugiats⁴⁶.

Els BDT sorgeixen a mitjans de 1940 a partir del personal sobrant dels molts BT que es disolen aleshores⁴⁷. Seguiran funcionant durant 1941, però no he pogut precisar quan es clausuren. Recordem que al maig-juny es farà efectiva l'ordre d'alliberar als

⁴⁴ J.Fabré, J.M.Huertas i A.Ribas. "20 anys de resistència catalana (1939-1959)", Ed. La Magrana, Barcelona 1978.

⁴⁵ Testimoni de Francesc Vernet. Veure annex.

⁴⁶ Rafaneau-Boj, M. "Los Campos de Concentración de los refugiados españoles en Francia" Ediciones Omega, BCN 1995. L'autora afirma que les repatriacions dels republicans són "induïdes" per la propaganda profranquista del govern francès. Per exemple als refugiats que optaven per tornar a Espanya se'ls reagrupava amb els familiars disseminats per altres camps i se'ls dona una millor atenció sanitària i alimentària. Moltes deportacions massives són irregulars i d'altres de grups més reduïts són totalment arbitràries.

⁴⁷ Hi han quatre unitats que he localitzat i que utilitzen aquesta denominació de Batallones Disciplinarios de Trabajadores (BDT): Els BDT 65 i 70 a Ripoll i la Collada de Toses, el BDT 67 a Torroella de Montgrí i el BDT 68 de la Jonquera. Tots es creen al juny-juliol de 1940 amb personal d'altres batallons de la zona que han sigut dissolts.

presoners dels BT que portessin més d'un any de captiveri, és a dir, els presoners de guerra estrictament, els capturats durant l'enfrontament. Un any després ja poden tornar a casa i es buiden molts batallons. Els presoners restants són majoritàriament republicans refugiats a França, sobretot soldats però també civils, que havien anat tornant des de la primavera del 39 i que es trobaven als batallons per considerar-se'ls contraris al Movimiento. Aquests seguiran captius en els nous BT, ara transformats en BDT, fins que no hagin complert un any de la seva detenció a la frontera. Els refugiats que seguiran arribant a partir de la segona meitat de 1940 i també durant 1941 com a mínim, ho fan en un número molt més reduït. També són fets presoners, i se'ls separaria en BDT o BDST, depenent de l'edat. Com no podia ser d'altra forma, els pertanyents a les lleves del 36 al 41 ja haurien d'estar realitzant el servei militar. Per tant seran considerats pròfugs (com es diu en l'ordre que fixa la data del 17/03/40 com a límit per a retornar), complint en unitats específiques com el BDST 1 o el 46, formats específicament per "soldados disciplinarios prófugos"

L'exèrcit franquista des del final de la Guerra Civil

L'exèrcit de Franco va ser la pedra angular sobre la que es sustentà Franco per mantenir el seu poder. Va ser el màxim responsable en la creació i gestió dels diferents camps i batallons. Aquests últims, com a unitats militaritzades que eren, estan incorporats orgànicament a l'estructura militar. Va ser el protagonista gairebé exclusiu de la repressió durant l'enfrontament. Als primers anys del règim va seguir mantenint el control sobre els camps, mentre que es continuà amb el treball forçat als batallons, hàbilment enmascarat darrera del servei militar. Però, com era aquest enorme exèrcit realment? Qui en formava part? Quins objectius i valors tenia?

Consultant la bibliografia publicada sobre les Forces Armades durant la guerra civil i els anys 40, sembla que no hi ha una postura clara sobre el seu paper, estructura i evolució en aquests anys tant crítics. Tot i que alguns estudis actuals encara són en gran part una lloança de l'exèrcit, també en destaquen, però, els molts defectes que tenia. El que jo n'he deduït és que es tractava d'un exèrcit enorme però mal preparat i pobre en recursos i materials, fanàticament fidel al caudillo, que s'anirà desconectant de la realitat que l'envolta, i que, amb el seu tarannà intransigent, marcarà les vides de molts espanyols i en configurarà una imatge molt negativa que perdura fins els nostres dies.

El que cap llibre o estudi remarca és la importància que van tenir dins de l'exèrcit els milers de treballadors forçats que en van formar part en els seus primers anys. De fet, la majoria ni els menciona o, com sol passar, s'els confon amb els presos que redimien penes pel treball. No n'estic segur que en els recomptes que en fan hi estiguin inclosos o no. Segurament és la mostra definitiva de la desconeixença total d'una realitat ben present. Fins i tot per aquells que s'endinsen en la consulta de les fonts militars.

El primer que s'ha de destacar és que els dos exèrcits espanyols de 1939, tant el victoriós com el vençut, eren totalment diferents del que existia el 1936. En conjunt havien arribat a sumar més de dos milions d'homes, la major part, fruit del reclutament forçós. L'Exèrcit Nacional havia movilitzat 14 quintes i mitja: de 1928 a 1941, més els dos darrers trimestres de 1927. L'Exèrcit Popular va movilitzar 19 quintes –les

compreses entre 1923 i 1941- i set més –de 1915 al 21- al gener del 39, tot i que aquesta última crida va ser molt poc efectiva⁴⁸.

Però sobretot, l'exèrcit guanyador era diferent en tant que, com ens diu Gabriel Cardona, entre el 1936 i el 1945, “*se había consolidado una mentalidad militar que amalgamaba la tradición profesional, la frustración del 98 y el africanismo, con valores reaccionarios, fascistas y clericales. En 1945 (..) se habían aniquilado la herencia de las minorías militares ilustradas*”⁴⁹. Els oficials sorgits o promoguts durant la guerra es van impregnar de la doctrina nacional-catòlica i feixista del primer franquisme, constituint el nucli més irreductible i fidel del Nuevo Estado.

La guerra va fer desaparèixer la tolerància política entre els militars. Tot i les diferents procedències, símbols i uniformes, l'Exèrcit i les Milícies van funcionar com un bloc sotmés únicament a Franco, “*donde la acusación de profesar ideas distintas a las del régimen supuso la represión inmediata*”⁵⁰.

Al finalitzar la guerra l'Exèrcit Nacional era uns dels més numerosos i millors instruits del món⁵¹, disposava gairebé d'uns 800.000 homes i fusells agrupats en 15 Cossos d'Exèrcit, compostos de 61 Divisions. Contava amb 35.000 armes automàtiques, 3000 peces d'artilleria i uns 650 carros de combat i vehicles blindats. S'ha de comptar també amb el “*botín enemigo*” i les existències als parcs, ja que, per exemple, 164 dels blindats procedien de l'exèrcit popular, així com bona part de la flota, com eren els bucs republicans refugiats a Tunis després de la frustrada insurrecció de Cartagena. També la Aviació tenia un gran volum i una tècnica avançades⁵². Aquesta força era més aparent que res, ja que amagava una pobresa en tots els sentits: moral, material i tècnica.

Acabades les hostilitats es procedí a una ràpida desmobilització. Les mesures preses en els següents mesos eren mostra de la voluntat de tornar a un desplegament no molt superior al de 1936. Però això ja no era possible, i les forces armades mantindran un excessiu volum, sobretot pel que fa a oficials, que marcarà l'estructura de la institució i hipotecarà els pressupostos del règim durant molts anys, com veurem més endavant. D'altra banda, com ja hem assenyalat moltes vegades, els presoners de guerra que

⁴⁸ PLATÓN, M. (2001) *Hablan los militares. Testimonios para la historia (1939-1996)* Planeta, Barcelona.

⁴⁹ CARDONA, G. (2003) *El gigante descalzo. El ejército de Franco* Aguilar, Madrid.

⁵⁰ Id.

⁵¹ L'última afirmació és de Miguel Platón, anteriorment citat.

⁵² GÁRATE CÓRDOBA, J.M. (1992) *Evolución de las Fuerzas Armadas*, Historia General de España y América, Vol. 19/1. Rialp, Madrid. Exemple clar d'estudi destinat a lloar la institució militar.

s'estaven als centenars de camps de concentració i BT també comencen a ser evacuats cap a les seves poblacions d'origen.

Els soldats italians i alemanys retornen als seus països abans d'acabar la primavera. El mateix passa amb la pràctica totalitat de les tropes de guarnició al Marroc, com la Legió i els Regulars entre d'altres. Entre maig i juliol es llicencien les quintes del 27 al 36, i durant la resta de l'any el reemplaç del 37 i primer semestre del 38.

Queden aleshores la meitat del reemplaç del 38, més els de 1939-41, i també molts soldats procedents de zona republicana, els ingressats en els últims mesos de guerra un cop convenientment depurats.

Els oficials i suboficials de complement, més els provisionals, es llicencien amb els seus reemplaços.

A partir de l'estiu l'exèrcit es reorganitza, constituint-se 8 Cossos d'Exèrcit (CE), un per a cada Regió Militar (RM)⁵³. Catalunya quedarà englobada en la IV Regió, on s'hi instal·laran tres divisions (la 41 a Barcelona, la 42 a Girona i la 43 a Lleida). El General Jefe de cada CE també ho serà de la Regió Militar corresponent. No serà fins l'abril del 40 que les RM passaran a anomenar-se Capitanies Generals, al capdavant de les quals hi haurà un Capità General que conservarà la qualitat de General Jefe del CE.

El 8 d'agost de 1939 es suprimiran el Ministeri de Defensa Nacional i el Cuartel General del Generalíssim que havien actuat durant la guerra i es crearan per a substituir-los en temps de pau tres nous ministeris, un per cada arma: el Ministeri de l'Exèrcit (de l'arma de Terra, la més forta)⁵⁴, el de Marina i el de l'Aire. Alhora sorgeix la Junta Suprema de Defensa Nacional formada pels ministres de les tres armes, més diverses autoritats designades per Franco directament, i que tindrà la funció d'assessorar al *generalíssim*.

El primer ministre de l'exèrcit va ser el general Varela qui seguirà reduint els efectius de tropa. Poc a poc, el molt considerable material procedent de la guerra amb prou feines es va poder renovar i els tres exèrcits es veuran afectats per un procés

⁵³ BOE núm.206, 25/07/39. Els Cossos d'Exèrcit i Regions Militars establertes són les següents: I Madrid, II Sevilla, III València, IV Catalunya, V Saragossa, VI Burgos, VII Valladolid, VIII La Corunya, més dos CE al Marroc (a Ceuta i a Melilla), i dues Comandàncies Generals a les Canàries i les Balears.

⁵⁴ El Ministeri de l'Exèrcit es reorganitzarà definitivament el 12 de juliol de 1940, resultant el següent organigrama: Ministro, Subsecretaría, Estado Mayor del Ejército, vuit Direcciones Generales - Enseñanza Militar, Reclutamiento y Personal, Industria y Material, Transportes y Automovilismo, Servicios (on s'inclou la Jefatura de Campos de Concentración), Fortificaciones y Obras, Mutilados de guerra por la patria y Guardia Civil -, Consejo Superior del Ejército, Escuela Superior del Ejército, Consejo Supremo de Justicia Militar, Ordenación de Pagos y Intervención General.

d'endarreriment augmentat pels avenços tecnològics que portà l'esclat de la 2ª Guerra Mundial.

Les causes per les quals Espanya no va entrar en guerra al costat de l'Eix són moltes i diverses. Fixant-nos en els aspectes militars exclusivament, podríem dir que els màxims responsables eren plenament conscients de la falta de capacitat i preparació tècnica que exigia la guerra moderna, juntament amb la manca de combustibles i matèries primes. Altrament, l'aviació i la flota havien perdut gran part de la seva eficiència tant sols un any després d'acabada la guerra. I no hem d'oblidar que les fronteres seguien indefenses.

Els panegiristes de Franco sempre han destacat la providencial habilitat que el *Generalísimo* va demostrar per sostreure's de les suposades pressions de l'Eix perquè Espanya entrés en guerra contra els Aliats a la Segona Guerra Mundial. Es pot considerar clarament provat que si bé l'Estat franquista no va desenvolupar una política exterior definida coherent durant tot el període, el fet de que Espanya no participés activament al conflicte mundial no va ser perquè es pretengués una posició de neutralitat o de no bel·ligerància. Les raons per a aquesta situació van ser moltes i molt diverses, entre les més destacades les desavinences conjunturals entre les ambicions franquistes i la situació militar del Tercer Reich, i la divisió entre la Falange, desitjosa de la guerra, i una cúpula militar subornada pel Foreign Office anglès⁵⁵. Aquesta divisió s'agreujava a més per la pugna constant pel poder entre uns i els altres, que va provocar, fins i tot, dues crisis de govern⁵⁶.

Les posicions més neutralistes només s'afermarien amb l'entrada dels Estats Units a la guerra (desembre de 1941) i, sobretot, amb el desembarcament nord-americà al Nord d'Àfrica (Operació Torch, novembre de 1942)⁵⁷.

⁵⁵ MARQUINA BARRIO, A. (1986) *España en la política de seguridad internacional, 1939-1986*. Ediciones del Ejército, Madrid.

⁵⁶ La primera, el novembre de 1940, que es va saldar amb la dimissió de Muñoz Grandes (ministre secretari general del Movimiento), i la segona el setembre de 1942, que va suposar la mort política de Serrano Suñer, home fort del feixisme a Espanta.

⁵⁷ TUSELL, J. *Un giro fundamental en la política española durante la 2ª Guerra Mundial: la llegada de Jordana al Ministerio de Exteriores*, a García Delgado, J.L. (ed.) *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*.

De qualsevol manera, el règim no va aconseguir que Hitler acceptés carregar amb el suministrament de tot un país mancat de gairebé tot. Ja des del fracàs de l'invasió d'Anglaterra la guerra mundials es preveia més llarga, i la posterior intervenció americana i un possible desembarcament a la península van fer més prudents els moviments de Franco, a qui només l'interessava mantenir-se al poder.

L'inici de la guerra europea va obligar a les Forces Armades a mantenir actius a un elevat nombre d'homes. Les xifres varien lleugerament segons els autors⁵⁸ però queda clar que el servei militar es va augmentar⁵⁹ i es van cridar a lleves ja llicenciades al final de la guerra davant el perill d'invasió aliada. En els recomptes, però no sabem si s'hi afegixen els soldats treballadors. Per fer-nos una idea del que representaven els treballadors en el global de l'exèrcit només cal prendre una xifra mitjana de 300.000 soldats per l'estiu de 1942, quan aleshores hi havia prop de 50.000 treballadors: una sisena part dels efectius eren presoners que realitzaven treballs forçats.

Els autors discrepen sobre les obres de fortificació de costes i fronteres arran de l'esclat de la guerra mundial. Luis de Sequera Martínez⁶⁰ assegura que el pla de fortificació portat a terme per l'exèrcit espanyol durant els anys quaranta, és l'obra d'enginyeria militar espanyola més important del segle XX. Aquesta planificació es centrava en dos punts: fronteres (Pirineus, Camp de Gibraltar i Marroc espanyol, però no la de Portugal) i costes (on s'inclouïen els arxipèlags i els principals ports d'accés a la península).

Miguel Platón diu que l'emplaçament d'artilleria pesada i les obres d'acondicionament i fortificació a l'estret i al camp de Gibraltar “*se llevaron a cabo con gran despliegue humano y material, a un ritmo impresionante. (...) En el mes de enero de 1941 quedaron operativas todas las baterías de calibres medios, y en poco menos de tres años pudieron darse por finalizadas las obras de artillado*”⁶¹ I enumera els centenars d'actuacions que es van realitzar, que van servir d'exemple per la fortificació posterior del Pirineu. Fins i

⁵⁸ Miguel Platón diu que eren 318.000 l'any 40, augmentats fins a 350.000 durant la guerra mundial i, encara al 1950 disposaria de 267.000. M. Aguilar Olivenza parla de 250.000 més 25.000 oficials i uns altres tants suboficials a finals de la 2ª Guerra Mundial.

⁵⁹ Per llei de la Jefatura del Estado de 08/08/40 el temps de duració del servei militar a files es fixa en 2 anys. Malgrat això, degut a la confusa situació internacional, es va otorgar potestat als capitans generals per ampliar el servei i per cridar a lleves desmobilitzades. En gairebé totes les lleves estudiades, (del 36 al 41) el temps de servei és molt superior, arribant a 3 anys i mig.

⁶⁰ SEQUERA MARTÍNEZ, Luis de. (1999) *La fortificación española de los años 40*, a la Revista de Historia Militar, any XLIII, no 68. I també ha publicat *Historia de la fortificación española en el siglo XX*, Caja Duero.

⁶¹ PLATÓN, M. Ob. cit.

tot parla de la col·laboració d'un BT. Tot és cert, però no és menys veritat que n'hi van treballar dotzenes de batallons a la zona, al igual que al Marroc. Tampoc es pot dir que tres anys i pico sigui un temps r cord.

Per contra, Mariano Aguilar Olivenza destaca que les Forces Armades no es van professionalitzar després de la guerra i que tampoc es va establir una política de defensa exterior, limitant-se a una aglomeració de Divisions entorn de la frontera en els moments més crítics, a partir de 1943, i a fortificar lleugerament petites zones de costes i l' rea de Gibraltar i l'estret⁶². L'autor coincideix amb Platón en afirmar que els desplegaments en les platges més susceptibles de possibles desembarcaments només eren per donar sensació de protecció, ja que eren ben conscients de la debilitat en cas de que aix  hagués sigut⁶³.

Si es comparen les localitzacions de la postguerra tant dels BT com dels BDST amb el traçat d'aquests plans d'obres, es fa patent que coincideixen. Seguint a De Sequera enumero les zones d'obres defensives militars als anys 40:

Als Pirineus es produeix una continuïtat amb les obres que s'havien endegat abans de la fi de la guerra. Bona part d'aquest esforç es una realització de les unitats de treball forçat, aix  com també de les unitats regulars d'enginyers. La línia de cobertura s'estén des de Vera del Bidasoa, per Lesaca, Valls del Pirineu Navarr s, la canal de Berdun, i els Pirineus Orientals, sobretot al voltant d'una zona de reacció entorn Figueres. La línia es divideix en 166 centres de resistència que cobreixen (per terme mitjà) quatre km. de front i de profunditat: són 96 a Catalunya, 20 a l'Aragó i 50 a la zona vasco-navarresa, amb 4.500 obres en total

Al Camp de Gibraltar, l'ordre circular del Generalísimo de 1/05/1939, constitueix una Comissió de Fortificació de les Costes- Exèrcit del Sur (Camp de Gibraltar) que estableix la construcció de línies defensives entre La Línea i el Guadiaro, La Línea-Algeciras, Algeciras- Punta Carnero, Ensenada de Cala Arena, i Tarifa- Punta Paloma.

Al Marroc es fa una extensa fortificació de campanya entorn Ceuta, Melilla i T nger (ocupada amb la complaença de França i Anglaterra el juny de 1940).

Totes aquestes obres inclouen també els emplaçaments i pistes militars pel desplegament de les peces d'artilleria i de la infanteria, i l'establiment d'aeròdroms,

⁶² AGUILAR OLIVENZA, M. (1999) *El Ejército español durante el franquismo. Un juicio desde dentro* Akal, Madrid.

⁶³ Tot i que en vista d'una probable invasió aliada els alemanys van aportar material militar, en l'anomenat programa Bar, a mitjans del 43, a canvi de minerals, aliments i tèxtils, que van permetre a l'exèrcit renovar-se i millorar la seva operativitat. M.Platón. Ob. cit.

dipòsits de material avançat i de les reserves divisionàries. A les costes són bàsicament emplaçaments per projectors, artilleria i refugis. Cal recordar les penoses condicions en que aquestes obres es duïen a terme, amb material molt escàs i a pic i pala (la primera excavadora no arribaria fins el 1954).

A Franco sempre li van preocupar més els enemics interiors que exteriors. De fet, l'exèrcit funcionarà al llarg de la dictadura com a garant de l'ordre intern, no com una estructura defensiva davant l'agressió estrangera davant la que eren clarament inferiors i ho sabien. Però l'ordre intern es va mantenir a mans de la Guàrdia Civil i la policia armada, així com la repressió del maquis, amb només presència puntual de petites unitats militars (exceptuant el cas, ja més greu, de la invasió de la Vall d'Aran). Franco no volia donar aquest poder a un general que el pogués fer hombra o que utilitzés aquesta força. De la Guàrdia Civil se'n fiava ja que la controlava un "paisano" seu de tota confiança, Camilo Alonso Vega⁶⁴.

Franco va mantenir als militars en l'alta jerarquia de l'estat, en ministeris i càrrecs civils, però sense militaritzar totalment al govern, procurant no transformar-se en una dictadura militar (sinó personal) i evitant donar massa poder als generals o falangistes, castigant-los i premiant-los alhora, sempre discretament, i controlant les maniobres dels monàrquics⁶⁵.

Bona prova de la forma en què exercia un control total sobre els capitosts de les forces armades la tenim al setembre del 43. En aquell moment, vuit tinents generals (Varela, Orgaz, Kindelán, Solchaga, Dávila, Monasterio, Saliquet i Ponte), antics companys o superiors seus, la majoria dels quals l'havien portat al capdamunt de l'estat el 1936, es dirigeixen a Franco demanant la restauració de la monarquia, però aleshores "ya no podía pasar nada, porque en ese momento quien mantenía a Franco era la práctica totalidad de los oficiales (...) y no los relevantes jefes militares"⁶⁶.

I d'entre aquests oficials, eren majoria els promoguts o formats durant la guerra, completament ideologitzats i que tenien massa respecte al *Caudillo*: els alferes i sergents provisionals, premiats amb la professionalització o una feina a l'administració. Aquests eren els joves que formaven la base del seu aparell de poder, dins i fora de l'exèrcit.

⁶⁴ AGUILAR OLIVENZA, M. Ob. cit.

⁶⁵ Id.

⁶⁶ Id. Franco va deixar passar els mesos i després anà convencent un a un als més propers i marginant els més rebels, com Kindelán.

Aquesta fórmula dels “*provisionales*”, utilitzada abastament pels nacionals durant la guerra, consistia a promoure per a alferes o sergents a soldats d'entre la tropa, depenent de si tenien estudis de batxiller o no. L'escassa preparació és compensava amb una forta càrrega ideològica. Combinació que resultà bastant devastadora en quan a baixes.

El terme provisional ja solucionava el problema futur d'haver d'encabir milers de nous oficials i suboficials. Així que, teòricament se'ls llicencià amb la resta de tropa, però molts no volien deixar l'exèrcit. Tot i que se'ls va facilitar l'accés a la funció pública i que van tenir prioritat com a ex-combatents, molts volien seguir com a militars. I ho van fer, malgrat tardessin alguns anys a consolidar-se. Entre 1939 i 1945 es van promoure 29.023 alferes amb uns ràpids cursets. La manca de preparació es substituïa per la fidelitat total, ja que Franco els havia proporcionat un mitjà de vida. Però això va colapsar el cos d'oficials que es va veure anormalment incrementat, impeding durant molts anys els ascensos de les noves promocions formades a la Academia General Militar.

Pel que fa als sergents provisionals se'ls intentà donar sortida integrant-los a la Guàrdia Civil, la policia o els cossos de funcionaris de presons. Molts van acceptar. Com diu Gabriel Cardona, els oficials sempre havien desconfiat dels sergents, qui tradicionalment estaven interessats en distingir-se de la tropa i aproximar-se als oficials, els quals es resistien, fet que els portava a posicions d'esquerra. Però la situació havia canviat, i molt. L'espera dels sergents provisionals per veure si s'integrarien o no com a professionals després de la guerra, els convertí en un col·lectiu obsessionat en consolidar-se “*aceptando sin reticencias la inflexible disciplina de la época, siempre leales al régimen y a sus superiores militares. En compensación, estos hombres angustiados y maltratados solían ser muy duros con la tropa bajo sus órdenes, sintiéndose obligados a imponer la misma disciplina irracional que ellos aceptaban de buen grado*”⁶⁷. No he trobat millor descripció d'aquest col·lectiu.

Com veiem, doncs, l'exèrcit es va mantenir desproporcionadament gran pel que eren, teòricament, temps de pau. En els primers anys de postguerra, la repressió massiva es va mantenir, en part, gràcies al volum desmesurat de l'exèrcit, omnipresent en molts aspectes de la vida, no sols en la repressió. Ell era qui mantenia centenars de milers de persones en camps de concentració durant l'any 39 i bona part del 40, a banda de les

⁶⁷ CARDONA, G. Ob. Cit.

dotzenes de batallons de treballadors. Ajudava a la custòdia en les presons. Ordenava a les autoritats locals classificar i depurar a tota la població masculina d'entre 15 i 45 anys. Jutjava, empresonava i afusellava a un ritme vertiginós.

Enorme exèrcit si, però pobre, que no es podia mantenir a si mateix i molt menys al voluminós aparell armat de que disposava. En una Espanya arruinada, l'estat va dedicar una quantitat desorbitant dels pressupostos a la defensa i la seguretat. Sumats van consumir entre el 35,2 % i el 45,6 % del total, durant els anys de la guerra mundial. Gairebé la meitat dels diners es consumia en els sous⁶⁸. Encara l'any 50, els ministeris militars s'emportaren el 36,4% dels pressupostos⁶⁹.

La repressió a gran escala també era molt costosa pel règim. Però va pesar més l'escassa fortuna de l'eix a partir del 1942, quan començava a girar la truita, en la decisió de modificar la pressió repressiva. Els indults es multipliquen des d'aleshores i també es dissolen els BDST. Però aquesta mesura té més de propagandística que de pràctica, ja que els treballadors continuen fent la mili però en una situació normal, és a dir, ara seran més cars de mantenir ja que les condicions milloraran lleugerament. A banda de que el règim perd una important mà d'obra gratuïta.

Malgrat la generositat dels pressupostos, sabem que aquests no van poder frenar la precarietat material i la manca de modernització (augmentada pels avenços de tota mena que portà la guerra mundial). Això també influïa en la mentalitat. Els militars s'autoenganyaven al pretendre substituir les mancances materials per nocions com el valor, l'honor i la duresa de la infanteria, menyspreant la capacitat tècnica i logística que, segons la literatura quartelària, transformava la guerra en algo "industrial" o "maquinal"⁷⁰.

El que existia als quarters i unitats era una escassetat total. Les condicions en les que vivien els soldats rasos de l'època (que han viscut varies generacions d'espanyols) eren paupèrrimes, miserables i antihigièniques. Mal alimentats i mal vestits, sense un duro, en general, ni dret de cap mena. La tropa amb alguns diners o estudis "s'enxufava" a

⁶⁸ Id. La xifra més elevada, el 45,6% del total, correspon a l'any 43, moment de màxima tensió pel perill real d'un desembarcament alià i la consegüent possibilitat d'entrar en guerra.

⁶⁹ PLATÓN, M. Encara a l'any 50, més o menys estabilitzat el règim, les Forces Armades disposaven de 267.000 homes.

⁷⁰ AGUILAR OLIVENZA, M. Ob. Cit.

algun “servicio” o dormia fora del quarter sempre que podia, i s’escapolien, en part, de la vida trista del soldat ras⁷¹.

No es pot dir que les condicions materials i alimentàries eren molt millors que als batallons disciplinaris. Si més no la disciplina es relaxava i s’abandonava la imposició del treball com a càstig, la humiliació constant que et recordava que estaves purgant els teus pecats de “rojo”.

El règim va utilitzar durant bona part de la guerra a oficials en la reserva perque comandessin els batallons⁷². Desde mitjans de 1938, es van convocar diversos cursos per a promoure alferes i sergents de BT. Els alferes eren els oficials que comandaven les companyies i, en ocasions, també tot un batalló.

El primer curs per a alferes s’inicia al juliol del 38 a l’Academia de Pamplona, on se’n van celebrar dos més i un tercer a La Coruña. Tots dirigits per caps d’enginyers, tenien una durada de 24 dies lectius i més de 900 places. Al febrer del 39 es donà a aquests alferes un emblema especial⁷³. Com ens diu J.M. Gárate: “*los aspirantes debían tener de 31 a 40 años, no pertenecer a remplazos movilizados, excepto el más antiguo en cada convocatoria, bachillerato y título oficial acreditativo de conocimiento de construcción de carreteras, edificios, puentes, etc., o asignaturas de carreras del Estado adecuadas, prefiriéndose los que hubiesen sido heridos y los de mayor tiempo en el frente*”. Del curs realitzat a La Corunya es destinen 350 places, la duració és de 30 dies i els candidats també havien de presentar un certificat d’adhesió al GMN i de bona conducta⁷⁴. Dels 4 cursos finals van sortir 509 oficials, quedant sense cobrir 441 places, quasi la meitat de les anunciades. No tiraven molt els BT.

Pel que fa als sergents el procediment era semblant. El primer curs es realitza a Zaragoza a partir del mes de març del 39, amb una durada de 45 dies i amb 500 places⁷⁵. Els aspirants havien de tenir entre 32 i 40 anys i no pertànyer a lleves movilitzades a excepció dels integrants de les lleves del 1927 al 1930 i que ja tenien el grau de sergent. A banda dels certificats de bona conducta i d’adhesió al Movimiento havien d’estar en possessió “*de algún oficio, profesión subalterna auxiliar de la construcción, como*

⁷¹ CARDONA, G. L’ autor descriu magistralment la vida miserable dels soldats rasos.

⁷² Els caps i oficials de BT que provenien de la reserva, hi tornaran definitivament per ordre de 16/08/39, per normalitzar la situació i donar cabuda així a d’altres provinents de la dissolució o fusió d’unitats.

⁷³ GÁRATE CÓRDOBA, J.M. (1976) *Alféreces Provisionales* Ed. San Martín, Madrid.

⁷⁴ BOE 25/01/39, núm.25.

⁷⁵ BOE 15/01/39, núm 15.

encargado de obras de taller, maestro u oficial de carpintería, carrerria, albañilería, topógrafo, delineante y los que sin poseerla, hayan servido en unidades de Zapadores”

Les convocatòries es fan en un moment en que a la guerra ja se li veu el final, i es pressuposa un augment molt considerable de presoners i, per tant, de treballadors, que a partir d'aleshores seran empleats majoritàriament en la reconstrucció del país. I és per això mateix que els oficials i suboficials que n'hauran de formar part, després de breus cursets, són triats d'entre els que tenen oficis relacionats amb la construcció. Anteriorment hem vist com els BT es destinaven a feines molt diverses, bàsicament d'ajut a l'esforç de guerra, ja fos en primera linea de front o a la rereguarda.

Els camps i batallons a Catalunya

A Catalunya els batallons de treballadors arriben darrera l'exèrcit d'ocupació. En les primeres setmanes es crearan ràpidament diversos camps de concentració a les principals ciutats per encabir als milers de soldats de l'exèrcit popular que han caigut presoners i als primers civils represaliats pels seus antecedents. Poc després, seran els exiliats que van tornant a casa els que ompliran aquests grans centres de classificació que eren els camps de concentració. Molts presoners en sortiran amb destí als treballs forçats, a batallons ja existents o de nova creació.

Amb l'Ocupació ràpidament es crea una Delegación de la ICCP a Catalunya, també anomenada SubInspección de la IV Región Militar, amb seu a Barcelona, que centralitzarà la gestió dels presoners. D'aquests moments no en tenim dades fiables, ni dels camps ni dels batallons. Dels primers en tenim documentada l'existència d'una vintena. Javier Rodrigo cita els següents camps: Lleida (Seu Vella, Seminari Vell i Seminari Nou), Reus, Tarragona, Cervera, Manresa, Mollerusa, Barcelona (Horta i El Cànem), Figueres, Puigcerdà, Seu D'Urgell, Granollers i Bossost (a la Vall d'Aran). A partir de la documentació de l'arxiu de Guadalajara podem ampliar el llistat amb els camps d' Igualada, Mataró i el de Vilamitjana (al Pallars Jussà), i podem concretar la localització dels de Tarragona (situats al convent de les Carmelites i al convent de les Oblates), i els de Barcelona (San Jorge de Horta al col·legi dels Salesians? i San Juan de Horta a les Llars Mundet, mentre que El Cànem el trobem en una fàbrica del Poblenou). Finalment, per altres fonts tenim constància d'un tercer camp a Barcelona, el del Palau de les Missions de Montjuic, que també va ser utilitzat com a presó (segurament degut a la saturació de la resta de centres penitenciaris).

Encara avui és escassa la informació que es té sobre aquests centres. Gairebé tot el que en sabem és a través dels records dels que ho van viure.

El cas de la ciutat de Barcelona es prou significatiu ja que els tres camps que hi havia van perdurar alguns anys i mantenien una població molt abundant. El camp d'Horta s'havia muntat a l'edifici que la Diputació havia començat a construir el 1927 per traslladar-hi la Casa de la Caritat del carrer Montalegre. L'edifici, a mig fer encara el 1936, fou durant la guerra la caserna Francesc Macià. Després de funcionar com a camp de concentració, el 1954 s'incorporà al projecte assistencial de les Llars Mundet,

convertint-se després d'algunes modificacions en el Pavelló Llevant⁷⁶. Actualment es conserva, molt reformat, en el que és la facultat de pedagogia de la UB. Les condicions al camp d'Horta eren especialment dolentes, arribant-se a amuntegar més de 4000 persones, amb un plat de lleties com a únic àpat, sense comunicació amb l'exterior i tot el dia tancats a l'interior d'un edifici ruïnós⁷⁷. El camp del Poblenou, anomenat El Cànem perquè estava instal·lat en una antiga filatura de jute propietat de la família Godó que era coneguda amb aquest nom, i que estava situada des de mitjans del s.XIX entre els carrers Enna i Llull, prop de la Rambla de Poblenou. Va perdurar com a centre concentracionari fins el mes de març del 42⁷⁸. Pel que fa al Palau de les Missions de Montjuïc, que ja era utilitzat com a presó durant la guerra, funciona com a camp, bàsicament per als oficials de l'exèrcit popular, però també com a presó on es barregen presos comuns i polítics⁷⁹.

Només hem citat els que són considerats centres de concentració, independentment de la seva duració i importància en l'organigrama repressiu. No hem comptat les desenes de presons improvisades que existiren als primers mesos i que sovint tenien les mateixes funcions de detenció preventiva i classificació. La majoria, però, van tenir una vida curta, desapareixent al llarg de 1939 o principis del 40. Dels que perduraren més en el temps cal destacar el Depósito de Concentración de Reus, situat al manicomí Pere Mata de la ciutat⁸⁰, veritable centre redistribuidor des de mitjans del 40, per on passaven tots els mossos *desafectos* esperant el destí als BDST, i que es va mantenir fins desembre del 42. El camp de Figueres, situat en una antiga carbonera, era el destí de la majoria d'exiliats que retornaven de França i, més endavant, dels refugiats estrangers que fugien de l'avenç nazi que s'entregaven o eren apresats en creuar la frontera. Era un camp de classificació, d'allí es distribuïen a d'altres camps, o a les presons aquells sobre els qui requeïen acusacions, i d'altres sortien en llibertat. La majoria d'extrangers acabaven a Miranda de Ebro. Els camps de Puigcerdà, Bossost o La Seu d'Urgell eren petits centres de recepció dels que s'aventuraven a creuar els Pirineus. Com el de Figueres, continuaran actius fins la fi de la 2ª Guerra Mundial.

⁷⁶ FABRÉ, J., HUERTAS, J.M., i RIBAS, A. (1978) *20 anys de resistència catalana (1939-1959)* La Magrana, Barcelona.

⁷⁷ Id., testimoni de Carles Payasó Aynaga que va estar-hi intern de l'agost al desembre de 1939.

⁷⁸ Id. Per més informació sobre aquest camp consultar la revista *Icària*, n.3 de 1998, p. 10-17, editada per l'Arxiu Històric del Poblenou. Recull testimonis de presoners.

⁷⁹ ALBA, V (1990) *Sísif i el seu temps* Laertes, Barcelona, p. 21-31. L'autor, militant del POUM, va restar-hi entre finals de 1939 i finals de 1941, cumplint condemna per haver col·laborat en diversos diaris esquerrans.

⁸⁰ Testimoni de Miquel Lloret, veure annex.

També hi havien camps especialitzats, com ho seria el de Cervera, que només rebria presoners procedents de Figueres, és a dir, de l'exil·li, i que segurament eren gent d'edat més avançada, ja que ningun presoner es destinat a BT sinó que surten en llibertat o permís provisional cap als seus domicilis, on hauran de presentar-se davant les autoritats municipals qui en faran la definitiva classificació. Sobre el nombre de batallons que trobem a Catalunya si que disposem de dades concretes a partir de fonts militars, i en detallarem la quantitat més endavant.

El que sabem és que els treballadors van utilitzar-se en dos fronts. D'un costat el purament militar, en tasques com són la recuperació de material de guerra o els inicis de la fortificació de la frontera. I de l'altre costat treballen en la reconstrucció de les infraestructures danyades per l'enfrontament. Bàsicament en el restabliment de les vies de comunicació destruïdes en la retirada republicana: carreteres, vies del ferrocarril i multitud de ponts.

Si diverses són les tasques, diversos són també els organismes del nou règim que s'aprofitaran dels presoners. Si bé mai deixen de funcionar com unitats militaritzades, sotmeses a la vigilància de l'exèrcit i a càrrec del seu pressupost, anaven allà on calgués, en funció del que el règim considerava més urgent. El Servicio Nacional de Regiones Devastadas en farà un bon ús aquest primer any de 1939⁸¹, el moment de màxima concentració de mà d'obra, passant a utilitzar destacaments de presos més endavant, arran del canvi de presoners per soldats de lleva als batallons. També es cedeixen presoners per treballs d'importància estratègica que porten a terme empreses civils⁸². I en casos de catàstrofes naturals com van ser els extraordinaris aiguats d'octubre de 1940 que provocaren el desbordament dels rius Ter, Freser, Muga i Fluvià també es va recórrer als batallons.

A Catalunya la majoria d'unitats estaven enquadrades dins del Servicio Militar de Puentes y Caminos de Cataluña (SMPyC), el qual, ja en l'avenç de les tropes nacionals sobre el territori, va resoldre provisionalment molts passos amb les unitats de sapadors i pontoners. Durant els tres anys i mig següents, aquest servei va realitzar la majoria de les actuacions amb la mà d'obra gratuïta que representaven els batallons. Estava estructurat en diversos sectors, dels quals en desconec el nombre i ubicació.

⁸¹ Amb l'ocupació franquista, de seguida es va crear una Comisión del Servicio Nacional de Regiones Devastadas y Reparaciones, que actuava com una delegació a Catalunya.

⁸² Com són les empreses que explotaven els ferrocarrils abans de la creació de la RENFE el 1941, o les grans explotacions mineres, algunes fundicions o constructores navals.

En un article publicat a La Vanguardia pel general d'enginyers Joaquín de la Llave es resumeix la tasca que aquest important organisme havia realitzat fins aleshores (gener del 41)⁸³. El general fixa l'origen a partir de la transformació del Servicio de Puentes y Caminos que actuava a l'Exèrcit del Nord, en un altre limitat a la regió catalana, molt castigada durant la retirada republicana. I afegeix “(..)por iniciativa del ministro señor Peña se estableció un reparto de la ingente labor a realizar entre dicho Servicio y las Jefaturas de Obras Públicas. Le convenía a aquél, por su modo de trabajar, en general, emplear la mano de obra en masa, es decir, o en puentes de importancia o en series de obras condensadas en sectores no muy extensos”. En aquest paràgraf ens explica moltes coses. Ens diu que la enorme tasca de reconstrucció de les infraestructures se la reparteixen entre el SMPyC i el Ministeri d'Obres Públiques, essent les feines de major envergadura les encomanades als militars, ja que poden fer ús de un major nombre d'obers, que no són altres que els treballadors forçats. I dona preferència als grans ponts o a obres dividides en sectors propers entre ells, per facilitar la mobilitat dels treballadors desde els punts de residència i també, és clar, la vigilància. També dona xifres: durant l'any 39 s'havien obert al tràfic les carreteres que aflueixen a Barcelona, corresponent al SMPyC més de 200 actuacions; en conjunt “la colaboración del Ejército en la reconstrucción de la red viaria de Cataluña, que presentava unas 1400 voladuras y que es muy probable quede prácticamente resuelta en este año de 1941 por el esfuerzo de todos, es de 90 puentes de más de 15 metros de luz, 57 pontones mayores de 5 metros, 102 alcantarillas y 59 muros, o sea unas 300 obras en total”. I remarca les gestions fetes pel Capità General Luis Orgaz amb el ministre d'Obres Públiques, per tal que l'exèrcit pogués seguir ajudant quan, per llei, des del mes d'abril del 40 s'impossibilitava l'ús de crèdits de l'Exèrcit en treballs que correspondrien a l'administració pública. Acaba l'article destacant que amb aquesta organització estatal es poden realitzar treballs complexos sense necessitat de recórrer al sistema de contrata, prescindint així d'òrgans intermitjos i alleugerint la marxa dels treballs. El Nuevo Estado es capaç de resoldre els milers de destruccions ja que utilitza tots els mitjans, humans i materials, a la seva disposició⁸⁴.

⁸³ La Vanguardia Española, dimecres 1 de gener de 1941. Any LVI, núm. 23175.

⁸⁴ En l'article s'enumeren algunes de les intervencions. En el primer semestre de 1940 s'acabaren els ponts de Molins de Rei, Martorell (sobre el Llobregat i sobre el riu Noia), Sarrià de Ter, Esponellà, El Carburo, etc. La resta de l'any s'acabaren els de Agullana, Manol, Pasteral (al terme d'Amer), Anglés, Bonmatí, Sant Joan les Fonts, Balaguer i Torroella de Montgrí, i nombroses obres de menor importància a la zona de l'Empordà, a Sant Feliu (de Guíxols) i a Solsona. I encara en aquest 1940 es començaren les següents obres: Forcarà, Lasala (a la carretera de Camprodon), Sant Pere Pescador, i les obres

La veritat és que la majoria d'obres públiques realitzades pels militars (i que no estaven directament relacionades amb l'esforç bèl·lic, és a dir, que correspondrien a les administracions) es van carregar a les despeses de l'exèrcit. És clar que les despeses en manteniment de la mà d'obra eren mínimes. Però en casos especials es van rebre ajuts, com per exemple arran de les inundacions produïdes a la províncies de Barcelona i Girona la tardor del 40, quan el SMPyC rebria una subvenció de 68.000 pts. per varies obres efectuades. Com veiem són moltes les intervencions d'aquest servei, principal organisme que agrupava els presoners i soldats treballadors.

Però, a banda del SMPyC, els batallons també podien *enquadrar-se* dins d'unitats majors, com els Regiments d'Enginyers i de Fortificació, o en Batallons de Sapadors en el cas de les companyies de BT. I d'altres serveis militars com ara les Comandancies de Fortificaciones y Obras de la Regió sovint disposaven de petits grups de treballadors, ja fos per obres públiques de la localitat o per a millorar les seves instal·lacions i quarters.

En les obres de caràcter públic van intervenir sovint les diputacions provincials, amb l'ajut o la supervisió tècnica dels seus funcionaris. En el cas de la Diputació de Barcelona, des de la seva restauració al gener del 39, va emprendre un esforç pressupostari important destinat a la reparació de les vies de comunicació danyades. En un plà redactat ja al maig del 39, la Diputació va xifrar en 211 les infraestructures danyades per la guerra (només a la província de Barcelona) que calia reconstruir, 86 de les quals són ponts, 28 pontons, 57 clavegueres, i la resta són acondicionaments de carreteres i camins veïnals. Totes elles destruccions produïdes per voladures preparades o per projectils d'artilleria o aviació. Per a realitzar aquest plà van demanar poc després un primer crèdit al Instituto Nacional de Reconstrucción de 7,5 milions, ampliat l'any següent en 1,3 mil. més⁸⁵. Del seu pressupost es gasten gairebé 11 milions entre 1939-42. En qualsevol cas, d'aquests crèdits i pressupostos en queden excluides les obres fetes per l'Exèrcit o els seus organismes, que disposaven de fons propis, així com també de personal i material. De fet, de les 211 reconstruccions que es citen només en 20 consta que intervingui el SMPyC, tot i que la xifra es pot ampliar ja que en d'altres

“provincials” de Monistrol, Sant Sadurní de Noia i la Bruja. És segur que en totes elles hi intervingueren treballadors forçats.

⁸⁵ Arxiu Històric de la Diputació de Barcelona (AHDB). Lligall Obres Públiques n.52. El crèdit total va ser de més de 17 milions al llarg del període 1939-1959, tot i que bona part de les obres es van enllestir abans de 1943.

obres realitzades en principi pel sistema de contrata o d'administració directa, acabaran finalment en mans dels militars⁸⁶.

En una memoria redactada per l'enginyer director de la Diputació a 9/9/39, es declaren urgents 96 de les actuacions i se'n demana la seva ràpida execució, entre altres raons, “*por ahorrar a la Administración los gastos que representa la conservación de los puentes provisionales y desvíos establecidos para la habilitación de carreteras y caminos cortados*”⁸⁷. Si bé l'exèrcit va resoldre les comunicacions ràpidament per a l'avenç de les tropes i el seu desplegament pel territori, tot era molt precari, i les pluges i el fred causaven molts danys, el que obligava a una constant reparació. Calcula en un any el temps necessari per casi totes les obres, ja que en la majoria es reaprofiten pilars i estructures. Només en 7 reparacions, ja de més envergadura, calcula en 2 anys el termini. Com es demostrarà, la manca de materials de construcció com el ciment i el ferro així com de gasolina i l'escassetat de mà d'obra faran allargar bastant els terminis inicials.

Però tornant a la qüestió del nombre de batallons, és a partir de la poca documentació que ens ha subministrat l'Archivo Intermedio de la Región Militar Pirenaica, situat al quarter del Bruc de Barcelona, que podem reconstruir parcialment la presència real dels batallons a Catalunya, pel que fa als BDST als anys 40-42, i les feines que portaven a terme. Sobre els BT no tenim dades oficials.

Un dels fons consultables que custodia l'arxiu es el que corresponent a la fortificació del Pirineu català⁸⁸. L'Estat Major de l'Exèrcit va començar a planificar la defensa de la frontera als pocs mesos d'esclatar la guerra mundial. Es va nomenar una comissió que va elaborar un pla per fer front un possible intent de penetració pel Perthus o la carretera costanera de Portbou, ampliant la fortificació també a d'altres zones considerades estratègiques com eren el Coll d'Ares i la Collada de Toses. En la comissió es va incloure als coronels del Regiments de Fortificació n.2 i n.3 “*como jefes de las obras ejecutantes*”⁸⁹. Van ser aquestes unitats i també altres forces d'enginyers i sapadors (com veurem més endavant) les que iniciaran les primeres actuacions el 1941 amb la

⁸⁶ Com és el cas del pont de Roda de Ter en la carretera Vic-Olot, que es va fer “*a destajo*” pel SMPyC després de rescindir la contrata inicial al 29/09/41. AHDB, OP-52.

⁸⁷ AHDB, OP-47.

⁸⁸ Archivo Intermedio de la Región Militar Pirenaica (AIRMP). *Línea de Fortificación Pirineos. Catalunya y Aragón (1940-1986)* 70 caixes y 96 planells, dividits en dos index: *Catálogo de la documentación sobre las fortificaciones del pirineo catalán* i *Fortificaciones de Cataluña y Aragón*.

⁸⁹ AIRMP, *Catálogo...*Cj 10 / C 1 / D 1, 25/09/40.

participació d'alguns BDST, bàsicament la construcció i acondicionament de camins o carreteres fins als futurs centres de vigilància. La línia defensiva es va dur a terme en la primera meitat dels anys 40, però no serà fins el 1944-45, amb l'alliberament de França (amb un ajut important de guerrillers espanyols) i la imminent derrota de l'eix, que les obres de fortificació quedaran enllestides en la seva totalitat⁹⁰.

La documentació de l'arxiu del Bruc ens permet localitzar els diferents tipus d'obres per a que es fan servir els batallons, tant les de reconstrucció com les de fortificació, si bé les primeres van tenir preferència en el període 1939-42, que és quan actuen els treballadors forçats. En un informe de la Comandància General de Ingenieros del Cuerpo de Ejército de Urgel, redactat l'11 de maig de 1940 sota el títol de "*Obras de Urgencia y Caminos a construir y mejorar que afectan a la organización defensiva*"⁹¹, s'estudien les obres que ja estaven començades i aquelles que calia realitzar, dividint-les segons la urgència. En un primer grup s'enumeren les més urgents d'"entre las que afectan a la reparación de las vías de Cataluña de importancia militar", en les que intervenen un batalló i una companyia de sapadors i set companyies de treballadors forçats. La direcció tècnica la seguirà portant el SMPyC que ja disposa de materials i transport⁹².

En un segon grup s'estudien els "*Caminos a mejorar y a construir que afectan a la organización defensiva. Sector Ampurdán-Collada de Tosas*". Hi intervindran set BT sencers, dels que no en diu el número, sense l'ajut de tropes de sapadors o enginyers ja que les obres són de menor complexitat tècnica que els ponts⁹³. Totes situades a l'Alt

⁹⁰ AIRMP, segons els índex de *Fortificaciones de Cataluña y Aragón* consten fins a 96 Centros de Resistencia construïts en tot el Pirineu. Aquests eren "*puestos de guardia y mando en vanguardia y retaguardia para prevenir el ataque y dirigir la defensa*". Bàsicament, refugis i observatoris subterranis de formigó, on s'emplaçaven ametralladores o bateries antitanc protegits pel terreny, amb capacitat per petits grups de guàrdia.

Luis de Sequera Martínez, afirma que la línia de cobertura del Pirineu es divideix en 166 centres de resistència que cobreixen (per terme mitjà) quatre km. de front i de profunditat: serien 96 a Catalunya, 20 a l'Aragó i 50 a la zona vasco-navarresa, amb 4.500 obres en total (fins els anys 70). *La fortificación española de los años 40*, a la Revista de Historia Militar, any XLIII, no 68. 1999.

⁹¹ AIRMP, *Catálogo...*Cj 13 / C 2 / D 1-4.

⁹² Id., Obres grup 1: el batalló de sapadors i 5 companyies de treballadors es destinen a les següents obres: ponts de Bellcaire (a la carretera Olot-St.Joan), St.Joan les Fonts, Torroella de Montgrí, pont de S.Feliu a Palamós, ponts a la carretera de Garriguella, i les carreteres de Port de la Selva-Llança, Pont de Molins-Maserachs-St.Climent i Campdevàdol-Pobla de Lillet. Les altres dues companyies s'especifica que pertanyen als BT 125 i 122 respectivament, les quals només estaran disponibles fins el 15 de juny, i que, amb l'ajut d'una companyia de sapadors treballen a les següents carreteres: Berga-Basella, Manresa-Solsona, Manresa-Berga i Lleida-Seu d'Urgell.

⁹³ Id., Obres grup 2: un BT per les següents zones: Darnius-Agullana; Capmany-Canadal-St.Climent-Cantallops; Portbou-Culera; Espolla-Rabós-Vilamaniscle; Lladó-Navata i circumvalació Figueres. 2

Empordà (millorant les comunicacions del pobles fronterers per facilitar la mobilitat de tropes fins als punts on més endavant es construiran les instal·lacions defensives) excepte les de la zona nord del Berguedà-Ripollés, on s'acondicionen els accessos a la Collada de Toses. El personal directiu de les obres serà *“El de los Regimientos de Fortificación auxiliados por dos ayudantes de Obras Públicas y dos delineantes de Obras Públicas que cede la Diputación de Gerona”*.

Aquest informe és una evaluació general de les actuacions de l'exèrcit. Tant en infraestructures bàsiques, la majoria ja començades aleshores, que realitza el SMPyC, com en les tasques de la línia defensiva pirenaica, que dirigeixen els regiments de fortificació. De fet, totes les obres tenen una importància defensiva, la d'assegurar les comunicacions i els desplaçaments de tropes.

Atenent a la data en que s'emet l'informe (maig del 40), es probable que la seva redacció tingui molt a veure amb el procés que començava en aquell moment de “substitució” dels BT per BDST. Volien saber amb exactitud quines eren les necessitats de mà d'obra ja que en el futur immediat s'haurà de reestructurar tot l'organigrama.

D'altra banda, quan es comenten les obres del grup 1, es puntualitza que les companyies de treballadors *“por la especialidad de su cometido, deberían ser de las especializadas en construcción de puentes y por tanto escogidas entre todos los batallones”*. Això provaria, un cop més, l'existència de treballadors agrupats en unitats especialitzades o, si més no, a la voluntat de fer servir aquelles companyies que ja venien fent tasques similars.

Uns mesos més tard, a finals de novembre de 1940, l'Estat Major de L'Exèrcit estableix definitivament l'organització defensiva del Pirineu Oriental. Des d'aleshores transmet a la Capitania les ordres i informes que disposa sobre la fortificació perquè aquesta ho comunicui a les respectives unitats implicades. Des de l'estiu, amb la remodelació del Ministeri de l'Exèrcit, es crea la Direcció General de Fortificacions i Obres, que tindrà comandàncies a les regions militars, que substituiran en les funcions a les anteriors comandàncies d'enginyers que depenien dels cossos d'exèrcit establerts a cada regió.

companyies en *“arreglo de puentes y obras de este sector”*, i dos BT per les carreteres Campdevàdol-Pobla de Lillet- Castellar de N'Hug- Plà d'Anyella. En quant a material i mitjans de transport es disposa per cada BT de: *3 camiones, 1 apisonadora, 1 tanque de agua y 3 autocompresores. 25 camiones volquetes de caja metálica y carretillas, via y vagonetas en la cantidad posible.*

Així és com, al febrer del 41, l'Estat Major comunica al Capità General les ordres sobre l'inici de les obres i li adjunta la descripció de la *“línea de vigilancia y seguridad ajustada al despliegue de cobertura efectuada por el IV Cuerpo de Ejército”*, plàn on es detallen els sectors, els “centros de resistencia” i les tropes en reserva que hi hauran d'haver a cadascun⁹⁴.

Des de Capitània es reenvien les instruccions a les unitats encarregades de cada sector. Per sort es conserva la comunicació amb el cap del Regiment d'Enginyers n.4, al sector de la Collada de Tosses⁹⁵. A qui se li demana que *“me comuniqué refuerzo de Batallones de Trabajadores (limitándolo al mínimo indispensable), que aparte de los elementos propios de ese Rgto. necesita para realizar los trabajos el Sector de Tosas, del mencionado plan”*. També li indiquen que les operacions preparatòries han d'estar enllestides el proper 15 d'abril, i la concentració de forces, elements i eines als llocs de treball així com la instal·lació de campaments ha d'estar preparada l'1 de maig per poder començar els treballs que, en aquest sector, haurien d'acabar-se al novembre d'aquell any de 1941.

També es conserva la resposta del coronel jefe del Rgt. d'Enginyers n.4 on s'inclou tot el plàn de treball⁹⁶ previst que, com ara veurem, ens dona molta informació sobre les condicions de vida i de treball dels treballadors. Primer enumera les obres a executar en el sector de Tosses, que són:

- 1-cami (carretera) de Pobla de Lillet a s St. Vicenç de Rus
- 2-Castellar de N'Hug a Plàn d'Anyella
- 3-carretera que uneix Bagà, Greixa i Bellver

El personal utilitzat serien 4 companyies de sapadors dels batallons 2 i 3 del propi regiment, amb un total aproximat entre soldats i caporals de 550 homes, i dos BT *“que por no estar completos podrá dar aproximadamente 1000 hombres”*. I afegeix que el terreny és en general de roca viva, fet que precisarà *“gran cantidad de mineros de oficio del que sólo podrán proporcionar 8 las compañías (..) de zapadores, o sea que los BT deberán proporcionar unos 100”*.

⁹⁴ AIRMP, Informe del EME, firmat pel Gral. Jefe Carlos Martínez Campos i enviat a la Capitània de la IV Regió a 26/02/41. *Fortificaciones de Cataluña y Aragón*, Cj 35 / C33.

⁹⁵ AIRMP, *Fortificaciones de Cataluña y Aragón*, Cj 35 / C33.

⁹⁶ Id., redactat a 21/03/41.

L'horari segueix el fixat pel Reglamento para el Régimen de trabajo de los Batallones Disciplinarios⁹⁷, en 8 hores de 7.30 a 11.30 i de 15 a 19 hores, i en ple estiu seria de 6.30 a 11 i de 15.30 a 19h..

El *régimen de comidas* seria igual al que ja tenien (que no especifica), però augmentant la ració de pa de 300 a 400 grams per persona i dia ja que el treball es preveia dur. Els haurà d'abastir el parc d'intendència més proper, que és el de Berga.

La distribució de les forces i la situació dels campaments serà la següent per les obres de la Pobla a la Tosses:

-250 sapadors a la Pobla de Lillet, a cobert la meitat i la resta en tendes.

-250 treballadors al *Clot del Moro* (al voltant de la fàbrica de ciment Asland)

-uns altres 250 treballadors al voltant de St. Vicenç de Rus, tots en tendes individuals o "*abrigos gigantes*" (tendes còniques de grans dimensions usades molt sovint per l'exèrcit).

Per a les obres de la carretera de Bagà a Bellver es disposa l'allotjament següent:

-250 sapadors a Bagà "*alojados de acuerdo con el Ayuntamiento en un almacén desocupado*".

-500 treballadors acampats a les afores de Greixa⁹⁸.

Aquest seria el plà seguit, amb algunes modificacions, la més important de les quals seria el temps d'execució. Pocs dies després, abans de començar, el mateix cap del regiment comunica la impossibilitat d'acabar els treballs en els 5 mesos previstos. Això es deuria, entre altres coses, per una redefinició dels trams de carretera a realitzar, que finalment seran: Campdevànol - Pobla de Lillet - Guardiola de Berguedà; de la Pobla a Castellar de n'Hug fins *las estribaciones de la sierra del Cadí* (Tosses); i el tram de Guardiola a Bellver de Cerdanya⁹⁹. Com ara veurem, al llarg de 1942 encara hi havia un batalló sencer treballant-hi.

Però la informació més completa sobre la localització dels BDST ens la dona un darrer informe de la Jefatura de Ingenieros de la 4ª Región sobre la "*Situación y cometidos de*

⁹⁷ Suposem que seria un reglament definitiu (que no he localitzat) que substituiria al *Reglamento Provisional del Régimen Interior de los Batallones de Trabajadores*, redactat per la ICCP al desembre del 38.

⁹⁸ Per una informació més completa de les condicions a Bagà, veure el capítol final on es recull el testimoni de Francesc Vernet que va estar al campament de barraques de Greixa.

⁹⁹ Informe del cap del regimiento de Ingenieros n.4 de 11/04/41. *Fortificaciones de Cataluña y Aragón*, Cj 35 / C33

*los Batallones de Trabajadores en esta Región*¹⁰⁰, sense data, però que per comparació amb d'altres informacions hem de situar a la primera meitat de 1942. Es tracta d'una descripció de la totalitat dels batallons de Catalunya en aquestes dates (segons els antecedents de que disposava la citada Jefatura) amb la indicació de l'organisme pel qual treballaven, les tasques que desenvolupaven i el nombre total d'homes disponibles. Sembla que seria la resposta a una petició de l'Estat Major, a través de la Comandancia de Fortificaciones i Obras de la Región, qui estudiava la possibilitat d'incorporar la pràctica totalitat de soldats treballadors per a les obres pròpies d'aquest organisme (la fortificació) substituint-los per presos o civils en aquelles obres dependents encara del SMPyC o de particulars.

A continuació reproduïxo la descripció dels BDST a Catalunya a la primera meitat de 1942 tal com s'anota en l'informe¹⁰¹:

Bón 18: En la Comandancia de Fortificaciones y Obras de la Región, empleados en diferentes obras de la Plaza.....86 hombres

El resto trabajando en el ferrocarril Tortosa-Cherta-Bot

Este Bón. podría ser recuperado inmediatamente con pocas dificultades relevándolo por reclusos.

Bón. 19: Encuadrados en el Rgto. de Ingenieros n.4 en los trabajos de las carreteras de Pobla de Lillet a Tosas y de Bagá a Bellver.....577 hombres

En el SMPyC distribuidos en la obra del puente de San Quirico de Besora, Roda de Ter y La Gleva.....84 hombres

Estos destacamentos se irán suprimiendo durante el mes de agosto, reuniendo toda la compañía en Roda de Ter.

Bón. 42: En la Comandancia, en la obra de reparación del castillo de San Fernando de Figueras.....178 hombres

En el SMPyC, en el puente de San Pedro Pescador, mercado de Gerona y carretera de Llanars a Setcases.....1 Cía

¹⁰⁰ AIRMP, *Catálogo...*Cj13 / C2 / D1-8

¹⁰¹ Per comparació amb les dades dels batallons de que dispo, les dates més factibles de la redacció de l'informe són a partir de la tardor del 41 en endavant, perquè, per exemple, fins el 23/07/41 encara estaven a Catalunya el BD 16 i el BDST 17, que no es mencionen en l'informe. En l'informe també es parla de que alguns batallons acabaran les feines al juliol o l'agost, fet que ens porta a situar l'informe ja a l'any 42, però abans de l'estiu.

De este Bón, podría recuperarse inmediatamente los que trabajan en el castillo de Figueras sustituyéndolos por personal civil o penados. También puede serlo el personal que trabaja en el mercado de Gerona y crta. de Llanars, sustituyéndolo por reclusos si las corporaciones que sufragan éstos gastos estan dispuestas, como parece debe ser, a pagar los jornales que corresponde a este personal [presos], más elevado pero que rinde más. Caso contrario se pueden abandonar estas obras a principio de julio una vez se rematen las que se estan ejecutando.

De la Cía de S.Pedro pescador, se podría disponer para primeros de agosto, sustituyendo también el personal por penados; Esto no puede hacerse desde luego, por razones de economía, por estar el presupuesto bajo y ser necesario darle un empujón.

Bón. 43: En la Comandancia de fortificaciones y Obras, empleados en las obras de la plaza.....40 hombres

En el SMPyC, en la Barriada Militar de Lérida, Fábrica de ladrillos de Lérida, puente de Villanueva de la Barca y puente de Manresa.

En Intendencia en la plaza, un contingente del que no se tienen datos.

Los que trabajan en la CDia pueden recuperarse por el medio de sustituirlos por penados. Igualmente los que trabajan en los puentes, pero no antes de agosto, por estar en los momentos actuales en trabajos de cimentación (..)

Bón. 46: Con el SMPyC en el puente de Manresa

Con empresas civiles en la reparación del Castillo de Ampurias [es refereix a les excavacions arqueològiques] y el Ferrocarril de Ribas de Freser. Se puede sustituir por penados o personal civil, reclutado en la forma ordinaria en que las empresas de FFCC lo hacen.

Bón. 48: Con empresas civiles en el tendido de doble vía del FFCC de Portbou a Gerona. También es recuperable, inmediatamente, aplicando el sistema de sustituir el personal en la forma indicada.

En esta forma quedarían suprimidos en breve plazo las pequeñas partidas y recuperados para el servicio de caminos:

El Bón. 18 íntegramente

El Bón. 42 y 43, el personal que está con el SMPyC en agosto, y el resto inmediatamente, aplicando el mismo criterio de sustitución.

El Bón. 46 Inmediatamente todo él. Hay que tener presente que éste bón. es de soldados disciplinarios prófugos, es decir de un grado superior de castigo al normal y deben ir trabajando a los sitios más penosos y duros. Su efectivo es reducido.

El Bón. 48 también puede recuperarse enmediatamente si se estima preferente el servicio del Ejército al de las Compañías de Ferrocarriles.

El informe dado por esta Jefatura, siguiendo sus instrucciones que motivó la propuesta de la Sección 3ª del E.M., se hizo con el propósito de exponer los elementos que eran precisos sin barajar los existentes, a excepción de relevar del trabajo de caminos a las fuerzas del Rgto. de Fortificación, que eran las órdenes recibidas, por lo que no se dirigía a suspender las obras en marcha, lo que por otra parte no era necesario, dándoles nueva organización y preferencia para el empleo de Trabajadores en las obras del Ejército a aquellas que son propiamente de la Comandancia, que tienen su crédito especial y que siempre se han venido ejecutando con operarios civiles a los que no se opone su índole. Entre estas quedan comprendidas las de los Cuarteles de Olot y Berga que no parece lógico que las ejecuten fuerzas del Rgto. de Fortificación mientras las haya de esta clase por ejecutar [soldats treballadors] y las de los Cuarteles de Lérida y Castillo de Figueras y también a las que se ejecutan por otras entidades a su cargo.

Para compensar el personal que se retira del SMPyC y para otros cometidos del Ejército, pudiera organizarse uno o dos Batallones con personal soltero de Colonias penales, eligiéndolos jóvenes que se pudieran dedicar el trabajo duro de las construcciones de carreteras del Pirineo y dándolas el efectivo que se estimara necesario o conveniente.

Esta solución no habría de recargar los presupuestos porque, según lo legislado el haber de cada recluso soltero es el siguiente:

<i>Patronato Redención de Penas.....</i>	<i>3.25 pts</i>
<i>Masita.....</i>	<i>1 pts</i>
<i>Pan y Comestible.....</i>	<i>0.75pts</i>
<i>Sobre-alimentación.....</i>	<i>1 pts</i>
<i>Total.....</i>	<i>6.35pts</i>

Aproximadamente igual a lo que cuesta cada soldado disciplinario con mejor rendimiento según ha demostrado la experiencia.

Seria preciso al organizar estos batallones que se concedieran iguales ventajas o facilidades para el suministro que por decreto se han dado a las Colonias Penitenciarias Militarizadas que trabajan afectas al Ministerio de Obras Públicas referentes al suministro de víveres y vestuario, elegir los mandos entre oficiales destinados en esta Región que se han destacado en el mando de Unidades Disciplinarias, que los escoltas fueran de la Guardia Civil y dependieran de la Autoridad Militar, como es de rigor por intermedio de quienes los emplearan.

Queden clares les intencions que es tenien respecte a la prioritat en l'ús dels soldats treballadors en les obres pròpies de la Comandància, que eren, a banda de la fortificació, la construcció o acondicionament de diversos quaters (Olot, Berga, Figueres i Lleida). A l'any 42, resoltes ja bona part de les destruccions en la xarxa viària catalana, o en procés d'estar-hi, es planteja la possibilitat de dedicar aquests contingents de mà d'obra en obres purament militars, i per a substituir-los en les obres públiques que venien executant es proposa l'ús de presos, a la manera de les Colònies Penitenciàries ja existents. En concret demanen utilitzar penats solters perquè se suposa que són els més joves i, en darrera instància, perquè resulten més barats que els casats, els quals rebien una assignació més elevada del *Patronato de Redención de Penas por el Trabajo* per mantenir a la muller i per a cada fill menor d'edat. Fins i tot, es defensa aquesta opció perquè assegurin que els presos treballen més i millor que els soldats disciplinaris. Això es deuria a que els penats podien fer hores extres que cobraven personalment, mentre que els soldats treballadors no veien un duro. Tenim constància que finalment es va produir un cert traspàs de treballadors per presos (ja que el Servicio havia utilitzat reclusos anteriorment), però no sabem si es va fer tal i com es preveia en el citat informe¹⁰².

Els BDST, i abans els BT, veiem com treballen en tot tipus d'infraestructures, normalment sota la dependència d'organismes militars, enquadrats bàsicament en el SMPyC, en unitats d'enginyers o de fortificació, o directament sota control de la

¹⁰² El Patronato para la Redención de Penas por el Trabajo va crear l'any 42 sis seccions on adscriure els Destacamentos Penales, en funció de per a qui realitzessin la seva feina, i la 2ª secció era la del SMPyC. "El sistema de redención de penas y los campos de trabajo franquistas (Ourense, 1938-1943)", J.Prada i D.Rodríguez, ponencia presentada al Congrés organitzat pel Museu d'Història de Catalunya l'octubre de 2002.

Comandància. Però també treballen dirigits per empreses civils, en obres de certa importància com és el cas de la doble via del tren Girona-Portbou. No sabem si en aquests casos el manteniment corria a càrrec de l'exèrcit o de l'empresa que es beneficiava d'una mà d'obra gratuïta i disciplinada. El cas d'Empúries és diferent, ja que l'enviament de tropes respon a un tracte de favor cap al director de les excavacions, Martín Almagro, qui va saber treure profit de l'interés del Capità General. Luís Orgaz, que havia vist en l'arqueologia una manera de "rentar la cara" al treball dels presoners i soldats, fent publicitat d'aquesta participació¹⁰³.

Altrament es destacable el fet que la presència de BDST no és molt elevada en aquest any 42 (només 6 unitats) si la comparem amb el període 39-40, on hem contabilitzat dues dotzenes de BT, o el mateix any 41, amb una dotzena. I es precisament aquest reduït nombre el que fa que estiguin molt sol·licitats¹⁰⁴. Els diferents serveis militars pugnarien pels BDST que quedaven, i l'informe és una mostra de les prioritats que aleshores tenia l'Estat Major, qui volia assignar-los a la Comandància de Fortificaciones y Obras en detriment del SMPyC que els havia monopolitzat en els darrers anys. Fins i tot es planteja donar preferència a les obres de l'exèrcit en detriment de les que realitzen les companyies de ferrocarrils.

L'informe no sempre precisa exactament el nombre d'homes de cada unitat, degut a la mobilitat constant dels treballadors i la seva ampla distribució en contingents més o menys grans en funció de les necessitats de cada actuació. Això explicaria l'escassa informació que en tenien fins i tot els alts comandaments, com la Jefatura d'Enginyers, la qual hauria d'estar ben informada del personal destacat en les obres.

Sobre el manteniment dels BDST hi ha certa confusió. En principi, com veurem amb els exemples de Ripoll o Torroella, és el propi exèrcit qui s'encarrega de tot: dirigeix les obres¹⁰⁵, proporciona el material, i alimenta, transporta i allotja els treballadors. Però, contràriament, de l'informe es desprén que les corporacions municipals que disposen de treballadors contribueixen en la seva manutenció, perquè quan plantegen substituir-los

¹⁰³ En concret, van ser destinades a Empúries primer una companyia del *Batallón Figueras 71* i després una del BDST 46 i alguns pocs soldats. Veure GRACIA ALONSO, F. (2002) *Arqueología de la Memoria. BDST y tropas del ejército en las excavaciones de Ampurias (1940-1943)*. Ponència presentada al Congrés "camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme"

¹⁰⁴ Ja un any abans, en les instruccions que Capitanía envia al cap encarregat de les obres del sector de Toses se li demana que comuniqui els BT que creu necessaris però "limitándolo al mínimo indispensable".

¹⁰⁵ La direcció tècnica gairebé sempre estava en mans d'arquitectes i enginyers civils, així com també la organització als llocs de treball, en mans de capataços civils.

per penats es diu que aquests els hi surtirán més cars, fet que indica que ja estaven pagant alguna quantitat pels soldats treballadors. Aquest és el cas de les obres del mercat de Girona i de la Carretera de Llanars a Setcases, amb molt poc personal ambdues. Potser estem davant de casos aïllats on l'exèrcit, a petició d'alguns ajuntaments, acceptava cedir petits destacaments de treballadors dels BDST per a obres menors no previstes, a canvi d'una minsa quantitat pels jornals que es quedaria la unitat o que serviria per ampliar el ranxo o les necessitats.

El que queda clar és que els presos usats en els destacaments o colònies penals, que redimien condemna amb el treball, cobraven un jornal que, per petit que fos i malgrat que gairebé tot anés destinat a la seva pròpia manutenció, era més elevat que el cost d'un soldat treballador. En referència a les obres de St. Pere Pescador s'afirma que la possible substitució per penats no era factible per manca de pressupost. La única solució vàlida és la substitució per presos solters, els més barats.

Per acabar, cal destacar l'existència de diferències en els mossos integrants dels BDST. El n.46 s'especifica que està format per soldats disciplinaris pròfugs *“de un grado superior de castigo al normal y deben ir trabajando a los sitios más penosos y duros”*. Si bé en nombre més reduït que els altres batallons. Recordem que quan el règim reorganitza el servei militar un cop acabada la guerra disposa que els mossos que estaven refugiats a l'estranger seran considerats pròfugs si no retornen abans del 17/03/40. Així, tots aquells que van tornar amb posterioritat a aquesta data, no només ingressaran directament en BDST perquè se'ls considera *desafectos* només pel fet d'haver fugit, sinó que se'ls reunirà en batallons especials per a pròfugs, com el n.46, on patiran un règim intern més estricte i treballaran en les tasques més dures¹⁰⁶.

¹⁰⁶ Dels 4 testimonis que recull J.Gracia Alonso en l'article sobre Ampurias són tots casos de joves que tornen a Espanya a l'any 40-41 i que entregats o apresats per la guardia Civil, passen pel camp de Figueres, d'allí a algun dels 4 Depósitos de Concentración estables, des d'on són enviats a Algeciras, al BDST 1 on es reunien tots els pròfugs. Molts testimonis recorden les condicions duríssimes, extremes en alguns casos com els destinats a Sierra Carbonera. Allí es formarà el BDST 46 que marxarà a Catalunya mesos després.

L'Hospital Militar Tallers

És evident que les penoses condicions en les que vivien i treballaven els presoners i soldats treballadors els portaven ben sovint als hospitals, víctimes d'accidents de treball o de diferents malalties infeccioses o de les derivades de la insalubritat. L'exèrcit tenia destinat per a la IV Regió Militar un hospital sencer només per als treballadors. Es tractava de l'antic Hospital Militar del carrer Tallers de Barcelona, on avui hi ha la plaça Castella, ben a prop del carrer Pelai. Als darrers anys de la dictadura de Primo de Rivera aquest vell edifici formava part d'una gran operació de substitució de casernes i instal·lacions militars ja obsoletes per d'altres de nova planta. En el seu lloc es va aixecar un nou hospital militar, al barri de Vallcarca. Aquest no es va inaugurar oficialment fins el 1944, tot i que ja des de l'inici de la guerra s'havia anat utilitzat més o menys normalment. En entrar els franquistes a Barcelona van decidir que el vell i ruïnós hospital del carrer Tallers (del que no he esbrinat si se'n va fer algun ús durant la guerra) serviria per allotjar de forma exclusiva als presoners de guerra depenents de la Subinspección de Campos de Concentración y Batallones Disciplinarios (després Jefatura). Mentres, tota la resta de soldats i oficials serien allotjats als altres dos hospitals militars que hi havia a la ciutat, el ja citat de Vallcarca i l'antic Orfelinat Ribas de la Vall d'Hebrón, rebatejats amb els noms de Generalísimo Franco y Alcázar de Toledo respectivament ¹⁰⁷. Aquesta situació es va mantenir fins desembre de 1942, quan l'edifici del carrer Tallers va ser enderrocat ¹⁰⁸, curiosament en les mateixes dates que es disolien les unitats disciplinàries. És segur que la decisió d'enderrocar l'antic hospital es va ajornar mentre encara hi havia treballadors a qui allotjar, als que no es volia barrejar de cap manera amb la resta de soldats.

La qüestió és que, arreu de Catalunya, quan un presoner o soldat treballador queia malalt o s'havia d'hospitalitzar l'havien d'enviar directament a Barcelona, per més que es trobés a molts kilòmetres de distància. Sempre que les condicions del afectat li ho permetessin, és clar. A l'arxiu Històric Comarcal de Vic hi ha un fons de l'Hospital de la Santa Creu d'aquesta població on estan registrats els ingressos d'alguns treballadors de batallons de la comarca. Ingressats interinament, són evacuats cap al propi *Hospital de Trabajadores* de Barcelona als pocs dies “*para el oportuno tratamiento*

¹⁰⁷ FABRÉ FORMAGUERA, J. (2002) *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar* Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.

¹⁰⁸ Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona. L'edifici feia cantonada amb el carrer Torras Amat. De l'enderroc se'n salvà l'esglèsia i un petit pavelló situat al jardí.

facultativo”¹⁰⁹. En canvi, un soldat d’escolta del mateix batalló igualment hospitalitzat, es va quedar a Vic.

No sempre es podien evacuar als treballadors cap a la capital, de fet, a l’any 39 les ordres deien “*Dispuesto por la Delegación de Campos de Concentración de Cataluña que los trabajadores que ingresen en los hospitales en caso de que la lesión sea de larga duración o crónica deben ser evacuados a los Hospitales Militares de Barcelona, de prisioneros, con preferencia el de la calle Tallers..*”¹¹⁰. No serà fins més endavant, possiblement amb la creació dels BDST a mitjans any 40, que es va decidir que tots els treballadors malalts o ferits, amb independència de la durada de l’internament, havien d’anar forçosament a Barcelona, exceptuant els casos més lleus o de molt curta durada que es resolien en els centres més pròxims a cada batalló.

L’obsessió dels caps militars per mantenir junts tots els treballadors hospitalitzats respondria a la voluntat d’exercir un control i una vigilància més estricta, en evitació de les possibles fugues. A banda de mantenir-los aïllats de la resta de la tropa i en unes condicions encara pitjors, ja que l’Hospital Tallers, que era el nom que li’n donaven, no disposava dels millors serveis d’atenció sanitària (a càrrec de religioses). Malgrat això, els treballadors aprofitaven les breus estades de convalescència per a recuperar-se físicament, encara que sembli contradictori, ja que menjaven una mica més i millor. És per això que les ordres sobre les llicències per convalescència que s’otorgaven deien clarament que s’havien de disfrutar a la mateixa unitat “*rebajados de servicio y en régimen acondicionadao a su estado físico*” i no pas als hospitals militars com es venia fent¹¹¹. I és que la disciplina es relaxava als hospitals i els treballadors segur que ho aprofitaven, cosa que no podien consentir de cap manera els alts comandaments¹¹².

¹⁰⁹ Arxiu Històric Comarcal de Vic. Correspondència del Hospital Civil-Militar, 12/41.

¹¹⁰ Id, 07/39.

¹¹¹ Id, 11/42.

¹¹² Testimoni de Francesc Vernet. Veure annex.

Tres poblacions catalanes on van residir unitats disciplinàries

Seguint amb la descripció dels diversos batallons que trobem a Catalunya, en el següent capítol els analitzarem partint de la documentació que es pot trobar als arxius municipals d'aquells pobles i ciutats que van rebre treballadors forçats. Així veurem què ens poden aportar aquestes fonts per a entendre millor el que van significar a nivell local la presència dels presoners i les tasques realitzades pels batallons.

Es tracta de les poblacions de Ripoll, Sant Quirze de Besora i Torroella de Montgrí, totes a la riba del riu Ter. Tenen en comú que, en la retirada de l'exèrcit republicà, totes patiren la destrucció d'un o diversos ponts que creuaven el riu. Això comportarà l'enviament diferents batallons, tant de presoners com de soldats treballadors, que reconstruiran aquestes infraestructures vitals per assegurar les comunicacions per carretera i ferrocarril. També a totes elles s'hi destinaran treballadors forçats a causa dels aiguats del mes d'octubre de 1940, que provocaran l'extraordinari desbordament del riu Ter que causarà unes no menys extraordinàries destrosses arreu del seu recorregut.

Ripoll

La meua visita a l'Arxiu Històric Comarcal de Ripoll dona inici a la part de la investigació centrada en la documentació que es pot trobar als arxius locals. És el primer dels tres exemples que proposo. En aquest cas he consultat els següents fons de l'arxiu: les actes del consistori municipal, el registres d'entrada i sortida de correspondència, la documentació de la Comandància Militar, els diaris d'intervenció de pagaments i cobraments, així com diverses caixes de Serveis Militars amb informacions varies.

Des de la segona meitat del s.XIX, la vila de Ripoll es veurà immersa en una dinàmica de creixement comercial, industrial i urbanístic, que es farà més important gràcies a l'empenta que el ferrocarril proporcionarà per a l'establiment de moltes fàbriques i tallers. Aquí, com a molts d'altres indrets de la muntanya catalana, va ser el sector del tèxtil el majoritari, qui aprofitava el cabdal del Ter per produir la força necessària. La proliferació dels salts d'aigua també faran créixer el sector de l'energia elèctrica. Hi havia una població obrera molt nombrosa i el poder local estava en mans dels

propietaris i industrials, si exceptuem el període republicà, on per primera vegada canvia la relació de poder i, per descomptat, durant la guerra.

L'any 36 el nombre d'habitants era de 7380, i l'any 40 de 6991.

A Ripoll hi va haver una forta presència militar en els primers mesos d'ocupació, amb un total de 10 unitats només a l'any 39. Igualment alt va ser el nombre de Batallons de Treballadors, 5 en total, inicialment de presoners de guerra i després de soldats treballadors.

Malauradament la documentació municipal deixa molts buits i incògnites per resoldre. Desconeixo amb exactitud totes les obres en les que van treballar, però és segura la seva col·laboració en la reconstrucció de 3 ponts i, arran de les inundacions, en el desenrunament de les parts de la vila afectades i en la reparació de les vies del ferrocarril transpirenaic i de la carretera nacional. Segurament també es desplaçaven des de Ripoll a d'altres poblacions properes.

Si es conserven els llistats d'edificis i locals ocupats per totes les tropes i presoners, gairebé des de la seva entrada fins a mitjans del 40. S'hi especifica ademés el nom del propietari, l'existència o no de contracte d'arrendament i la quantitat anual a pagar en concepte de lloguer.

La capital del Ripollés va ser una de les poblacions on van residir un major nombre de tropes en aquests primers anys de post-guerra. La seva situació geogràfica pròxima a la frontera la feia esdevenir rellevant per raons d'estratègia defensiva, al ser lloc de pas per creuar-la, en els dos sentits, alhora que la comarca comunicava amb la Cerdanya a través de la Collada de Toses. És per aquesta raó que Ripoll és seu d'una Comandància Militar, un destacament d'Intendencia i un parc de recuperació de material de guerra, a banda de la presó de partit i un hospital municipal, amb una sala habilitada per als militars. També, lògicament, hi ha el quarter de la Guàrdia Civil i forces de la policia armada i del cos fronterer dels carabiners.

Hi han diverses unitats, centres i serveis militars acantonats des de l'entrada dels nacionals a principis de febrer del 39. Basant-nos en els justificants de revista de cada unitat que s'han conservat a l'arxiu¹¹³, anem a repassar-les cronològicament:

¹¹³ Arxiu Històric Comarcal de Ripoll. Caixa de Serveis Militars 1938-40 i 1940-45. Per desgracia no s'ha conservat cap justificant posterior al juny del 40, d'on es passa ja al 1943. La relació donada és, doncs, incompleta.

- febrer 1939-febrer 1940: una Compañía del 2º Bón. De Recuperación de material de guerra del Cuerpo de Ejército de Aragón.
- febrer-desembre 39: Grupo de Zapadores de FET y de las JONS, amb la 2ª i 3ª Compañías, i 270 homes en total,.
- Abril-agost 39: Grupo de Información de Artillería n.3 (6ª Batería, 16 Equipo).
- Maig-juliol 39: 1er. Batallón de F.E.T. de Burgos, amb uns 700 homes.
- Depósito de Intendencia de Ripoll: entre 5 i 15 homes. Instal·lat des de l'arribada de les tropes i durant tots aquests anys.
- Juliol-setembre 39: 10º Tabor del grupo de regulares Indígenas de Ceuta, 3. Amb la Plana Mayor i 3 Compañías de 175 homes cadascuna.
- Juliol-setembre 39: 9ª Cñia. Expedicionaria de Montaña de la Comandancia de Intendencia de Ceuta, amb uns 70 homes.
- Setembre-octubre 39: 9º Bón. De Montaña, 42 División. Amb un màxim d'efectius de 1200 homes. Arriben quan marxen els regulars i només s'hi estan un mes.
- Novembre 39-abril 40: Cñia. de Minadores del Regimiento Mixto de ingenieros n.4, del Cuerpo de Ejército de Urgel.
- Desembre 39-octubre 40: 7º Bón. De montaña, 42 División, amb 3 Compañías i una de Máquinas de Acompañamiento, amb poc més de 400 homes.
- mitjans 40-desembre 40 :Regimiento de Fortificación n.2, amb 250 homes
- mitjans 40 (?): Regimiento de Fortificación n.3, amb 800 homes. (aquest relleva al n.2 en les obres de la Collada Toses al setembre 40). Al novembre 40 estaven tots dos a Ripoll..
- ?-agost 40: 1er. Bón. Del Regimiento de Infantería de Montaña 65.
- Tardor 40: 4ª Bateria del 20 Rgto de Artillería, amb 20 homes.
- Tardor 40: 45 Cñia de Automovilismo, amb 23 homes.
- Tardor 40: Sección Topo Cartográfico de Urgel, amb 20 homes

Pel que fa a unitats de treballadors són les següents:

- juny-novembre 39: BT 68, 4ª Cñia., amb uns 180 presoners treballadors. Arriba el 23 de juny i marxa pocs dies després a La Farga de Bebié (una colònia industrial propera) on romandrà fins a principis d'agost.

- Agost 39-maig 40: BT 12, 3ª Cñia., que passa dels 167 treballadors a l'agost, a 89 al maig de l'any vinent. Poc a poc es van buidant i evacuant als presoners a casa.
- Desembre 39-febrer 40: BT 115, 3^a i 4ª Cñias. i la plana major. Reconvertit en el BDT 70 treballarà a la Collada de Toses juntament amb el BDT 65. Hi estaran, al menys, des de juny del 40 fins la tardor, allotjant-se en els locals de la estació de La Molina.
- Novembre 40-inicis del 41: BDST 9. Amb poc més de 700 efectius.
- BDST 44 hi va estar però no hi he trobat rastre.

El que ens dóna un total de fins a 16 unitats i cossos diferents i 5 batallons de treballadors.

El primer que hem d'assenyalar és la precària situació econòmica que viu el consistori en aquests anys de postguerra. Precarietat extensible a totes les institucions estatals i provincials del Nuevo Estado, inclòs l'exèrcit, que no en serà una excepció¹¹⁴. El comerç i la indústria local així com la immensa majoria de la població estan en unes condicions de mínims, però que encara empitjoraran a mesura que passi el temps, amb la proliferació de talls elèctrics, la manca de gasolina (en ocasions no n'hi ha ni gota i es van utilitzar els famosos gasògens) i un racionament que s'anava retallant¹¹⁵.

Els alcaldes són nomenats delegats locals de Abastos (30/08/39) i, com a tals, hauran d'atendre les necessitats de les diferents guarnicions. D'aquesta manera les tropes no tindran una dependència total i exclusiva dels seus dipòsits d'intendència (els generals estan a Olot i Figueres), podent acudir a l'alcaldia per adquirir a preu de tasa els productes essencials (patates, ous, verdures i aus de corral).

Durant la campanya militar que acabà amb les últimes resistències republicanes, Ripoll va ser bombardejat per l'aviació franquista. El dia 6 de febrer, al passeig de Ragull, principal lloc d'esbarjo de la localitat, les bombes van caure just a sobre de dos camions

¹¹⁴ El grup de Zapadores reclamarà a l'ajuntament que posi a la seva disposició diversos carros per les obres de reconstrucció dels ponts. O bé no tenien camions per al transport de material o, casi segur, no disposaven de prou gasolina. AHCR. Llibre registre Entrades de correspondència, 29/09/39.

¹¹⁵ L'exèrcit es veurà impossibilitat de suministra-se patates per inexistència d'aquestes al dipòsit d'Olot i, pel moment, se les arreglen augmentant en 50 grams "por plaza" la ració diària de llegums. AHCR. Documentació Militar, varis, 26/04/41.

militars carregats d'explosius que esclataren deixant en runes tot el passeig i les cases veïnes i causant nombroses víctimes¹¹⁶. Mentrestant, les tropes republicanes en retirada feien volar els dos ponts principals d'entrada a la ciutat: el de la carretera de Barcelona, sobre el riu Freser, i el de coll de Caubet, sobre el Ter. També van volar parcialment el pont del ferrocarril. D'aquest, que travessa ambdós rius, va ser destruït només la part sobre el Freser, mentre que l'altre va quedar tombada. També s'ha dit que en aquests darrers dies hi van haver incendis provocats¹¹⁷.

Els molts refugiats que havia rebut la vila durant la guerra i que no van marxar a França, seran majoritàriament retornats als seus llocs d'origen sense gaires contemplacions, si bé amb els infants es tardarà més a fer-ho. Suposadament perquè no tenien lloc on anar. És en aquesta ciutat atemorida per uns bombardejos innecessaris i cansada de les privacions on les tropes nacionals entraran el dia 10. Aquest mateix dia es forma una Comissió Gestora presidida per Eduard Suñer i Ferrer. En un primer moment són un grup de Zapadores de Falange i un altre de Recuperación de material de guerra els encarregats de posar ordre i restablir la situació de normalitat.

Un cop establerts, la prioritat és la reconstrucció de les infraestructures malmeses i és en aquest sentit que s'adrecen a la Comissió Gestora sol·licitant un "*taller de carpintería mecánica para los trabajos del servicio de Puentes y Caminos*"¹¹⁸. El grup de Zapadores treballava a les ordres del Servicio Militar de Puentes y Caminos de Catalunya, que era l'organisme encarregat de gestionar totes les obres de reconstrucció de carreteres i ponts (destruïts en les últimes setmanes de guerra en la seva majoria). Més endavant aquest servei s'integrarà dins de la Dirección General de Fortificaciones y Obras, dependent del Ministerio del Ejército (des de la seva reorganització al juliol del 40).

També en les primeres setmanes es crea un dipòsit d'intendència permanent per abastir a les tropes acantonades. La gran quantitat de soldats presents obliga a la població a cedir una sala del Hospital Municipal que s'habilitarà per a ús militar, tot i les queixes per manca d'espai. Cal dir que aquest petit hospital local (precisament avui reconvertit en l'Arxiu Comarcal), administrat per religioses des de molts anys enrera, ocupava un vell edifici destartat i que estava en unes condicions molt precàries, i que segons

¹¹⁶ CUTRINA I SORINAS, G. (1989) *Ripoll, entre dos rius*, Ajuntament de Ripoll, 1989.

¹¹⁷ AHCR. Segons un àlbum de fotografies antigues realitzat a l'any 50 on es volia posar de manifest les millores de les infraestructures des del final de la guerra, fet que ens fa sospitar de l'afirmació dels incendis, que potser es confonen voluntàriament amb els danys causats per les bombes franquistes.

¹¹⁸ AHCR. Llibre registre de Entrades de la correspondència, 31/03/39.

sembla era poc més que un asil. En realitat, els treballadors havien de ser evacuats als hospitals especials per a presoners de guerra-batallons disciplinaris, sempre que les lesions fossin de llarga duració o cròniques¹¹⁹. En concret funcionava a Barcelona l'anomenat "Hospital Tallers", situat en un vell edifici del carrer del mateix nom, que serà enderrocat pocs anys després. La idea era evitar el contacte dels presoners amb d'altres civils hospitalitzats i poder exercir un major control i vigilància, ja que als hospitals locals eren més factibles les fugues.

Les arques municipals no donaven per gaire res i el Governador Civil de la província farà entrega de 5000 pts. per fer font a les reparacions més immediates¹²⁰, d'entre les quals hi ha la reconstrucció de la casa quarter de la Guàrdia Civil, que quedà enllestida a principis d'agost¹²¹. Poc després, arran d'una visita del consistori, el mateix governador es compromet a pagar les 10000 pts. que l'ajuntament s'havia gastat en concepte de "*manutención de gran número de presos ingresados en este Depósito Municipal*", molts dels quals eren de pobles veïns que tampoc tenien diners i que sovint es negaven a pagar cap manutenció als presos "rojos"¹²². A mitjans de maig n'hi havia 72 detinguts.

On he trobat més informació sobre els moviments dels batallons i dels problemes derivats de la seva presència és en la documentació de la Comandància Militar de Ripoll¹²³. Aquesta sempre estarà dirigida per l'oficial de més alta graduació de les unitats acantonades en aquell moment. De la informació trobada en destaco la que fa referència als partes mensuals de revista de les tropes i a les relacions dels immobles ocupats per les mateixes a la localitat. De les revistes n'he deduït el llistat que he mostrat anteriorment. Pel que fa a les relacions de edificis i locals on s'acantonaven les forces, ens ajuden a conèixer altres detalls més concrets. Ara ho veurem.

¹¹⁹ Arxiu Històric Comarcal de Vic, correspondència del Hospital Civil-Militar 1939.

¹²⁰ AHCR. Llibre d'Actes n.1, 07/08/39.

¹²¹ L'industrial Edmond Bebié, propietari de la colònia del seu nom propera a Ripoll, farà un generós donatiu de 7000 pts a la Comissió. Senyal inequívoc d'adhesió i de domini sobre les seves decisions. Cal recordar que a la seva colònia s'hi desplaçaran des de Ripoll uns mesos abans els treballadors del BT 68. AHCR. Llibre registre de Sortides de correspondència, 30/12/39.

¹²² Id., 15/11/39.

¹²³ AHCR. Es tracta d'una sèrie de petits lligalls amb tot tipus de documentació que afectava a la Comandància Militar i a assumptes relacionats amb presoners, depuracions, informes sobre els veïns, partes de l'estat de les forces, correspondència, relació dels locals ocupats, etc.

Les llistes es feien seguint ordres del Governador Militar de la província, qui en rebia una còpia mensual, ja que havia d'estar al corrent de les despeses que es generaven per aquest concepte. També es comunicaven les ocupacions i devolucions al Governador Civil.

A principis d'agost del 39 s'ordena la devolució de tots els edificis incautats i ocupats per les tropes des de la "liberación". Exceptuant els de propietaris "rojos" amb responsabilitats polítiques¹²⁴, i també els que són estrictament necessaris per allotjar les tropes, als que s'haurà de formalitzar degudament l'ocupació mitjançant contractes d'arrendament. No és, doncs, fins 6 mesos després de l'ocupació, que es comença a normalitzar la situació. Fins aleshores hem de suposar que els militars encara actuaven com si fossin temps de guerra, amb gran impunitat. Uns dies abans ja s'havia acordat que cada unitat hauria de pagar el consum d'electricitat dels edificis on residien.

Seguint la documentació es veu com, malgrat les instruccions, es triga un temps a realitzar els primers contractes, ja a l'any 40. Però anteriorment els propietaris ja presentaven les factures a la Comandància. Aquesta s'adreça al Govern Militar indicant que certes unitats, entre elles les companyies de BT, "*carecen de consignación para llenar este pago [el lloguer], causa por la cual debiera ser Intendencia Militar la que atendiera el pago mensual*". El comandant militar volia saber on havia de dirigir als propietaris perquè cobressin. Sembla que ho havien de fer a la Delegación de Hacienda de Girona, on se n'encarregava el Jefe de Propiedades provincial. Per la documentació sabem que no sempre es van realitzar els pagaments puntualment, ja que hem trobat reclamacions de lloguers per cobrar encara un any després.

D'altra banda, segons s'anota en un contracte formalitzat a l'abril del 40, els pagaments es feien mitjançant "libramientos" mensuals, mentre que el propietari es comprometia a pagar els impostos i despeses i la reparació dels desperfectes que es puguin causar. No sabem fins a quin punt un propietari estava "obligat" a allotjar les tropes, però no sembla que s'hi pogués negar, ja que, tal com veiem en les relacions de locals ocupats entre l'estiu del 39 i febrer del 40, tots els propietaris havien expressat repetidament la seva voluntat de recuperar la finca però se'n va fer cas omís durant tot aquest temps. Això sí, en les relacions constava la seva disconformitat. Però, de sobte, al mes d'abril de 1940, la relació mensual ja no anota aquesta demanda de restitució i, en canvi,

¹²⁴ També hi ha un cas on es reallotja a les forces d'assalt per a passar l'hivern en un local més digne i adequat, propietat d'un "rojo" que havia fugit. AHCR, Llibre d'actes n.2, 16/09/40.

s'anota l'existència de contracte en tots els casos, excepte un local, precisament on s'allotjava el BT 12, propietat de la cooperativa Económica Ripollense, que no té contracte per considerar-se provisional. Així ho ordenen els Servicios de Intendencia de Girona, organisme encarregat de pagar els lloguers.

Tot indica que la voluntat dels propietaris de recuperar els locals ocupats es deuria a que durant l'any 39 i part del 40 no cobrarien els lloguers o, els hi era molt difícil fer-ho. Un cop formalitzats els contractes d'arrendament és de suposar que els pagaments s'efectuaven correctament.

Tot això també ens mostra les dificultats burocràtiques que sorgien de la col·laboració "forçada" amb els militars. Un any després de l'ocupació encara no s'havien normalitzat les condicions d'allotjament ni els pagaments que se'n derivaven i ni tant sols el responsable militar local estava segur del procediment que calia seguir. La lentitud de qualsevol tràmit aconseguia allargar la resolució de qualsevol petició, no diguem ja un conflicte, per part del civils. En veurem després més exemples.

No deuria ser fàcil allotjar tal volum de tropes, recordem que estem parlant d'entre un miler per l'any 39 fins gairebé dos mil a finals del 40. Tenint en compte que a Ripoll hi vivien aleshores prop de 7000 habitants ens n'adonem de la proporció. A part de tot el material que les acompanyava i el que van recuperar de l'exèrcit popular. El camp de futbol farà de Depósito de Recuperación de Automóviles, tot i les peticions del consistori per recuperar-lo per al seu ús normal. També s'han de contar els locals per al bestiar, les mules i els cavalls que tenia la Intendencia, els garatges, magatzems, tallers de fusteria, així com domicilis particulars pels oficials, les oficines, etc. És en aquest sentit que figuraven anuncis a la comandancia demanant locals buits pel bestiar.

La tropa i els suboficials de les unitats més grans ocupaven els edificis més amplis com ara el grup escolar Joan Maragall, construït durant la República, propietat del estat a l'igual que els locals adjacents a l'estació del ferrocarril. D'altres edificis privats eren la citada cooperativa, una altre escola, la Mutual escolar San Eudaldo, la fàbrica de la Unión Algodonera, o d'altres casalots desocupats i, sovint, en estat de semiabandó. La relació indica que en alguns edificis s'havien d'arreglar portes i finestres. Feina que no es fa fins gener del 40.

El preu anual dels lloguers variava en funció de la capacitat i funció dels locals. El més alt és el de la casa situada al n.2 de la plaça Gran, propietat de Josep Vaquer Clapesa,

qui en demanava una renda anual de 7200 pts. És un gran edifici que podia albergar a més de 400 persones. De fet hi van residir les dues companyies del BT 115 amb uns 400 homes i uns 40 més de la companyia de recuperació de material de guerra.

Un altre exemple és el del 7º Bón. De Montaña. Aquest tenia llogats diversos locals: per un magatzem en pagava anualment 1980 pts, per allotjar mules i cavalls en pagava un total de 3180 pts. i per l'establiment de la comandància en una planta baixa en pagava 1500 pts. I s'estalviava pagar per allotjar el gruix de la tropa, que residia a les Escuelas Nacionales (antiga escola J.Maragall).

Els lloguers més barats eren els de pisos reservats pel personal d'oficines, que anaven de les 180 pts. a les 600 pts. que cobrava el rector per un pis de la seva propietat.

També es demanen 2200 pts. per la part del hospital cedida als militars, però no queda clar si s'arriben a pagar. A principis del 41, degut a la falta de recursos, es constituirà un Patronat Municipal per administrar-lo.

No sabem com es va produir l'ocupació de tots aquests locals ni en quina mesura hi van intervenir les autoritats de la vila. A vegades, quan les unitats canviaven de destí ràpidament, no hi havia temps de buscar i preparar on allotjar-los i, com en el cas de l'arribada del Regimiento de Fortificación n.2, a mitjans any 40, l'ajuntament els comunica que *"dada la premura del tiempo deberá alojarse a la tropa llegada en domicilios particulares"*. No deuria crear pocs problemes aquest fet, encara que només fossin uns dies.

De fet, els militars volien construir a Ripoll un Quarter per a un Batalló de Muntanya. Serà la Junta Regional de Acuartelamiento qui intentarà que l'ajuntament s'ofereixi per a construir-lo¹²⁵. És estrany que esperin que parteixi de l'ajuntament l'ofertament per a la seva construcció, però això sembla. El problema seria qui aportava els diners necessaris i això ens explicaria que no es construïssin finalment.

Com he dit, no coneixem amb detall els treballs que van realitzar els batallons. Desconeixem igualment quins són els criteris que porten als treballadors a unes poblacions determinades i quins organismes oficials hi intervenen perquè sigui possible. Tampoc sabem en quina mesura podien influir els ajuntaments que en reclamaven i com

¹²⁵ AHCR. Llibre registre de Entrades de la correspondència, 11/39.

i a través de què ho feien. Lògicament, totes les ordres sortien dels alts estaments militars que decidien quines eren les obres prioritàries per mantenir en condicions les comunicacions per carretera i per ferrocarril.

Les zones properes a la frontera tenien una importància cabdal en un moment tan conflictiu com la 2ª Guerra Mundial. L'exèrcit franquista va volcar tropes i material per actuar-hi en un doble sentit. D'una banda per fer-hi treballs de fortificació i, de l'altra, perquè calia acondicionar i mantenir en bon estat les vies de comunicació que donaven accés a la frontera per si calia fer ràpids moviments de tropes. És clar que primer s'imposava la reconstrucció de les infraestructures que els republicans van petar per cubrir-se la retirada. És en aquest moment dels anys 39-42 on ens hem de situar, ja que els treballs purament de fortificació de la línia fronterera es portaran a terme conforme vagi avançant la guerra i, sobretot, a partir de la desfeta de Hitler que faria perillar la continuïtat del règim.

Altrament no es pot menysprear el fet que el Ripollés és també una zona industrial i que la recuperació econòmica passava per mantenir la activitat de fàbriques i mines, i garantir-ne la sortida dels productes. Segurament que els industrials van pressionar en aquest sentit. Per alguna cosa els hauria de servir haver guanyat la guerra.

Ripoll es troba en la confluència de camins que porten cap a França -per Molló i el Coll d'Ares, i per Puigcerdà a través de la Collada de Toses tant per ferrocarril com per carretera nacional- i que també comuniquen amb la Garrotxa pel Coll de Caubet, i d'allí en direcció a Figueres i Girona. És per això que a la comarca s'hi enviaren gran quantitat de tropes. Les podem dividir en dos grups bàsicament: els batallons de montanya i els regiments de fortificació, a les ordres dels quals trobem la majoria dels batallons de treballadors. A part hi han altres contingents més o menys grans, i un gran nombre d'unitats especialitzades més petites.

Centrant-nos en la vila de Ripoll i en les infraestructures que es van haver d'arreglar ens trobem amb els ponts volats pels republicans en retirada el dia 7 de febrer de 1939. Tots tenien la seva importància estratègica, ja que deixaren tallada la circulació per ferrocarril en la direcció Barcelona-Ribes-Puigcerdà. I amb la destrucció dels altres dos ponts es trencava l'enllaç de la carretera de Barcelona amb les de St Joan de les Abadesses-frontera per Molló i la d'Olot-Girona-Figueres, alhora que s'aïllava el gruix de la població, deixant-la parcialment incomunicada.

No puc dir amb seguretat quan temps trigaren a restablir les comunicacions i aixecar de nou els ponts. Segurament es va construir alguna mena de palanques o passos provisionals com veurem que passa també a Sant Quirze i Torroella. Recordem que una de les primeres unitats que arriben són un grup de Zapadores al servei de Puentes y Caminos, i a l'estiu ja trobem dues companyies de treballadors.

Pel que fa a d'altres danys, ja hem assenyalat alguns efectes dels bombardejos¹²⁶. Però no em consta que hi haguessin danys importants a les fàbriques i tallers.

El que si sabem és que amb les inundacions del 17 d'octubre de 1940 el malmés pont del tren no va suportar la forta avinguda, i també van patir molts trams de la carretera nacional i del ferrocarril. Concretament a Ripoll, tot i no patir cap víctima mortal, bona part de la vila queda sota una capa de llot, amb els carrers intransitables i plens d'arbres i pedres amuntegats. Com recorda un historiador local *“10 edificis van quedar malmesos, 30 de tocats parcialment, unes 150 botigues inundades, una vintena de fàbriques i tallers en els quals l'aigua esgavellà canals i preses i que quedaren, per tant, paralitzades, de la qual cosa es dedueix que cap a 3000 treballadors restaren en atur”*¹²⁷. Les pèrdues sumaven 15 milions de pts. Aleshores vindran més treballadors. En aquest cas es tracta del BDST 9, sencer, amb més de 700 homes. Poc després arribara una companyia del BDST 44.

Després de les inundacions s'organitzarà la “prestación personal obligatòria” (ja existent abans però que no tinc constància que es requerís) entre els homes de 18 a 35 anys per ajudar al desenrunament. Quedar-ne exempt costava 15 pts. Diàries, el sou d'un bracer a la localitat. També es sol·licitarà que la població sigui *“adoptada por el Caudillo”* per poder fer front a les destrosses. La Comisaría General de Regiones Inundadas, nou organisme burocràtic per gestionar la catàstrofe, concedirà una subvenció (o un crèdit) de 50.000 pts a l'ajuntament. A Sant Quirze, per contra, es van quedar sense subvenció tot i la insistència i que les pèrdues van ser proporcionals.

Al quedar momentàneament trencades les comunicacions i el transport, la Comandancia Militar s'encarregarà del repartiment de gasolina i d'aliments bàsics com la farina i les patates a través de la Intendencia local, que farà avançaments a l'ajuntament perquè pugui atendre al racionament, que es va reduir una mica.

¹²⁶ AHCR, el Governador Civil s'interessa pels edificis de propietat estatal, provincial o municipal que han estat damnificats.

¹²⁷ CRIVILLÉ I ESTRAGUÉS, F. *Anotacions sobre l'aiguat del 1940*, a Anals del centre d'estudis del Ripollés. Volum 1, 1981-1982.

Durant el temps que la línia del tren¹²⁸ i la carretera nacional en direcció Vic estan tallades, han de desplaçar-se fins a l'estació de la Pobla de Lillet per abastir-se de tots els suministres, amb els dos camions de que disposava, amb poquíssima gasolina disponible i per una carretera dolenta i plena de corves.

Amb la gran quantitat d'obres i actuacions al municipi hem vist com no només hi actuen els militars sinó que hi ha un grapat de civils que hi treballen. I no em refereixo a obrers sinó a personal de l'administració, concretament de la delegació de Obras Públicas de Girona. Al menys així consta en una relació de les unitats i personal d'altres organismes que depenen de la Intendencia de Ripoll a novembre del 40¹²⁹. Ho destaco perquè aquest civils no són pocs, en aquell moment n'hi havia 142. Es de suposar que haguessin arribat per ajudar o gestionar els treballs immediats de reparació dels desperfectes de les inundacions, ocorreguda pocs dies enrera.

Com he dit, les inundacions acaben amb el pont del tren, reconstruït poc abans. L'estació va quedar sense comunicació en sentit Ribes¹³⁰, i aleshores es va improvisar una andana al passeig Ragull, a l'altre banda del Ter. Però per fer arribar el material ferroviari necessari d'una banda a l'altre es va construir una via provisional als carrers de Ripoll i que atravesava els dos ponts que feien possible la comunicació, els quals si havien pogut resisitir l'embat de la riuada.

La Comissió Gestora també procurava que l'administració engegués altres obres al municipi, fora de les que, per ser estrictament necessàries, ja s'estaven fent. En aquest sentit s'adrecen al Ministeri d'Obres Públiques¹³¹ per qué es reanudin les obres a la carretera que enllaçava Borredà i Ripoll, per les Lloses, amb la carretera de Barcelona. Es possible que les obres comencessin, però a l'estiu del 40, han de tornar a sol·licitar la finalització de l'últim tram. I no serà fins l'estiu vinent que la delegació d'Obres Públiques de Girona els hi contesta que tant bon punt es reanudin les obres s'avisarà a la Corporació. L'administració franquista sempre tindrà aquest estil entre cínic i desesperadament burocràtic.

¹²⁸ El ferrocarril restarà tallat fins l'estiu del 41 en sentit Barcelona.

¹²⁹ En concret és una relació del pa suministrat en un dia a tothom que depenia de la Intendencia. La tropa i els treballadors reben la ració diària i els oficials, així com la Guàrdia Civil, la policia i el personal no militar de l'administració reben la equivalència en metàlic. AHCR. Documentació Militar, varis, 22/11/40.

¹³⁰ El servei de tren entre Barcelona i Ripoll no es reanuda fins el 07/07/41.

¹³¹ AHCR, Llibre registre de Sortides de la correspondència, 24/10/39.

Pel juliol del 40 encara estan reconstruint els dos ponts, excepte el del tren que estaria en funcionament, tot i que segurament en una fase ja molt avançada perquè l'ajuntament envia a Obres Públiques un projecte per fer-hi passar les tuberies d'aigua i gas i l'electricitat¹³². Com es veu, tot i que eren dos ponts vitals pel normal funcionament de la vila es triga bastant a enllestir-los. La riuada de poc després farà inútils moltes de les actuacions.

El més interessant es que podem deduir que els treballadors forçats actuen sobretot en obres dirigides per diversos serveis militars (i solen estar enquadrats en regiments de ingeniers), però també en obres gestionades per l'administració civil, com aquests dos ponts, que segueixen el sistema de subhasta pública i adjudicació a un contractista particular. És possible, doncs, que els ajuntaments i administracions provincials, i possiblement també institucions religioses, quan sol·licitaven actuacions urbanístiques o reparacions del seu patrimoni de certa envergadura, sabien perfectament que les obres serien segurament executades per batallons de treballadors forçats. Si l'estat utilitzava la gran quantitat de tropes per refer-se, perquè no ho podien fer els representants del poder local? Estem parlant de desenes de milers de treballadors, de presoners indefensos, de soldats que sota una aparença de "mili" són també presoners i "esclaus" al servei de tots els guanyadors. És un càstig doblement rentable per al Nuevo Estado. Obtenen treball i submissió alhora.

Sembla que tothom del bàndol guanyador se'n podia aprofitar. Però desconeixem encara el funcionament exacte i el grau de poder i decisió atorgat a cada organisme que es relaciona amb els BT. Tampoc sabem si es feia un ús indegut dels treballadors. I dic això perquè a Ripoll en trobem un exemple.

Es tracta d'un pagament que fa l'ajuntament directament al "*Jefe del Bón. De Trabajadores*" de 500 pts. en metàl·lic, dins del capítol d'obres públiques, en concepte de tasques de "*desescombros de la plaza*"¹³³. Encara que només fos per una feina puntual, fan ús dels treballadors i en paguen una quantitat pel seu manteniment. Sembla que algunes unitats no dubtaven a vendre la força de treball de que disposaven. Però potser és massa agosarat dir que l'exèrcit en treia profit econòmic descaradament. No sabem si això es produïa amb el consentiment de la jerarquia. Coneixent la fidelitat dels

¹³² També demanen a Obres Públiques de Girona que asfaltin el pont de Ripoll a Coll de Caubet i de la zona més propera. L'estat aixecava els ponts de nou però les feines d'asfaltat o la col·locació de baranes, fanals i altres ornaments anava a càrrec de les buides arques municipals. AHCR. Llibre registre de Sortides de la correspondència, 29/07/40.

¹³³ AHCR, Diari d'Intervenció de Pagaments, 13/09/39.

oficials i la seva incapacitat per actuar quan no disposaven d'ordres concretes, més aviat diríem que es tractaria de casos aïllats. Potser el cas de Ripoll no és més que una anècdota. Però en cap cas no ho podem comparar amb les inundacions quan totes les tropes es van movilitzar, ja que en aquest cas no van cobrar un duro. De fet no he trobat cap altre pagament a unitats de treballadors.

Com he assenyalat, la presència de tants soldats va crear en ocasions conflictes amb les autoritats i els habitants. Per exemple, la Comissió es queixa de que "*varios individuos de su Tabor [els regulars] entran en los huertos llevando el maíz*". Es veu que passaven gana, els mateixos soldats, i se les enginyaven com podien¹³⁴.

Amb el material que s'amuntegava al Parque de Recuperación de Automóviles també hi han casos de robatoris¹³⁵. No en queden fora els treballadors, potser més necessitats, com un del BT 68, a Sant Quirze, que havia robat en un bar i és detingut a Ripoll¹³⁶. Després es fugarà amb un altre treballador detingut. No cal dir que la proximitat de la frontera alentava als més inquiets, ja que tot i que els tornen a agafar, tornen a fugar-se. La presó no ofería molta seguretat¹³⁷.

La Comandància també rep queixes d'altres ciutadans, com la de una "*representación de fuerzas del Casino*" que li fan saber que soldats del BT 115 i del Bón. de Recuperación "*cometen abusos y deterioros en los árboles que circundan el edificio donde [...] se alojan*" per tal que prengui les mesures oportunes. Sembla que també passaven fred i no es molestaven en allunyar-se per buscar la llenya¹³⁸. També passava amb els BT desplaçats a la Collada de Toses que fan cas omís dels reiterats avisos de la Comandància prohibint la tala d'arbres descontrolada¹³⁹. Això es deu al no ser suficients les racions de llenya suministrades per Intendencia, per cuinar i per escalfar-se, donat els rigor de l'hivern en aquelles alçades i a "*lo precario del alojamiento en tiendas y*

¹³⁴ Un altre cas de pillatge es va produir quan tres soldats de escolta del BT 12 intimidaren a un ramader perquè els hi vengués una vedella. Aquest s'hi negà i marxà a denunciar la situació, moment que aprofitaren els soldats per agredir fortament a la seva muller la qual va perdre un fill que esperava com a resultat. AHCR. Caixa Guerra Civil-Prisoners-Morts.

¹³⁵ AHCR, correspondència de la Comandància Militar.

¹³⁶ Id., 29/01/40. El comandant de Ripoll ordena al cap del BT 68 que nombri jutge instructor i obri diligències. Tot i que el treballador aconseguirà fugar-se, es novament detingut i es passarà a la presó fins a l'agost, quan el seu BT està molt lluny, a Guadalajara, i, segurament, tots els seus antics companys ja estan llicenciats.

¹³⁷ Id. Als detinguts estrangers, com soldats aliats o refugiats francesos que fugen del nazis, se'ls acostuma a traslladar a Figueres ja que la presó de Ripoll no reuneix les millors condicions de seguretat.

¹³⁸ Id., 14/02/40.

¹³⁹ Id., 09/09/40. També es produeixen danys en arbres i pastures per batallons situats a la zona de Molló.

chabolas”. El que s’aconsegueix no es aturar la tala d’arbres sinó que aquesta es limiti als boscos de propietat de l’estat o del municipi, i no de particulars.

L’escassetat que he comentat genera activitats fora de lo establert, com ara la caça i la pesca sense permís, que serà degudament sancionada pels superiors, i reiteradament ignorada pels interessats. Al BDST 9 la situació era més extrema, fins al punt que la comandància ordena als veïns “*facilitar patatas para la 2ª Cñia del 9º Bón. Disciplinario*”¹⁴⁰

També pretenen impedir la circulació d’automòbils militars en recorreguts que no siguin actes de servei o es donen tocs d’atenció a la vestimenta i a l’actitud sovint descuidada de la tropa. Però és difícil esperar que un exèrcit tant desatès dongués la impressió de marcialitat esperada, malgrat la rígida disciplina i la quantitat industrial de reglamentacions. L’exèrcit sempre ha volgut aparentar el que no era.

Tampoc podien faltar casos d’escandaloses borratxeres i bronques per part d’oficials als cafés i bars locals, que propiciaven casos d’abusos de poder i humiliacions¹⁴¹.

Pel que fa a les condicions de vida dels treballadors està clar que no eren les més adequades. Ja hem vist com totes les tropes sense distinció es veïen afectades per la irregularitat del subministrament d’aliments bàsics com les patates o de llenya per calentar-se¹⁴². Els soldats en general passaven gana. Patien el racionament tant o més que tothom però sense la possibilitat d’accedir al mercat negre. També hem assenyalat com en alguns dels edificis que ocupaven s’hi van haver de fer treballs d’acondicionament en portes i finestres. La documentació indica que dormien a terra sobre la palla suministrada per la Intendencia. Pitjor estaven els BT destinats a la Collada (els BDT 65 i el 70, que abans era el BT 115) que ja hem vist que havien de dormir en tendes de campanya i “chabolas” a 1500 m. d’altitud, estirats a sobre les mantes i “capotes” que no deixaven mai.

L’assistència a la missa dominical era obligatòria. I, al menys en dies assenyalats, totes les forces de Ripoll havien de formar tres quarts d’hora abans de la missa a la plaça del

¹⁴⁰ AHCR. Llibre registre Entrades de correspondència, 09/01/41.

¹⁴¹ AHCR. correspondència de la Comandància Militar 30/04/40.

¹⁴² A mitjans maig del 40 el subministrament de patates s’atura senzillament perquè el comerciant que les proporcionava se’n quedà sense i l’envien a buscar-ne 5000 kg fora de la localitat, previ sol·licitud del permís i la guia corresponent, és clar.

monestir per ser revistades pel comandant militar. No creiem que es fes una excepció amb els treballadors. El que no sabem és si aquests disposaven lliurement de les seves hores d'esbarjo per passejar per la localitat o freqüentar els bars i cafès. Evidentment si que es movien i es relacionaven al poble la resta de la tropa i oficials, excepte durant la Quaresma, quan tenien prohibida l'assistència a "*toda clase de bailes públicos*".

Per acabar m'agradaria destacar un fet que il·lustra prou clarament la desinformació existent en el si de l'exèrcit sobre les unitats de treballadors. El trobem en dos escrits de l'estiu del 39 on el cap del BT 12 respon a una consulta del comandant militar de Ripoll que la seva unitat depèn en última instància de la Inspección de Campos de Concentración de Prisioneros, concretament de la seva SubInspecció Regional. Ni tant sols un comandant militar sabia exactament a quin organisme pertanyien els batallons. S'explica millor així l'absolut desconeixement actual.

En part és normal la confusió de molts comandaments respecte a què eren exactament els batallons i davant de qui responien. Els presoners de guerra que en formaven part, tot i estar enquadrats dins unitats militars i patir el mateix règim (casi sempre més dur encara), no es consideren soldats. No segueixen els llicenciaments per quintes com fan la resta de l'exèrcit, sinó que van essent alliberats (que no llicenciats per molt que així ho digui la documentació) conforme a ordres de la superioritat. Els soldats treballadors, malgrat el nom, tampoc deixen de ser presoners. No tenen cap dret com a soldats, no cobren el seu sou irrisori i ni tant sols juren bandera. Els "rojos" no eren dignes de l'acte més important en la vida d'un soldat.

Sant Quirze de Besora

El segon exemple és la petita població industrial de Sant Quirze de Besora, també a la riba del Ter, on he rebuscat entre la documentació del seu arxiu municipal per a descriure la presència de diferents companyies d'unitats de treballadors que arribaren al poble per col·laborar en dues obres de certa importància: la reconstrucció del pont sobre el Ter; i les reparacions de les destrosses produïdes pels aiguats d'octubre de 1940.

Les dades que apporto provenen bàsicament de la consulta de les actes municipals i la correspondència, així com, en menor mesura, dels llibres de comptes i de la documentació d'obres públiques i urbanisme.

Sant Quirze de Besora està situat al nord de la comarca d'Osona, a tocar del Ripollés, essent la vila principal de la zona coneguda com el Bisaura. La presència de la indústria tèxtil es remonta a la segona meitat del s.XIX, com altres pobles del curs alt i mig del riu Ter. Les dues grans fàbriques instal·lades donaran feina a centenars de veïns, dels gairebé dos mil habitants que tenia al 1936.

Sant Quirze era un important nus de comunicacions. En acabar la guerra els republicans en retirada van fer volar el gran pont que mantenia unides, a un cantó la part alta de la vila, l'estació del ferrocarril i les dues fàbriques. I a l'altre cantó quedava la carretera nacional (i el barri adjacent) que porta a Barcelona i Vic en un sentit i a Ripoll i Puigcerdà en l'altre. Així com també cap a Berga passant pel Lluçanés, alhora que era la única sortida de les petites poblacions del Bisaura per carretera. Sense pont les comunicacions normals entre la comarca es ressentien molt, i els desplaçaments més llargs s'havien de fer per una línia de ferrocarril que també estava força malmesa. Les dues fàbriques quedaven separades de la carretera que portava a Barcelona que era la via que utilitzaven per transportar els seus productes.

Abans de començar voldria aclarir que la presència militar a Sant Quirze no es limitarà als batallons de treballadors. Tal com hem vist amb l'exemple de Ripoll, l'establiment de forces militars i de la Guàrdia Civil serà canviant al llarg del període 1939-1941. Lògicament les obres de reconstrucció del pont des de la primavera del 39 i les de reparació dels d'anys de la riuada d'octubre del 40 comporten un moviment de tropes i unitats molt més gran del que seria habitual.

J.Serrallonga ens indica al seu llibre que les primeres forces d'ocupació que entren el 2 de febrer estan formades per una columna de l'exèrcit regular acompanyada d'un

escamot de la falange, qui procedirà a una primera depuració. Poc després, la 1ª Compañía del Grupo de Zapadores de FET y de las JONS s'instal·larà al poble, substituint a les altres unitats suposadament, i s'hi mantindrà “*al menys fins desembre del 39 amb la teòrica missió de reparar els danys materials de “las hordas rojas”*”¹⁴³ També residiran al municipi la 8^a i 9ª Compañías del Grupo de Sanidad Militar de Ceuta, tot i que només ens consta que ho fés de forma esporàdica al setembre d'aquell any.

De la 1ª Compañía del Batallón de Trabajadores de Prisioneros de Guerra n.68 en tenim constància, a través dels Justificantes de Revista trobats en la correspondència, des del mes de juliol del 39 fins al mes de maig del 40, ambdós inclosos.

Pel que fa a la o les companyies del Batallón Disciplinario de Soldados Trabajadores n.44, en tenim dades ja a finals de 1940 i s'hi estarien fins principis del 42. Al no disposar dels justificants de revista no podem precisar exactament ni les dates ni la quantitat de soldats treballadors. Segons consta als arxius de Guadalajara i del Bruc, en aquestes mateixes dates, i fins més tard, les companyies dels BDST 44 es mouen per la zona, entre Manlleu, Roda de Ter, Ripoll i Ribes de Freser.

Fins i tot intervindria en la construcció del pont un altre Batallón de Zapadores (del que desconeixem el cos i el número) del que sabem que hi va treballar ja que hi ha una llista del material entregat a aquesta unitat per començar les obres del pont el 10/11/40 i on diu que es van acabar al mes de juny del 41. Dates que concorden amb l'estada de la o les companyies del BDST 44, que col·laborarien amb els sapadors.

Un cop repassades les unitats que trobem a la vila, començarem amb un seguiment cronològic de les actuacions i gestions que efectuaran la comissió gestora i els succesius consistoris respecte a les obres i a la presència dels treballadors.

La primera decisió de la recent creada Comisión Gestora, el 09/02/39, és la de “*reclutar gente voluntaria para instalar una pasarela provisional que facilite el paso y la comunicación del pueblo con el barrio llamado Els cuatro cantons [on estava la carretera], cortado por haber sido volado el puente*”¹⁴⁴. Aquesta mesura excepcional deguda a la situació encara molt precària, portarà a la comissió a demanar ajut a

¹⁴³ SERRALLONGA I URQUIDI, J. (1998) *Sant Quirze de Besora, de 1714 a l'actualitat* Eumo, Universitat de Vic.

¹⁴⁴ Arxiu Municipal de Sant Quirze, Llibre d'Actes volum 20, 09/02/39

l'administració i el 05/04/39 “*acuerda por unanimidad se practiquen por la presidencia todas las gestiones necesarias para lograr que por la Exma. Diputación Provincial u otro organismo que se crea, se active la decisión de reconstruir el mencionado puente con toda la urgencia que tanto en el aspecto sanitario como de transporte requiere*”¹⁴⁵.

Les gestions es van portar a terme en successius viatges de la presidència o de comissions específiques a Barcelona (fins un total de 5 viatges). Amb la lentitud característica d'aquests tràmits, fins i tot per una obra d'una certa envergadura com era, no serà fins finals de juny de l'any 40 que s'anunciarà la subasta de les obres.

Mentrestant, ja al mes de maig es soluciona el problema amb l'inici de construcció d'un pont provisional o palanca “*(..) unas paceras de hierro apoyadas en pilares provisionales lo suficientemente ancho y resistente para el paso de camiones*”¹⁴⁶, sufragat inicialment pels industrials de la localitat, amb un cost aproximat entre 15000 i 17000 pessetes, tot i que posteriorment es farà un repartiment especial entre els comerciants i industrials locals, també beneficiats, que hauran de contribuir fins a cubrir la suma de 5000 pts. Hem de fer notar que ja a les primeres comissions gestores i als posteriors consistoris, la presència dels industrials és considerable, a través d'apoderats que ocupen regidories o que en són els propis alcaldes. Els altres grups de poder presents són els propietaris i els comerciants, aquests darrers són els que millors negocis faran en aquests primers anys de gana i racionament¹⁴⁷.

Així doncs, mentre les comunicacions es restableixen encara que de forma més o menys precària, arriben al poble les primeres unitats de treballadors, en aquest cas una companyia del BT 68 que s'afegiria a la companyia de Zapadores de Falange, i que hem de suposar que treballarien ambdues en feines de reconstrucció al poble, que desconeixem en detall, i en les que s'inclouria aquesta palanca provisional però ja més estable que una simple pasarela. Sabem on es va instal·lar la cuina del batalló inicialment, al taller-magatzem propietat del contractista local Francesc Serradell, qui

¹⁴⁵ Id., 05/04/39

¹⁴⁶ Id., 17/05/39

¹⁴⁷ SERRALLONGA, Ob. Cit.

després en farà ús i provocarà el seu trasllat als garatges propietat d'en Quirze Sayós, aleshores desocupats¹⁴⁸.

Al juliol l'alcalde exposarà les gestions realitzades a la Diputació, qui es sembla mostrar molt interessada "*si bién para que tenga un motivo de urgente preferencia era necesario hacer un esfuerzo económico, aportando un tanto por ciento del coste de la obra que según cálculos se fija en unas 125000 pts.*"¹⁴⁹ Considerant que resulten beneficiades d'altres poblacions estimen just recaptar una quota d'aportació dels següents municipis: Montesquiú, Sora, Alpens, St.Agustí de Lluçanés, St.Boi de Lluçanés, Lluçà, St.Martí de Mas, Perafita, Prats de Lluçanés, Borredà, Vilada, St.Jaume de Frontsanyà, Sobremunt, Sta.Maria de Besora i Vidrà, cadascun en funció del número d'habitants, capacitat econòmica i grau de servei del pont.

La Diputació doncs, no pensa pagar-ho tot, i deixa en mans de les poblacions afectades una quantitat que en desconeixem.

Si bé inicialment sembla que hi ha una bona disposició per part tant de la Diputació per accelerar el projecte, com de les diferents localitats per tal de aportar la quantitat necessària, amb el pas dels mesos les coses no avancen gaire i hi ha dificultats per endegar les obres. És per això que l'ajuntament acaba per deixar sense efecte la subvenció d'un tant per cent que s'havia compromés amb la Diputació (17/04/40), en vista de la manca de zel d'aquesta i d'un recolzament decidit i unànim de les corporacions municipals interessades.

L'ajuntament arriba a estudiar la manera d'establir un arbitri a pagar pels forasters que usin el pont provisional, per a compensar els gastos que ocasionin les obres del definitiu.

Malgrat tot, el projecte es presentarà a l'abril de 1940 i, després de varies gestions fetes per obtenir preferència (en les que la Diputació torna a reclamar un tant per cent per tal que la realització de l'obra sigui la primera a efectuar-se), s'acaba anunciant la subasta de les obres sense exigir-se cap aportació del municipi¹⁵⁰. Van fer falta un any i dos mesos.

¹⁴⁸ AMQ, actes, volum 20, 20/09/39

¹⁴⁹ Id., 12/07/39

¹⁵⁰ Id., volum 21, 26/06/40

És molt probable que finalment els industrials locals aportessin la quantitat suficient per desbloquejar les negociacions. De fet, ens ho asseguraria una acta del mes de setembre on es parla dels empresaris que “*llevan a efecto las obras de construcción del puente*”, s’adrecen al consistori perquè es faci càrrec de les racions del centenar d’obriers que han de treballar en les obres¹⁵¹. Segurament es tracta de soldats treballadors del BDST 44.

El problema plantejat és arrel de les racions diàries que havien de rebre els treballadors, que els empresaris demanen que se’n encarregui l’ajuntament. Aquest respon que, per el moment sol·licitaran de la Delegación Provincial de Abastos la quantitat de 25 racions diàries, augmentant-les conforme vagin arribant la resta d’obriers fins un total de 100, el que significaria que no arriben tots els obrers de cop. La Delegación, a través de la Junta Harino-Panadera els comunica la impossibilitat de satisfer les racions “*hasta tanto dicha Junta no haya recibido las bajas de racionamiento de los obreros referidos, librados por el ayuntamineto de su última residencia*¹⁵²”. Amb tot, es decideix traslladar la qüestió als propis obrers que hauran de sol·licitar les baixes de forma urgent, ja que una setmana després l’ajuntament suprimirà el racionament que, malgrat tot, havia anat fent fins aleshores.

La situació econòmica del consistori era força precària, fins i tot els “víveres” que reben de la Delegación de Abastos són insuficients i en reclamen un augment, ja que la majoria de la població és industrial, és a dir, que (casi) no produeixen aliments propis.

La nit del 17 al 18 d’octubre del 1940 el riu Ter es va desbordar, ocasionant importantíssims desperfectes al poble. Talls elèctrics, destrosses en els habitatges de les zones properes al riu, com també a les dues indústries que s’hi establien, als seus canals que aprofitaven el caudal i també en la maquinària, fet que els obligà a parar la feina un temps. També es va paraitzar el transport per ferrocarril, que no es restablirà en sentit Barcelona fins a finals de novembre, (però que no arribarà a l’estació local, sinó que es quedarà a poc més d’un km. del poble, més enllà del pont metàl·lic que patí greus danys), així com hi hagué destrosses a l’escola municipal i al barri de la carretera, amb desperfectes al clavagueram i en el servei d’aigua corrent. Lògicament, la palanca provisional també se’n anà a norris, però 15 dies després ja s’havia restablert la comunicació amb la seva enéssima reconstrucció. Val a dir que a la dita palanca s’hi van haver de fer treballs de reparació des de bon començament, i des de l’avinguda del

¹⁵¹ Id., volum 22, 18 i 25/09/40

¹⁵² Id., 11/10/40

Ter, encara seria reconstruïda altres 3 vegades. Bona mostra de la seva inestabilitat i de la urgent necessitat d'acabar les obres del pont definitiu que, precisament aleshores, s'estaven iniciant.

L'ampli abast de les inundacions portarà a la redacció d'una llei de la Jefatura del Estado (25/11/40) segons la qual *“para ayudar a Cataluña al remedio de los daños causados (...) se incluye la utilización de Batallones de Trabajadores y también de Brigadas de presos para los trabajos de desescombros y reconstrucción”*. També es va crear una Comisaria General *“con todos los poderes para el rápido restablecimiento de toda esta zona industrial”*. L'ajuntament s'adreçarà al juny del 41 a aquest organisme per demanar-li ajut econòmic per poder portar a terme treballs de més envergadura *“tales como poner en condiciones de funcionamiento el Colegio Municipal, arreglar las conducciones de agua y cloacas del llamado barrio de la carretera, lugar el más castigado por las inundaciones, y poner en condiciones la palanca provisional que sustituye al puente cuya construcción empieza”*¹⁵³. Acompanyava a la instància un pressupost detallat dels danys causats. Però la Comisaria creia a tal efecte no va respondre la sol·licitud, tot i que foren funcionaris de la mateixa qui, en una de les visites a St. Quirze, van encomanar-los a fer la petició, que, total o en part, hauria de ser satisfeta (com, per altra banda, ho va ser en tots els altres pobles afectats). Ja un cop desaparegut aquest organisme, l'ajuntament escriurà al Governador Civil encara en dues ocasions, els anys 43 i 45, però sense que n'obtingués resposta. Van haver de fer front a les despeses com van poder, mentre que l'ajut militar en les obres de la palanca i el pont va possibilitar la seva execució.

A l'Arxiu General de la Diputació hem pogut trobar referències que ens han aportat una mica de llum. Respecte a les obres del pont, veiem que l'empresa adjudicatòria va ser Construcciones y Contratas S.A. (C.Y.R.S.A), de Barcelona, que també van fer els ponts de La Gleba, Roda, Callús i Cabrianes. El projecte aprovat tenia un pressupost de 218.000pts (després augmentat lleugerament), a realitzar en 10 mesos a partir de feta la subasta (el 26/07/40). Però es trobaran amb moltes dificultats des de l'inici, agravades per la riuada. Entre elles hi haurà la manca crònica de primeres matèries, les dificultats en el transport (la circulació de trens no es restableix totalment, és a dir, fins l'estació de Sant Quirze, fins juny del 41), i l'escassetat de mà d'obra local. Això és el que ens

¹⁵³ AMQ, Obres i Urbanisme, Caixa Ter, 1940-1980, 09/06/41.

interessa ja que quan demanen una pròrroga en el plaç d'execució un any després, es diu que *“la obtención de mano de obra en San Quirico ha llegado a ser en muchas ocasiones problema de imposible resolución, debido a la gran demanda de personal, ocasionada por los trabajos de reparación de los desperfectos producidos por la citada inundación en la carretera de Barelona a Ribas, en el F.C. de Barcelona a San Juan [de les Abadesses], y en el gran número de fábricas destruidas o seriamente averiadas”*¹⁵⁴. És a dir, que en tot aquell any no van poder comptar amb els soldats treballadors dels BDST, ni tampoc amb cap altre del batalló de Zapadores, que també hi estava destacat. Estarien totes dues unitats més pendents d'altres obres més urgents, com les que s'enumeren en l'escrit. De fet, l'ingenier de l'empresa executora ens enumera les feines fetes en aquest any escàs, que són: l'enderroc de les restes de l'antic pont, la cimentació d'un pilar, l'acaparament de materials necessaris i l'inici dels treballs de construcció dels estreps. I això només comptant amb la contractació d'una quinzena d'obriers, si bé varen començar només amb 5. Molt pocs per l'envergadura de la feina. És ben normal que demanés una pròrroga, que, de fet, anirà ampliant-se, per la persistència de les dificultats logístiques, fins al setembre del 43, que és quan queda aixecat el nou pont, tot i que no es fa la entrega definitiva fins finals del 45.

Com es pot veure no queda clar quina durada ni quines feines exactament van portar a terme les unitats de treballadors que van estar-hi presents. Del BDTS 44 sabem, per exemple, quan va marxar la plana major, ja que el seu comandant, que es traslladà a Ribes de Freser a finals de juliol del 41, en una nota a l'alcaldia *“expresa su agradecimiento por las muestras de simpatía y cordialidad recibidas del ayuntamiento y pueblo en general”*¹⁵⁵ en nom del batalló. Però una companyia d'aquesta unitat seguirà al poble encara un temps, com ens ho demostra la seva presència en un festival benèfic celebrat al Salón Cataluña el 12/10/41.

Pel que fa a les feines realitzades, podem dir que van ser molt variades. Entre les que van portar a terme el BT 68 hi ha les d'ajuda a la instal·lació d'un menjador d'Auxilio Social, l'agost del 39, al café de la Cooperativa. El BDST 44, al estar en el moment de les inundacions, suposem que va col·laborar en la reconstrucció d'infraestructures com

¹⁵⁴ Arxiu General de la Diputació de Barcelona. Fons Obres Publiques, lligall OPP-3782. Escrit efectuat a la Direcció de Obras Públicas el 08/07/41.

¹⁵⁵ AMQ, Llibre d'Actes volum 23, 27/08/41

la carretera, la via del F.C. cap a Sant Joan de les Abadesses, potser també amb el clavegueram malmés o els canals que portaven energia a les fàbriques. El dubte està en la participació en el pont i la palanca provisional, amb les seves successives reparacions. El BT 68 treballaria en la construcció de la palanca només, ja que marxa abans d'iniciar-se el nou pont, i potser també en el desenrunament més o menys efectiu de les restes del pont volat que quedaven al riu (les quals augmentarien la crescuda del riu). Com hem vist, al menys hi ha una companyia de zapadores que si hi treballà, ja que reben material per endegar les obres del pont. Si l'ingenier de l'empresa contractada per aquestes obres es queixa de l'escassetat de mà d'obra, es refereix a obrers "lliures", sense comptar amb l'ajut que estaria rebent dels soldats de Zapadores i, segurament també, dels disciplinaris del BDST 44. Potser sobre aquests no tenia un control estricte. El problema és que no sabem quina relació hi havia entre l'empresa encarregada i els caps militars.

Els diferents batallons es feien càrrec de la Comandancia Militar de St.Quirze, el que implicava, entre d'altres atribucions, responsabilitzar-se de la justícia. En la correspondència hem trobat mostres de l'actuació judicial del BDST 44 a la població. Un exemple ens el dona un escrit de l'alferez juez instructor del batalló, en el que posa en coneixement de l'alcalde que ha obert diligències previes "*por el robo de comestibles y demás en esta localidad y habiendo sido encontrados parte de ellos en la verdulería propiedad de ña. Antonia Orriols Vilamitjana*"¹⁵⁶ i li'n demana informes sobre aquesta dona i la seva família. Un mes després, en referència al mateix succés, es tornen a adreçar a l'alcaldia demanant "*...teniendo que proceder a efectuar un registro en una casa de esta localidad por la supuesta intervención en la complicidad de ocultar objetos robados; ruego a Ud. Que para las 18h, de esta tarde se digne mandar dos personas de confianza, a fin de practicar el aludido registro, y sirvan de testigos en el acta que se levante*"¹⁵⁷.

Fins i tot, estant ja la plana major del batalló a Ribes, al gener del 42, segueixen demanant informes sobre la conducta moral i posició econòmica de gent del poble, en aquest cas d'una tal Josefa Cruells Mora, que no sabem de què se l'acusa, però de qui el

¹⁵⁶ AMQ, Correspondència, Caixa 1941, 05/02/41.

¹⁵⁷ Id., 07/03/41.

ajuntament diu que té antecedents d'esquerra, *“perteneció a la UGT y al PSUC, su situación económica es precaria y su conducta pública y privada es detestable”*¹⁵⁸.

També hi ha correspondència amb la Jefatura de Transportes Militares de Barcelona, en varies ocasions, per tal que l'alcalde, d'acord amb el jefe del BDST 44 s'ocupi de rebre o d'enviar material o armament per ferrocarril. L'ajuntament doncs, es partícep de la gestió del material militar que arriba o surt del poble. Col·laboren estretament les dues autoritats.

Pel que fa a la qüestió del manteniment de les tropes acantonades, en la secció d'economia de l'arxiu municipal hi han unes quantes factures detallades dels gastos produïts pels “suministros a la fuerza armada” que han efectuat alguns habitants. Per exemple el forner, en concepte de racions de menjar o alguns kilos de pa, o a la fonda Roca en concepte d'hostatjament de forces de la Guàrdia Civil que venen com a reforç arran de les inundacions, o al llogater de 4 guàrdies amb les famílies respectives, fins i tot al fuster que ha construït el fèretre d'un soldat del BDST que morí a la localitat.

Totes aquestes quantitats són pagades a cada particular per l'ajuntament qui, després, ja es procura de reintegrar totes les despeses que s'hagin satisfet per aquests conceptes, segons una ordenança fiscal aplicada als pressupostos dels anys 40 i 41¹⁵⁹.

Quedaria per veure en quina mesura són els recursos de la vila els que mantenen als treballadors. Així com fins a quin punt va canviar la vida al poble la presència d'alguns centenars de presoners i soldats “rojos”. Com moltes altres coses, per la documentació no hem pogut saber on es van allotjar (només sabem què van fer servir de cuina el BT 68), ni l'exactitud dels treballs, ni el règim disciplinari al que estaven sotmés, ni si participaven de la vida social i tenien contactes amb la gent o vivien aïllats i desconectats de la resta de la població. Tot això sembla que només es podrà recuperar a través d'una recerca en les fonts orals, que encara avui guardaran memòria.

¹⁵⁸ Id., 23/01/42.

¹⁵⁹ AMQ, Economia, Caixa Ordenances Fiscals 1924-1942.

Torroella de Montgrí

En aquesta població del Baix Empordà, situada a la vora del riu Ter i a escassos kilòmetres de la seva desembocadura hi trobem diferents unitats de treballadors forçats que, durant bona part de l'any 40, estaran dedicats a la construcció d'un pont de nova planta sobre el Ter.

Partint de la documentació de l'Arxiu Històric de Torroella de Montgrí, on hem consultat les actes i la correspondència de l'ajuntament, a la vila s'hi van establir varies companyies de fins a sis batallons diferents, totes a l'any 1940. No disposem de la cronologia sencera de l'estada a Torroella de cada un d'ells. El que podem assegurar és el següent:

- BT 78, amb la 1^a i 2^a Companyies, al mando d'un Tinent. Febrer del 40.
- BT 162, 1^a Cia, al mando d'un alferes, arriba al mitjans de febrer.
- BT 125, que des del juliol esdevindrà el BDST 17, amb la Plana Major i la 1^a i 3^a companyies, al mando d'un comandant, que hi restaran, almenys, entre abril i novembre.
- BDST 19, amb la Plana Major i la 1^a Cia, al mando d'un alferes, entre juny i octubre del 40.
- BDT 67, 3^a Cia, al mando d'un tinent, agost-setembre del 40.
- BDST 42, del que només podem constatar la seva presència al novembre d'aquell 1940.

Recordem que cada companyia oscil·la entre els 100 i els 150 homes.

En primer lloc farem un repàs a un article que es va publicar en un llibre commemoratiu de la Festa Major de Torroella de l'any 1997¹⁶⁰, on el fill d'un antic treballador va posar per escrit els records del seu pare i que, sens dubte, ens han sigut de gran ajut ja que ens dona detalls de la vida diària dels treballadors. Les següents dades les hem extret d'aquest article.

Entre el 4 i el 7 de febrer del 39 els republicans en retirada fan esclatar l'antic pont sobre el Ter. A l'estiu el Ministeri d'Obres Públiques el va reconstruir, però per nadal del 39 una riuada se'l va endur. L'exèrcit se'n va fer càrrec cap a la primavera del 40, dissenyant un nou projecte, més ample i modern.

¹⁶⁰ BELLPART I ROIG, J. "El pont es va construir amb el seu esforç", dins del llibre commemoratiu de la Festa Major, editat per l'Ajuntament de Torroella de Montgrí i el Centre d'Estudis i Arxius, 1997.

Una companyia d'ex-exil·liats republicans fets presoners fou la que va començar l'obra, però molts van ser alliberats al poc temps, i només van poder acabar els treballs de desenrunament de les restes del pont vell. Per reforçar les baixes, es van incorporar dues companyies més. En aquestes, curiosament hi havia uns 40 presoners que eren nascuts a Torroella. Al adonar-se'n, el comandament els destinà a Reus i Monistrol. Hi tornen a enviar dues companyies més, que arribaran el 3 de juliol del 40, fent el camí a peu des de l'estació de Flaçà, a uns 15 km. Diu que formaven part d'un batalló de treballadors procedent de Vilajuïga. Els van instal·lar, uns al café de la Lliga, uns altres al col·legi de monges del Sagrat Cor (al passeig) i uns altres al local denominat "la Escuela", al costat de la rectoria.

En total serien uns 300 presoners. Estarien organitzats en oficis: els mecànics, els fusters, un grup de paletes, un grup de pic i pala i un altre encarregat del subministrament de material.

El grup de peons havien d'anar cada dia fins a la veïna població de Serra de Daró, a uns 5 km., que es on feien les extraccions de sorra.

Fins i tot ens assenyala l'horari de feina que portaven. De 7.45 a 12h, i de 14 a 19h. El que fa un total de 9 hores i quart. No ens ho diu però presumiblement només tenien el diumenge de descans.

El "ranxo" el servien al carrer de Pi i Maragall on el personal omplia tot el carrer. Un altre grup menjava al passeig de Catalunya, davant el convent de monges, on es preparava el menjar. De bon matí esmorzaven un café aigualit fet amb malta i un tros de pa. Recorda la gana que hi passaven i el menjar dolent.

En principi no tenien permissos ni podien passejar lliurement per la vila. Estaven sota una disciplina i un control estrictes. Es passava llista tres cops al dia, al matí, migdia i nit. Ens diu que el seu pare, al ser veï de Torroella s'escapolia i podia menjar d'amagat el que li donava la família.

Al cap d'un mes, ens diu que va marxar l'alferes responsable de l'ordre, i la disciplina es va relaxar. Després del treball i de sopar més o menys una hora de permís per a passejar, fins les 22h que passaven llista.

Mentre es feien les obres, l'ajuntament, "amb un acord més o menys encobert amb els militars" tragué pedra i material de l'obra i la destinà a la construcció de les vorades del passeig de catalunya. De les partides de pedra destinades al pont, se'n desviava una quantitat d'on se'n feien els bordons pel passeig.

Dels soldats d'escolta, encarregats de la vigilància, assenyala correctament que es tractava de soldats de lleva procedents d'arreu de l'estat.

El seu pare recordava un càstig que consistia en treballar amb una motxilla plena de pedres i sorra, càstig imposat a uns presoners amb destí a la cuina que aprofitaven per vendre oli.

Cap a l'octubre el pont s'està acabant ja, fet que li permetrà resistir l'extraordinària investida del riu d'aquell any. Quedarà inaugurat el 11 de desembre següent, amb el nom de Teniente General Orgaz, present a l'acte, i aleshores Capità General de la recient creada IV Regió Militar.

Els presoners marxarien a finals de novembre.

Fins aquí el resum del que va deixar redactat Jordi Bellpart a partir dels records i vivències del seu pare. Hi ha alguns punts sobre els que m'agradaria cridar l'atenció perquè ens ajuden a entendre el funcionament dels batallons i la seva organització.

Ja havíem observat en altres ocasions que els responsables d'organitzar batallons a partir dels presoners de camps de concentració procuraven que ningun treballador fos destinat a la seva població d'origen. La intenció era mantenir el treball com a càstig i la seva situació de *desafecto* que convertien al treballador en culpable davant la societat. No es podien permetre les actituds de solidaritat ni molt menys la possibilitat de confraternitzar amb la gent o rebre visites directes o paquets de familiars i amics. Però pel que veiem, al menys en el cas de Torroella, tot un grup de presoners, fins a 40, són enviats al seu poble d'origen. Però no se'n adonen fins que arriben i aleshores els van separar de la resta i van destinar-los a d'altres indrets. Segurament deuriem observar ràpidament un excés de confiança amb els vilatans. El protagonista de l'article deuria mantenir d'amagat que era fill de la vila ja que s'hi va quedar.

Això ens porta a un altre fet curiós que no havíem observat. Abans de ser destinats aquests 40 joves de Torroella al seu poble, ja estaven agrupats, bé al mateix batalló o bé al mateix camp de concentració. Per les dates en que això va passar, cap al mes de juny del 40, és quan comencen a organitzar-se els primers BDST, amb soldats de lleva classificats negativament envers *l'Alzamiento Nacional*. És possible, doncs, que tots aquests mossos van ser concentrats els mateixos dies al mateix camp (A Reus segons l'ordre oficial, però també a Figueres, que era on es muntaven tots els batallons disciplinaris a mesura que anaven arribant els mossos *desafectos* de totes les poblacions) i sortissin tots junts també dins del mateix batalló. Però no deixa de ser una

coincidència massa gran que els destinessin a Torroella sense adonar-se'n del seu origen. Potser es va fer precisament perquè eren del poble, però això contradeia totes les disposicions i sembla encara més difícil de creure.

Ens comenta l'autor que els treballadors venien ja organitzats en oficis o grups de peons. Però no passava el mateix en tots els batallons. Suposem que depenia del grau de complexitat de la obra a executar, que demanava una major especialització o organització de la feina.

Un cop més hem vist com, en funció del caràcter o humanitat del responsable del manteniment de l'ordre intern les condicions podien variar molt. En aquests cas el canvi d'un alferes (recordem que els alferes estaven al mando de les companyies) per un altre va obrir la possibilitat a tenir una estona d'esbarjo. Fins aleshores els treballadors no tenien permís per moure's amb llibertat per la vila. Estaven controlats en tot moment. Aquests passejos donaven una impressió de "normalitat". Per una estona es podien relacionar amb qui volguessin o anar amunt i avall, trencant la rutina, sentint-se una mica lliures si és que això era possible. No és molt comú aquesta actitud per part dels comandaments. Però tampoc és la excepció que confirma la regla.

En l'article es diu que hi havia una sèrie de "professionals" treballant en el pont, amb grau de sergent. No sé a que es refereix exactament amb lo de professionals, si a soldats de ingeniers o a civils que treballaven per ells. Queda clar que no eren presoners, tampoc eren treballadors del poble, ja que s'allotjaven tots junts segons comenta. Semblaria que fossin obrers especialistes a sou de l'exèrcit o de la Diputació de Girona.

Dos dels testimonis que vaig entrevistar van passar uns mesos a la vila ampurdanesa. Els dos en diferents companyies del BDST 17 a l'any 40. De les seves estades en destaquen rebre un tracte més o menys digne, no especialment dur en quan a disciplina o maltractaments. Estaven allotjats en un magatzem d'espardenyes i dinaven al carrer davant de l'escorxador, a la vista de tothom. Les relacions amb la població eren bones, rebent moltes mostres de solidaritat. I tots dos recorden encara les escapades als camps i horts propers d'on es proveïen de fruita i llegums.

Es en la documentació de l'Arxiu Històric de Torroella que podrem resoldre alguns dels interrogants que han sorgit. Com ja hem comentat, el primer pont provisional construït l'any 39 va durar poc, ja que no va resistir la primera envestida del Ter a finals d'any.

Aleshores es planteja la necessitat de reconstruir-lo als estaments oficials, i es faran gestions davant del governador civil per que se'n faci un de nou¹⁶¹.

Al mes de gener l'exèrcit se'n farà càrrec a través del 3r Sector del Servicio Militar de Puentes y Caminos de Cataluña (SMPyC), al capdavant del qual està el comandant d'enginyers Juan Cámpora Rodríguez. La unitat encarregada serà el 1r Batallón del Regimiento de Fortificaciones núm.3 i, per ajudar-lo, arribaran les dues primeres companyies de treballadors, dels BT 78 i 162.

En primer lloc, i per solventar les necessitats bàsiques de comunicació, s'aixecarà ràpidament un pont o pasarel·la provisional. Després, el projecte planteja construir un pont de nou, enderrocant el que s'aguantés de l'antic i treient les restes que en quedaven al riu.

Sembla que els militars van posar-se enseguida a treballar amb bastants homes i mitjans, cosa que es nota en les moltes notes d'agraïment de l'ajuntament, qui intentarà aprofitar les circumstàncies. De fet, com ja comenta Jordi Bellpart en el seu article, cal destacar l'existència d'un "acord" amb els militars, pel que fa a certs treballs de millora de les voreres d'alguns carrers que, segons ens diu, es farien amb material de l'exèrcit destinat al pont i amb la mà d'obra abundant que suposaven els treballadors forçats. La prova la trobem al Llibre d'Actes, on es diu textualment:

“Aprovechando la estancia en la población de los Batallones de Trabajadores que para la reconstrucción del puente están aquí y que tan generosamente se ofrecen en ayudarnos en el arreglo de nuestras vías principales, teniendo en cuenta que tales arreglos resultarían muy beneficiosos y relativamente baratos a Torroella el Ayuntamiento acuerda facultar a la Alcaldía y a la Comisión de Fomento para que realicen aquellas obras más necesarias al tránsito y saneamiento de la población (...) con cargo al presupuesto urgente o, en su defecto a créditos reconocidos a saldar en el de 1941 si así lo acuerda nuevamente la Corporación Municipal”¹⁶².

Es citen una desena d'avingudes, places i carrers on seria necessari fer millores.

Tot plegat suposarà un acord més o menys explícit en el qual els caps militars cedeixen la mà d'obra i podria ser que “venguessin” alguns dels materials de que disposen per

¹⁶¹ Com es veu en un escrit de l'alcalde de Palfrugell, vila amb la que es comunicava molt més ràpidament a través del pont, on es diu que s'ha interessat la qüestió al governador civil. Arxiu Històric de Torroella de Montgrí, Llibre d'Actes, 15/01/40.

¹⁶² AHTM., Llibre d'Actes, 27/03/40.

tirar endavant el nou pont¹⁶³. No coneixem el tracte exacte, però no creiem que fessin negoci amb els treballadors cedint-los a un baix preu.

Més endavant ens n'adonem que les obres de millora de l'Avinguda del Caudillo (de Catalunya) les dirigeix el mateix Comandant Càmpera¹⁶⁴, fet que indica, més que una cessió directa de la mà d'obra a l'ajuntament, una reordenació dels treballs a fer pels batallons, que ara inclourien també la millora dels vials urbans de la població on resideixen. Però els treballs els supervisarien també els militars.

És en aquest sentit que l'ajuntament, profundament agraït per un ajut amb el que probablement no comptava, decideix que *“en agradecimiento al buen comportamiento y celo de los Batallones Disciplinarios (...) ha dispuesto obsequiar a los mismos, creyendo interpretar con ello a la mayoría de los vecinos, con la gratificación de 200 pesetas semanales a cada una de las compañías al objeto que a sus individuos se les pueda obsequiar con frutas o mejoras de rancho segun dispongan sus respectivos mandos”*¹⁶⁵. Així pagaven els serveis prestats. I molt agraïts que així fos n'estaven els comandaments de les unitats que cínicament qualificaven la gratificació de *“rasgo altruístico y patriótico que ello significa para mejorar las condiciones de alimentación de los trabajadores y soldados del ejército”*¹⁶⁶

A partir de la tardor la manca de benzina serà molt acusada, tant que els diferents batallons s'adrecen a l'ajuntament perquè posi a la seva disposició alguns carros per tal de recollir o enviar suministres cap a l'estació de ferrocarril de Sant Jordi Desvalls¹⁶⁷. Ni tant sols l'exèrcit tenia prou benzina per mantenir un mínim servei de subministrament.

Per últim només recordar la duresa de les condicions de treball, exemple de la qual observem en la correspondència on es recull la mort d'un treballador del BT 125 por “accidente laboral”, del que s'envia el certificat del lloc i circumstàncies de la mort al Jutjat Militar de Girona¹⁶⁸.

¹⁶³ Això és el que afirma J. Bellpart, jo no he trobat rastre de pagaments directes de l'ajuntament a l'exèrcit. Si hi ha un escrit del SMPyC a l'alcaldia on es diu que arribaran 3 camions amb 48,32 metres lineals de llambordes a Torroella, però no hi ha constància d'una compra, només es comunica una remesa de material. AHTM, Correspondència, 11/10/40.

¹⁶⁴ Id., Llibre d' Actes 08/07/40.

¹⁶⁵ Id., Llibre d' Actes 19/08/40

¹⁶⁶ Id., Correspondència, 02/09/40.

¹⁶⁷ Fins a vuit peticions de carros entre setembre i novembre. Id., Correspondència.

¹⁶⁸ Id., Correspondència, 26/08/40.

Algunes conclusions

Al llarg de tota aquesta recerca he intentat aportar algunes dades i descripcions generals en torn a l'enorme aparell repressor que suposen els camps de concentració i les unitats de treball forçat. Ara sabem quan van sorgir i amb quina finalitat, com van anar evolucionant al llarg de la guerra i com, acabada aquesta, es segueixen mantenint com a base de la descomunal repressió sobre la que es fonamentarà el règim. A aquesta voluntat repressora s'hi ha de sumar la necessitat de reconstrucció del país i la seva fortificació militar, dos factors que portaran al règim a seguir amb el treball forçat, que restarà ocultat darrera del servei militar. Milers de joves seran obligats a servir a la pàtria realitzant treballs forçats, només pel fet de ser considerats "rojos" i, per tant, possibles enemics del *Nuevo Estado*.

No és un estudi complet, ja que no podem oblidar les dificultats existents encara avui per a la localització i consulta de les fonts d'informació més directes. Tot el que he pogut saber ho he esbrinat sense consultar la documentació emesa pels principals organismes implicats en la gestió dels presoners i treballadors forçats: bàsicament el Ministerio del Ejército a través de la Inspección/Jefatura de Campos de Concentración y Batallones Disciplinarios, que es troba (en principi) custodiat al Archivo General Militar de Ávila. També manca consultar a fons altres arxius militars, com els Intermedios, o el mateix arxiu de Guadalajara, així com la documentació dels governs militars i civils, les capitanies generals o el ministeri d'obres públiques¹⁶⁹. Tot això encara està per fer.

De qualsevol manera, i a mode de conclusions finals, faig un petit repàs a tota aquesta qüestió:

La violència va ser un tret bàsic en la formació del *Nuevo Estado*. L'objectiu de la repressió gegantina que va caure sobre els vençuts era la socialització de la por, la paràlisi i la submissió a l'autoritat omnipresent. Així doncs, tant els presoners de guerra com els soldats treballadors van ser considerats sempre com a enemics del règim, representaven tots els mals d'Espanya. No és d'estranyar que les condicions de vida als camps, BT i BDST fossin pèssimes. La disciplina era la pedra angular del sistema de

¹⁶⁹ Fins i tot seria de gran ajut poder veure dues pel·lícules documentals (curts) realitzades durant la guerra sobre els batallons de treballadors, els dos títols són: *Prisioneros de guerra*, del 1938 i realitzada pel Departamento Nacional de Cinematografía (precursor del NODO), i *Reconstruyendo España*, del 1937-38, produïda per CIFESA i Falange.

treballs forçats. Els maltractaments i les humiliacions, els cops i els insults eren normals. Els càstigs per les faltes més petites eren desorbitats, per donar exemple. Molts testimonis recorden els discursos castrenses i la propaganda catòlica que pretenien culpabilitzar als treballadors, que havien de “redimir-se” dels seus errors passats, treballant per recuperar la seva ànima. Aquesta recuperació es portava a terme en el dia a dia amb el treball, la disciplina, les misses, les conferències patriòtiques, l’obligatorietat de confessar-se, l’estimulació de les delacions, etc. Una complexa resocialització en el nou ordre nacionalcatòlic.

Els transport d’un camp a un altre es feia gairebé sempre per ferrocarril. Se’ls apilava en vagons de mercaderies, convenientment segellats. Els trajectes podien durar diversos dies. Els camps sempre acollien molt més personal del que realment hi cabia. Dormien amuntegats uns sobre els altres, les condicions higièniques eren sovint inexistentes, mancava aigua corrent i el menjar era sempre insuficient, el mínim per sobreviure. En aquestes condicions les malalties infeccioses i les derivades d’una deficient alimentació abundaven. Als batallons, les condicions generals milloraven, ja que l’amuntegament era menor i també les seves conseqüències, es treballava a l’aire lliure i podien arribar a tenir un cert contacte amb la gent de les poblacions on *residien*¹⁷⁰. Però hi ha grans diferències en funció del comandant del camp o batalló, podent variar molt el tracte, que sovint també podia ser correcte i humanitari i atent a les necessitats dels treballadors.

Els records que conserven els testimonis no són sovint de l’experiència aïllada del seu pas pels camps i batallons, sinó que s’acumulen en successió les males experiències i la fam acumulada, en la que la distinció entre guerra, exili i privació de llibertat no té importància.

Els camps i batallons són una conseqüència directa de la guerra. En acabar aquesta seguiran funcionant com a eina principal de la repressió i internament dels soldats vençuts, considerats adversaris polítics, possibles enemics. Els camps com a centres de classificació i redistribució, i els batallons com a força de treball per a la reconstrucció. Tot adornat amb un discurs paternalista de reeducació impregnat de la doctrina nacionalcatòlica de la redempció dels pecats comesos. Amb el pas dels mesos la majoria dels camps aniran desapareixent (recordem que la majoria són creats per

¹⁷⁰BEAUMONT, E. i MENDIOLA, F. (2002) destaquen la manca d’un sentiment hostil de la població (en general) envers els treballadors, la comprensió dels petits furtus produïts per la fam, fins i tot l’establiment de relacions més o menys clandestines entre uns i altres.

albergar al gruix de l'exèrcit republicà derrotat i buscar-ne als oficials i comissaris polítics), i la feina de classificació es deixarà en mans de les autoritats locals. Altrament, els BT han adoptat un paper vital en la reconstrucció del país i no volen perdre una mà d'obra considerable, que els és del tot necessària. Per això crean la fórmula dels BDT i BDST que assegura la seva continuïtat.

Així doncs, el nou estat que sorgeix de l'enfrontament seguirà utilitzant la fórmula dels batallons als primers anys 40. Paral·lelament a l'ús de presos en Destacamentos Penales, Colonias Penitenciarias Militarizadas, i organismes com Regiones Devastadas.

El manteniment de tot l'entramat concentracionari un cop acabada la guerra, es pot entendre com una repressió extra sobre els vençuts. Hi han dos nivells de repressió paral·lels i complementaris: un sota l'aparença de legalitat, com serien les presons i el treball dels presos englobats sota el Patronato de Redención de Penas por el Trabajo (amparat en una llei de l'any 37 feta *ex profeso* que legalitzava el treball dels presos i, de retruc, dels presoners de guerra). En l'altre nivell estan els camps i batallons, amb un funcionament propi, gestionats en la seva totalitat per l'exèrcit i, evidentment, sense estar sotmesos a cap llei.

En rendir-se les últimes tropes (aproximadament mig milió d'homes) es fan multitud de presoners que són internats en qualsevol lloc. Són tants que la ICCP no els pot atendre, i amb la gran majoria dels soldats republicans fets presoners o entregats s'opta per alliberar-los al poc temps (alguns dies o setmanes). És a dir, que l'incipient estat no pot mantenir a molts més treballadors dels que ja tindria en aquell moment. La prioritat en acabar la guerra seria prendre el control de la situació, assentar-se en el poder, a tots nivells.

Sembla que al 1939, la majoria dels presoners en BT segueixen essent els que ja tenien a principis d'any (uns 90.000). Casi Tots els presoners fets arrel de la desfeta final són alliberats ràpidament. A molts ni tant sols se'ls classifica.

Segons el que ens ha dit la documentació consultada de quatre camps de concentració, la majoria dels refugiats a França que tornen als pocs mesos, també són alliberats ràpidament, però, en aquest cas, després de la corresponent classificació. Un bon nombre, però, són internats en BT.

És a dir, que el règim vol utilitzar la mà d'obra de que disposa, alhora que li serveix d'eina repressora de primer ordre, però les dificultats que té per absorbir-la l'impedeixen de fer-ho a gran escala. Ademés la fi de la guerra els obliga a donar una

solució al problema dels presoners. Es decideix mantenir els BT encara durant un temps. Com veurem, el procés no serà massa ràpid, segurament de forma deliberada s'allarga fins mitjans del 40 per donar temps a canviar els presoners de guerra per soldats treballadors. Es requereixen uns mesos per llicenciar ordenadament els soldats nacionals i per organitzar un nou reclutament que afectarà a 6 lleves alhora. Mentre dura aquest procés, als presoners de guerra s'hi sumen els refugiats que van tornant. Desconec la quantitat aproximada de exiliats que van tornar i el volum segons els mesos, però és factible que hi hagi un abans i un després de l'esclat de la guerra mundial, al igual que el nombre segur que és molt alt els primers mesos en veure el tracte que reben en arribar a França.

Durant aquest any i escaig – el que va de la fi de la guerra a l'abril del 39 fins la derrota francesa de juny del 40 - a la necessitat de reconstruir el país s'hi suma l'esclat de la guerra mundial i l'ocupació alemanya de l'oest d'Europa. L'escenari és favorable al règim, i tenen via lliure per seguir amb el treball forçat, si bé hàbilment emmascarat darrera del servei militar. A mesura que abanci la guerra, i sobretot a partir de l'entrada dels americans (desembre del 41) i del perill de desembarcament aliats a les costes espanyoles, el règim decidirà acabar amb els BDST. Els substituïts seran els presos, que ja s'estaven utilitzant des de 1939, però que a partir de 1942-43 seran utilitzats per milers i sovint en obres ja de major envergadura (a diferència dels batallons, més dispersos i polivalents).

Tot i que en aquell moment (finals 42, inicis del 43) ja s'havien reconstruït la majoria d'infraestructures importants, la pèrdua d'uns 50.000 treballadors de cop i volta deuria suposar un canvi important. La dissolució dels BDST i de la Jefatura comporta l'inici de la liquidació del entramat de camps i batallons sorgit durant la guerra i mantingut gairebé 4 anys més, i es pot veure també com una mesura de cara als països aliats que comencen a guanyar la guerra.

Com deia, la manca d'aquesta mà d'obra es va substituir parcialment amb l'ús de presos que redimien condemna, proporcionats pel Patronato de Redención de Penas por el Trabajo¹⁷¹. Els presos venien essent utilitzats en treballs forçats des de principis de 1939: en centenars de Destacamentos Penales (a vegades cedits a empreses particulars); en les Colonias Penitenciarias Militarizadas que realitzen grans obres públiques; en

¹⁷¹ Aquest organisme, creat pel pare Pérez del Pulgar, gestionarà el treball de milers de presos a través d'un Fichero Fisiotécnico on es classificava als presos per oficis. Sobre la qüestió del treball dels presos (polítics i també comuns) és essencial consultar la documentació generada pel propi règim i que es troba a la Biblioteca Nacional, amb informes i memòries del Patronato i d'organismes com Regiones Devastadas.

obres realitzades per la Dirección General de Regiones Devastadas; i també en els anomenats Destinos a l'interior de les presons. El nombre de presos treballadors augmentarà progressivament a partir de 1943.

Per acabar voldria destacar la diferent rebuda que tenien els treballadors a Catalunya o zones que havien estat republicanes a d'altres que no, on els presoners o soldats treballadors estaven totalment estigmatitzats per la propaganda feixista que n'havien fet d'ells, presentant-los com a bèsties, menjacures i assassins. És clar que no tenia perquè ser així, però en general l'acollida als pobles catalans seria menys traumàtica. La gent se'n penediria més i és possible que fossin més solidaris.

ANNEX

ENTREVISTES

He realitzat quatre entrevistes a testimonis supervivents que van passar per alguns camps i batallons des de la fi de la guerra. Volia aportar el punt de vista personal en aquesta relació de dades asèptiques que formen el gruix del present treball. L'únic criteri que he seguit per fer les entrevistes és el de que els testimonis havien d'haver estat en algun batalló que treballés a Catalunya, que és el territori d'on he aconseguit més informació sobre la presència, treballs i moviments dels batallons.

Vull donar les gràcies als responsables del Punt d'Atenció als Expresos polítics, especialment a la Gemma Simón, que m'han possibilitat el contacte amb tots quatre. Agraïxo profundament la amabilitat de Josep Vaqué, Francesc Vernet, Bonifaci Espín i Miquel Lloret, que m'han deixat el seu testimoni sobre un moment tant dur en les seves vides. Haig de dir que en les entrevistes vaig voler únicament que relatessin la seva experiència de guerra i les vicissituds viscudes com a presoners, seguint amb prou feines un guió i procurant mantenir la línia cronològica dels aconteixements.

Com molts altres milers de joves catalans, els quatre testimonis van participar activament en la guerra. Tots ells pertanyien a les classes populars. Tres eren de procedència obrera i van allistar-se voluntàriament en les milícies als primers mesos. El quart treballava al petit comerç familiar i va ser reclutat posteriorment. Durant la guerra van afiliar-se a diferents organitzacions obreres (alguns ja ho estaven amb anterioritat) però sense tenir una formació ideològica completa degut a la seva curta edat. El seu allistament voluntari a les milícies respon més a una actitud juvenil, de rebel·lió, en una conjuntura favorable com va ser la revolució. Senzillament van fer el que la majoria de joves obrers dels barris proletaris.

El que segueix a continuació és la transcripció ordenada de les converses que vaig tenir amb tots quatre.

Entrevista 1

Nom: Josep Vaqué Soriano.

Data i lloc de naixement: Barcelona el 13/02/16 (lleva del 37)

Casat i amb dos fills

Comença a treballar als 8 anys en una fusteria. Poc després entrarà d'aprenent de pelleter, ofici al qual es dedicarà tota la vida.

No tenia afiliació política abans de la guerra, però va anar voluntari al front d'Aragó des dels primers moments, integrant-se a la columna Ascaso. Amb el temps, va ser ascendit a sergent (per la experiència que tenia per ser dels primers en anar-hi). Ferit al 37, va estar uns dos mesos de baixa. En tornar recorda que el front ja estava totalment militaritzat.

El final de la guerra el va sorprendre a València. Com a presoner republicà el van portar a Teruel. Allí va estar concentrat a la plaça de toros uns quants dies i després a la "Escola Normal" de la mateixa població. El van classificar com a "dudoso", però en demanar voluntaris que sabessin escriure a màquina ell s'hi presentà (tot i no saber-ne), i el van passar a les oficines del camp on ajudà als nacionals a gestionar tota la concentració dels soldats republicans que havien fugit cap a les muntanyes. El comandant del camp, agraït, quan el van alliberar, va fer-li uns avals de bona conducta ("*dient que era bon xicot*") perquè ell i els seus companys s'havien portat molt bé. Durant aquest temps recorda menjar molt bé, tres vegades al dia, i fins i tot disposar d'alguns diners. Quan va arribar l'hora d'alliberar-los, el comandant va demanar-los que s'hi quedessin 15 dies més per seguir amb la "*neteja*" de les muntanyes i així ho van fer (tampoc s'haurien atrevit a negar-s'hi), i és per això que el comandant va quedar molt satisfet amb ells i els va fer uns avals perquè no tinguessin problemes.

Com anècdota del CC de la plaça de braus de Teruel, recorda que al poc d'estar-hi, van vindre uns falangistes que, ens diu, abans havien estat de l'exèrcit republicà (i que havien estat amb ell al front, la majoria a les oficines), i se'n van endur a uns quants presoners dels quals ja no se'n va tornar a saber res. Josep Vaqué recorda com, estant al front, alguns companys es vanagloriaven "d'haver fet això o allò", "que si jo he matat a un capellà" i per l'estil, i després ho van pagar car, fos o no veritat. En el mateix camp, per a fer les necessitats disposaven de letrines que estaven vigilades per soldats amb ametralladores per si algú intentava fugir.

Arribat a Barcelona, per a poder treballar, necessitava estar “net”. A l’alcaldia es deia la depuració. Allí s’hi trobà un antic oficial republicà, “*de la Generalitat*”, que havia sigut de la quinta columna, que ara era falangista. En veure’l, per por que el reconegués, no li va posar cap pega en la depuració (tot i que havia esta voluntari amb una columna anarquista). I és així com no va tenir problemes i va tornar a la mateixa fàbrica de pells d’abans de la guerra.

Més tard (abril-maig del 40) va rebre la citació de la Caja de Recluta n.36 “*para incorporarse a cuerpo armado*”. No es pensava que aniria a treballar, sino que creia que faria la mili ja que per culpa de la guerra no l’havia fet. A principis de juny (segons consta en la llicència definitiva que conserva) el van traslladar a Figueres amb tren. Els altres companys de lleva no sabien res tampoc del destí que els esperava.

Preguntat perquè creia que l’havien classificat *Desafecto* diu que no ho sap, però que una raó podria ser el fet que va anar voluntari al front (“*quan encara no tenia l’edat*”)

A Figueres els van concentrar al castell de San Fernando, en unes grans sales, dormint a terra. Els hi donaren l’uniforme, amb el barret rodó amb la T. Va estar-hi uns 15-20 dies fins que els traslladen a Espolla (Alt Empordà), prop de la frontera, formant part d’un BT on realitzen tasques de fortificació a la serra de l’Albera, perquè aleshores estaven en guerra França amb Alemanya i Franco volia controlar a veure què passava. Allí s’hi va estar un parell de mesos (el juny i juliol segurament), “*aleshores estàvem barrejats, nois de 18 anys amb homes de 60 i 40 anys (...) i van fer una neteja i només van deixar les quintes del 36 i 37*”. Això confirma que durant algunes setmanes o mesos van coincidir els darrers presoners de guerra amb els primers soldats treballadors, dins dels antics BT.

Incorporat a la 1ª Cia. del BDST 17, on la majoria de treballadors eren catalans, al igual que els escoltes, i ja com a soldat treballador, marxarà a Torroella de Montgrí (Baix Empordà), on construiran el pont sobre el Ter, que encara es conserva avui. Allí s’hi aplegaren uns 300 treballadors de diferents unitats. Inaugurat el pont pel mateix Tinent General Luis Orgaz, de qui portava el nom, marxaran cap a Sant Pere d’Osor (La Selva). Allí van treballar en la construcció d’una carretera fins la població de Susqueda, la qual havia quedat aïllada per l’aiguat d’octubre del 40, que va sobrepassar el pantà. Ens diu que el Ter va quedar sec, o sigui que l’avinguda del riu, en arribar al pantà, el va desbordar de tal manera que no tornà al seu curs normal.

Al juliol del 41 els van enviar a corre-cuita cap a Algecires, on els instal·laren al campament de “Pinar Paxtot”. Allí van construir una part de la carretera entre Càdis i Màlaga, la que passava vora Gibraltar, que havia de fer una gran volta enmig d’un bosc per quedar fora de l’abast de les bateries angleses.

Després anaren cap a l’estació de Gaucín (Màlaga), on hi havia una cantera d’on treien pedra pel ferrocarril de Ronda a Algecires. Ens explica que la RENFE els volia gratificar amb una pesseta per persona (i dia?, ell diu al mes però m’estranya ja que és una misèria inclús per ells) pel seu treball, però el tinent del batalló (el “papaíto” que ells en deien perquè sempre s’hi referia a ells com els seus “hijitos”) els digué *“tú amb una pela què fas? Res, I tú què? Res,... per tant, me les doneu a mi (...) i jo us donaré ranxo abundant, fresc i sa. Qui no hi estigui d’acord que faci un pas endavant”*. Evidentment, ningú no es va moure, i de millora del ranxo res, ja que es va quedar amb els diners (al explicar-ho sembla que ni tant sols li va extranyar).

I de Gaucín el van “ascendir a soldat” com ens diu, i el destinaren a un batalló de sanitat a Almoraima, a la mateixa zona, d’on es llicenciarà definitivament 6 mesos després, al juny de 1943.

Les condicions de vida eren bastant precàries. Quan estaven fortificant dormien en tendes de campanya de dues persones (de dos per un metres). A Torroella, Osor i Gaucín dormien en unes naus.

El viatge en tren fins a Algeciras va durar una setmana. En vagons de càrrega, tirats per terra tot el dia. Va tenir sort perquè el sanitari de la companyia, bon amic seu, va demanar-li al capità que reservés un vagó pels malalts, tot i saber que no n’hi havia cap, i allí s’instal·laren alguns amics seus, entre ells en Josep Vaqué, fent un viatge més còmode.

Respecte als càstigs i maltractes diu: *“a Torroella, a molts xicots que feien el burro, els agafaven in fraganti, els posaven un sac terrer a l’esquena, lligat amb filferros i a treballar”* - *“fotien cada pallissa (els soldats de Franco, els escoltes)”* - *“si un escolta et demanava un cigarro, dona-li perquè sinó després et clavarà una pallissa”*. El fill del papaíto va denunciar els maltractes d’un sergent ferotge al que deien “el negro”, que havia estomacat de valent a diversos xicots que havien robat menjar.

En quant a l’esbarjo, a Torroella només disposaven d’un parell d’hores els diumenges. Però si assistien sempre a missa.

No recorda fugues. Ni quan estaven a Espolla, molt pròxima a la frontera, ja que França acabava de ser envaïda pels alemanys i la situació era pitjor pels refugiats espanyols. Si recorda alguns pocs companys que s'allistaren a la Legión, ja que allí, després de servir alguns anys, quedaves net dels antecedents (ja fossin polítics o penals). Ell creu que un cop hi entraves no sorties fàcilment.

La fam era constant. A Torroella recorda que es feia *“molta comèdia perquè dinàvem al pati de l'escorxador, i tot el poble mirava i per ells era un espectacle...el papaíto deia: a mis hijitos quiero que les des comida abundante, sana y fresca. Però tot era de cara a la galeria [a la gent], i el cuiner demanava més diners, però si li'n donaven se'ls quedaven ells”*. Sempre tenien gana i *“passava que molts assaltaven els horts [a Torroella] i agafaven prèsssecs i pomes i als que enganxaven els fotien una pallissa. “Si et donàven peix (..) tot eren espines”* perquè bullit es desfeia tot. Rebien un ranxo al matí per tot el dia i *“vas que xutes”* i altre ranxo al vespre.

Quan va passar a la unitat normal va millorar la teca.

La feina sempre era a la intempèrie. A Espolla feien fortificacions a pic i pala. A Torroella no tenien experiència en la feina però no importava, és clar. Seguien les ordres del capatàs. Sempre vigilats pels escoltes durant la jornada laboral. L'enginyer era l'únic civil. Els pagaven 50 cèntims diaris (15 pessetes mensuals). Podien comprar-se dues sardines per 20 cts.

A Sant Pere d'Osor, hi havia un enginyer italià que portava l'obra. En Josep Vaqué es va guanyar la confiança (d'un sergent?) al quedar-se sempre a revisar les obres de la carretera en acabar la jornada, tot i el fred intens que feia, i per això li deixaven una estona en acabar la feina, que aprofitava per passar-se *“de masia en masia”* a arreplegar algo de menjar.

No van acabar cap obra excepte el pont de Torroella. Les altres sempre es quedaven a mitges perquè eren traslladats d'un dia per l'altre.

Amb els oficials no tenien cap tracte, només amb els escoltes i sergents. Al llarg de la seva estada en BDST sempre va estar amb els mateixos oficials.

Amb la gent del pobles on anaven les relacions variaven més. Per exemple, A St. Pere d'Osor, quan van arribar tothom es va amagar perquè l'alcalde havia dit que *“venen els que us van robar”* en referència als republicans que, al marxar cap a França en la

retirada, van fer pillatge a la població. Però al poc temps ja tenien tractes normals. Fins i tot van fer un grup teatral on van interpretar varies obres, juntament amb altres nois del poble. Es veu que cada mes els rapaven al zero i que per tractar de deixar-se els cabells algo més llargs van provar de fer un grup teatral com a excusa, i va funcionar. A Osor molts hi van fer nòvies amb les quals es casarien anys deprés. Allí Josep Vaqué s'estava a casa d'un matrimoni ja gran a qui ajudava amb l'hort que tenien, i amb els qui intercanviava el seu xusco per farina de blat de moro, amb la qual se'n feia farinetes. A Andalusia la gent els va rebre bé, eren "*los de barcelona*", i moltes noies veien l'oportunitat de marxar d'allí. De les noies li va sobtar trobar que estaven molt envellides per l'edat que tenien (ell creu que per una alimentació deficient i pel sol.)

Podia enviar i rebre correspondència i paquets (almenys quan estava a Torroella). De fet, en el seu cas, era ell qui els enviava menjar als seus pares (que s'havien quedat sense els seus dos fills, ja que el seu germà estava exil·liat a França). Els diumenges a Torroella) anava pels camps a recollir mongetes, les que s'havien fet malbé o no havien recollit ja els pagesos, i els n'hi enviava als seus pares.

ENTREVISTA 2

Nom: Francesc Vernet Batet

Data i lloc de naixement: 1919 a Granollers (lleva del 40)

Treballà com a dibuixant publicitari a Bruguera.

Comença a treballar de jovenet en el negoci familiar, una botiga. A L'esclatar la guerra tenia 17 anys i vivia a Granollers. Es va afiliar a les Joventuts Socialistes (JSU) per les seves amistats, i reconeix una afinitat més cultural que política. Allí feien activitats de teatre, cinema, etc.

Va ser allistat amb la lleva dita de "la papilla" (la anterior a la del biberó) i va anar directament a l'Ebre on va viure tota la batalla i la posterior retirada cap a França. El van portar al improvisat camp a la platja d'Argelès, on s'hi va estar prop d'un mes, fins que decidí tornar voluntariament "*perqué aquells camps de concentració eren un desastre, además jo era jove i tenia poca formació, em veia dèbil n'hem a dir, per aguantar en un camp de concentració*". Recorda la situació desesperada que es vivia les primeres setmanes, sense cap tipus d'atenció, "*allà tiràven el pa des d'un camió i si l'agafaves bé i sinó també*". També es trovava sol, sense cap company o familiar, "*si hagués tingut un conegut, mira, l'un per l'altre potser..*" D'altra banda no creia que li passes res en tornar ja que no havia tingut una militància destacada dins la JSU i a l'exèrcit tampoc volgué acceptar cap responsabilitat..

S'afegi a les crides per als que que volguessin tornar a Espanya i ho farà entrant per la frontera d'Irun (enlloc de fer-ho per La Jonquera, tot i estar a pocs kms) d'on els traslladaren directament cap a Orduña (Àlaba), un antic monestir. Allí s'hi va estar uns 6 mesos, en unes condicions semblants a les de França, tancats sense fer res, dormint a terra en mantes o matalassos. Ens diu que en principi tothom qui tornava de França anava al CC i allà "ja feien la neteja". Els hi donaven l'opció per buscar algun aval per part d'algun conegut que fos *adicto* al nou règim, però Francesc Vernet no va voler demanar res perquè tampoc en coneixia cap, al menys amb la confiança suficient. L'alliberen amb els últims presoners a finals del 39 quan tanquen el camp.

A Granollers torna a treballar a la botiga, però és conscient que no ha fet el servei militar i que el cridaran pròximament. Rep l'avís de l'ajuntament (on l'havien classificat *desafecto* en el nou allistament el 29/03/40) per ingressar a la Caixa de Recluta n.38 de Barcelona el dia 24/05/40. Quan va veure els altres mossos a l'estació del tren, nois de

diferents quintes que tots es coneixien, ja se'n va adonar del destí que els esperava, "*vem veure que pintaven bastos*". Les sospites es confirmaren en arribar a la Caixa de Recluta, situada a la caserna del carrer Comerç, on els van concentrar. Ràpidament els separen i distribueixen en BDST.

Ell ingressa al BDST 19 i l'envien a Llançà, on passarà uns dos mesos reclus en una sala de ball del poble, sense sortir ni fer cap feina, esperant. Això seria al juny-juliol, moment de reorganització dels batallons. Millor dit, de desorganització.

Finalment l'envien a Bagà, formant part de la 3ª companyia. Els instal·len a Greixa, a les afores del poble, en unes barraques ja fetes, "chaboles" com ens diu, per a vuit persones, amb sostre d'uralita que ells recobreixen amb terra per preservar-los dels rigors del temps. Allà comença el treball dur a pic i pala, construint una carretera fins a Tuixèn.

Mesos després va ingressar a l'Hospital Militar Tallers per un "forúncul" a la cama, res greu (segons consta a la documentació que em facilità, va entrar provinent de Lleida el 17/02/41). Un cop curat, gràcies a l'ajut d'una de les monges que l'atenien, a qui va caure en gràcia, va poder col·locar-se a la bugaderia, "ropero", del hospital (des del 20 de març fins l'1 de setembre del 41 segons la documentació). Durant aquest temps treballava i dormia a l'hospital. Contents amb ell, la mateixa monja va aconseguir un permís per poder sortir en alguns dies determinats, que aprofitava per a anar a Granollers a visitar la família. Però al cap d'uns mesos, un presoner i amic de Granollers li va demanar el carnet, el passe que tenia, per poder anar a veure un familiar malalt, i li va deixar. Quan va tornar el company, ja l'esperaven els militars perquè van notar la seva falta en un recompte, i li van trobar el carnet d'en Francesc Vernet. I, és clar, li van retirar i el tornen a enviar a Bagà.

Poc després marxa amb tot el batalló a Lleida (pot ser que confongui el moment del trasllat). Allà reconstruiran el castell de Gardeny. Vivien a la sala de ball "Camp Delicias". De la feina diu "*tal com el vem fer, no crec que duri gaires anys*". Els militars estaven mancats de mà d'obra especialitzada i van agafar d'entre els presoners aquells que fossin paletes, fusters o gent de l'ofici, que treballarien a part i cobrarien una mica més.

Per haver estat allistat abans de temps, li varen concedir un "permiso de nivelación" d'1 any, 6 mesos i 18 dies, per complir des del 19/03/42 fins el 06/10/43. Però no es farà efectiu (segons la documentació que ens facilita) fins el 16/05/42, al igual que tampoc s'allargarà tant, ja que a principis del 43 es reclutat de nou per la difícil situació del

règim davant un possible desembarcament aliat. Segons Francesc Vernet el permís era “*per haver estat al batalló*”. Ell sabia que encara havia de fer la mili amb la seva quinta. Aquesta darrera etapa la va realitzar a Barcelona, a Capitania General i treballant al Govern Militar, gràcies als seus coneixements d’enquadració i impremta. Això li permeté una certa llibertat per moure’s per la ciutat. Un cop llicenciat al juny de 1945, es va quedar a viure a Barcelona, ja que a Granollers l’havien desterrat a viure a més de 150 kms. No se’n va anar tant lluny però.

Al camp d’Orduña eren tots soldats republicans. No hi havien dones. Si en recorda algunes poques a França. A l’entrar a Espanya els separaven.

Al batalló eren tots nois joves de diverses edats (d’entre 19 i 25 en començar). Ell era dels més joves, d’altres tenien dona i fills, i patien doblement.

Del tracte rebut diu que “*èrem considerats presos, no com a soldats*”. No estaven a la presó, però com si hi fossin. Passaven revista al matí i a la nit. A Lleida recorda un tracte correcte “*et cridaven sinó treballaves*”, però molt diferent del de Bagà, on els càstigs eren més freqüents. Per exemple el de treballar amb un sac de sorra a l’esquena, o tancar-te en un petit forat a terra durant un o diversos dies, a l’intempèrie (però amb menjar)

A Bagà, els diumenges baixaven a peu al poble. Abans els feien una revisió per veure com anaven vestits, i el que estava tot esparracat no el deixaven anar. La indumentària que portaven estava feta malbé i cadascú vestia diferent, com podien, al no tenir uniforme. Tot era una qüestió d’aparentar, de mantenir certa decència, tot i que rebien roba només molt de tant en tant. Els portaven a missa i després tenien unes poques hores de llibertat, per passejar, comprar menjar, anar al cafè o al cinema. Allí van conèixer amb la població sense problemes “*ens ajudaven ,estaven amb nosaltres...en general*”. No van arribar a freqüentar balls o esdeveniments populars.

A Bagà es rentaven al riu, fins i tot a l’hivern amb un fred horrorós. També hi netejaven la roba. A Llançà es van passar varies setmanes tancats tot el dia “*netejan el terra i les parets*”. A Lleida no sortien per res tampoc. Amb la població el mínim contacte. Sempre hi havia algú que s’escapava d’estrangers, és clar, però se la jugava. Es feia una missa especial per a ells.

Es donen algunes fugues nocturnes, de les que no en va participar ni saber res. Després el tinent els clavava una arenga, i els preguntava si sabien algo, però no en treien mai

res. El viatge cap a l'hospital tallers el va fer sol en tren, però no va pensar mai en fugar-se o no presentar-se puntual.

Al camp d'Orduña menjaven molt poc i malament "*figues seques bullides*". Al BDST ranxo quartelari. Tres àpats, esmorzar, dinar i sopar. Poca cosa en general ("*al matí un got de llet i un tros de pa*"), però a Bagà pitjor que a Lleida o Llançà. Es portava millor amb els paquets que rebien de la família. Se suposa que a l'hospital s'alimentava millor, al igual que un cop ja com a soldat.

Treballaven més hores a l'estiu que a l'hivern. A Bagà el terreny era pedregós i no hi havia manera a pic i pala, ja que utilitzaven molt poc els explosius (dels que anava mancat l'exèrcit).

Cobraven una petita quantitat mensual (15pts aproximadament). Els que eren treballadors especialistes, com a Lleida passava, cobraven una mica més. Recorda el cas d'un capità, a Lleida, que aprofitava els ST que feien de paletes o electricistes per fer reparacions a casa seva, en hores de feina. Si recorda l'existència de "destinos", com el de carter, a l'oficina o d'altres serveis menors, on, ens diu, anaven a parar els que tenien millor relació amb els oficials, per enchufe o amiatat.

No van acabar cap obra.

Tenia contacte més o menys regular amb la família, a través de cartes i de l'enviament de paquets de menjar, amb els que aliviaven la gana que no omplia el ranxo. Tots els paquets rebuts es compartien.

Els oficials només es dirigien a ells per fer algun discurs de tant en tant. Els escoltes "*hi havia de tot, n'hi havia que eren tractables i d'altres eren unes fieras*". La majoria d'escoltes eren de fora del principat (a alguns no els agradava gaire que parlessin en català), mentre que els ST tots eren catalans, o que hi vivien de feia anys.

Creu acertadament que el seu passat a les JSU va ser la causa de que fos classificat *desafecto*. Però considera el càstig desproporcionat.

ENTREVISTA 3

Nom: Bonifaci Espin Fernández

Data i lloc de naixement: Murcia 1919. Viu a Hospitalet des de petit, ja va anar a l'escola aquí.

Viudo i amb tres fills.

Treballa en les arts gràfiques des de jovenet. Ho compagina amb els estudis nocturns a l'escola industrial. Afiliat a la CNT-FAI (*“estava molt ben organitzat”*, *“aleshores per treballar o eres de la CNT o de la UGT”*).

Amb la revolució l'imprempta on treballava es colectivitza, i la majoria de les màquines se les enduen per centralitzar la producció.

Es presenta voluntari al novembre del 36 amb la columna López-Tienda que marxa a la defensa de Madrid. Tenia només 17 anys.

La fi de la guerra també l'enganxa a Madrid, on uns dies abans estaven lluitant contra els comunistes en els enfrontaments del cop d'estat de Casado. Amb la rendició, deixen les armes al seu quarter (situat al palau del marqués d'Osuna) i es dirigeixen al centre de la ciutat on els nacionals els concentraran al camp de futbol del Madrid. Allí s'hi estaran 8 dies en unes condicions infrahumanes, pel desbordament i el caos d'aquells dies, *“hi havien més de cent mil persones allà”*. No van rebre res per menjar, *“cada dia moria gent”*. Amb els seus companys van sobreviure gràcies al menjar que passaven els familiars de presoners madrilenys, que preguntaven per tal o qual, i ells deien que ja el coneixien, que ells l'hi portarien el paquet. I així fins que van evacuar a tothom cap a casa seva. No van fer cap classificació, ni els van donar cap document, *“es van treure la responsabilitat de sobre, ja no van voler sapiguer res”*. Els van dir pels altaveus *“todo el mundo que se vaya a su casa y luego se presente a las autoridades...”*.

Ell va tornar en un llarg viatge en tren. El pont sobre l'Ebre a Tortosa estava fet malbé i s'hi havien amuntegat milers de persones esperant el lent pas dels convois.

L'endemà d'arribar a l'Hospitalet va haver de presentar-se a la guàrdia civil. Conscient que havia anat a la guerra voluntari amb els anarquistes, *“s'havia que no era lo mateix”*, i va declarar que només s'allistà dos dies abans de que cridessin a la seva lleva. No li van imputar cap càrrec ni va rebre cap denúncia.

L'empresa on havia treballat ja no existia. Ell tenia esperances de muntar un negoci pel seu compte abans de la guerra però *“tot se'n va anar a la porra”*. Va buscar feina porta

per porta a diferents diaris però es trobà amb la negativa per no tenir avals. Va trobar feina finalment en un taller mecànic.

Al maig de l'any vinent va rebre una citació de l'ajuntament perquè es presentessin per fer el servei militar. Els funcionaris els hi deien que seria "*cuestión de dos meses*", per ajudar a l'exèrcit en la reconstrucció del país, que no es preocupessin "*que ustedes no estan acusados de nada*". El centenar i pico de persones que van reunir, tots de la zona del Baix Llobregat, de més o menys la seva edat, eren considerats tots *desafectos*, i tindrien el mateix destí als BDST.

Bonifaci Espín. va sol·licitar les indemnitzacions per haver estat en unitats disciplinàries. En el certificat de l'arxiu de Guadalajara hi figura el següent:

Ingressa al CC de Figueres, de ?, fins el 26/05/40 que formen el BDST 17, on s'hi està fins el 09/03/42 que rep un *permiso de nivelación*. A primer de gener del 43 ingressa al Rgto. de Infanteria n.46, a Tarifa, d'on es llicencia al 06/45. 5 anys en total, i gairebé 2 en BDST.

Des de l'Hospitalet els van enviar al castell de San Fernando de Figueres. Van estar-hi dos o tres dies "*però tampoc tenien res previst*" i els traslladen al CC de la Carbonera, a la mateixa ciutat, on concentraven als que retornaven de França. Instal·lats en un pati "*ja com a presoners*" ens diu, ja que allí van haver de deixar tots els objectes personals, que mai van recuperar. Mostra de les irregularitats i del tracte que rebrien. Allí mateix es forma el BDST 17, "*que era una sola unitat*".

Bonifaci Espín. es considera presoner de guerra, per diferenciar-se dels presos polítics, dels que recorda que també n'hi havia destacaments treballant a Torroella de Montgrí, primer destí del seu batalló. És possible que els confongui amb els presoners dels BT.

A Torroella s'hi estarà des de juny fins poc després de la crescuda del Ter, quan els traslladen a Bescanó, a pocs kms. de Girona on reconstruiran el carrilet que portava a Olot. Dins la seva companyia (formada sempre amb els que van sortir de l'Hospitalet) "*van tenir la sort de trobar-hi fusters, paletes, mecànics*". Van estar un parell de mesos (el nadal del 40 el passen allà).

Després van a Manresa on treballen en la reparació del pont sobre el Cardener. El fred era intens, amb molta neu aquell any. Treballaven dins del riu, fent torns per poder

escalfar-se en uns focs improvisats a la riba, que els salvava de la congelació. El tracte també empitjora. No acaben el pont.

Poc després els porten a l'estret de Gibraltar, segons ens diu per la por a un possible desembarcaemt aliat des del nord d'Àfrica. Bonifaci Espín ens assegura que ells van ser els primers que van arribar. Estaran en dos campaments diferents (dels que guarda fotografies). A San Roque treballen primer en una pista militar, a través de les muntanyes, que acabaria davant del Peñón. En estat d'alerta, recorda com per les nits es portava el material i soldats des de Córdoba. I després treballaran en la via del ferrocarril de Córdoba a Algeciras.

Els mals tractes rebuts a Manresa van fomentar una fuga, donada la proximitat de Gibraltar. La primera nit van desaparèixer quatre nois aprofitant una sortida permesa a La Linea de la Concepción. Dos van poder creuar la badia nedant i refugiar-se amb els llanitos (no ho van saber fins mesos després, ja que els militars els digueren que es van ofegar). Als altres dos els van capturar i van enviar-los al batalló de càstig de Sierra Carbonera, on hi han testimonis de les duríssimes condicions que rebien els treballadors (i que el propi Bonifaci Espín coneixia pel que es comentava al campament).

Al març del 42 van donar-li el permís per haver-lo incorporat abans de temps. Torna a casa seva. El permís era de 15 mesos però només en va disfrutar la meitat, segons explica perquè pel perill de la invasió aliada va haver-hi una movilització general a final d'any. L'ordre que va rebre era per tornar a presentar-se a Tarifa al gener del 43. (segons l'expedient militar de Guada es reincorporarà al gener del 43). Però va tenir por "*de tornar a les andades, al batalló disciplinari*" i per evitar-ho se'n va empescar una de ben grossa, que li costà dos mesos de penaltats per la França ocupada.

Un amic seu que vivia a Llívia, li va fer un escrit perquè pogués anar a França a treballar. Va travessar la frontera a peu per Puigcerdà, però de seguida el van aturar els gendarmes, a qui provà d'explicar, sense saber res de l'idioma, que es dirigia a Alemanya a treballar. Era mentida, és clar, ja que només pretenia evitar-se problemes. Però va ser ben bé al revés. El portaren a la comandància local de la Gestapo, on romandrà uns dies essent interrogat sobre les seves intencions reals. Finalment decidiren portar-lo a Alemanya a treballar. Va fer el viatge en tren, en el vagó dels oficials alemanys, a qui va caure en gràcia i que el feien servir per aprovisionar-se quan paraven a cada estació. I serà en una d'aquestes aturades, ja arribant al Reich, que s'omplí de valor i va fugir amb l'intenció de tornar a Espanya. El que li havia passat i el que li esperava era més dur que estar-se en un batalló disciplinari. Va desfer tot el camí,

seguint casi sempre la via del tren. Sense menjar, sempre amagant-se, dormint al ras o allà on podia, caminava de nit per evitar problemes. Sort en va tenir d'un matrimoni que el descobriren i l'hi donaren menjar, roba i unes valioses indicacions. Així es com, al llarg de tot un mes, va tornar a peu fins a la frontera on, en arribar, es llançà a les mans de la Guàrdia Civil. Per ell era el final d'un llarg malson. Tant li feia el possible càstig que rebés. Però no va patir cap represalia per no haver-se presentat.

Com a curiositat, quan va tornar a l'exèrcit al 43, durant tot el temps de mili que li quedava, a ell i els seus companys ex soldats treballadors, no els hi van donar mai una arma carregada, tot i que estaven a la zona de l'estret, en alerta, fent guàrdies i maniobres.

A Torroella *“vam començar a tenir un tracte de persones”*. Allotjats en un magatzem d'espardenyas, dormien en matalassos i tenien aigua corrent i dutxes. *“No passavem gana perquè de fruita tenies el que volguessis”*, referint-se a la que pispaven dels horts o rebien de la gent. Van ser ben rebuts per la població, de qui guarda bons records i amb qui podien confraternitzar (més d'un s'hi casaria anys després). Els militars no fomentaven els contactes però tampoc els reprimien. És clar que els horaris no els permetien fer vida normal.

A Bescanó l'allotjament era més precari, es rentaven al riu.

A Manresa, tot i ser ben aixoplugats en un convent de la ciutat, les condicions són pèssimes pel tracte rebut, i els càstigs que s'inflingien per qualsevol cosa. Recorda que l'arribada d'un sergent *“fill de la seva mare”* va fer canviar l'actitud dels escoltes i caporals, ara molt més estrictes. El sergent era un *“putero”* i un borrarxo amb molta mala baba, a qui no van parar els peus *“com que l'alferes era un indiferent i el tinent també, mentre es fes treballar a la gent...”*, Entre els càstigs rebuts hi havia *“la dutxa”*, que consistia en portar-los a mitjanit a dutxar-se durant 15 minuts sota l'aigua gèlida, sota l'atenta mirada del sergent.

Els diumenges solien disposar de temps lliure, que alguns aprofitaven per gastar-se els *“quatre xavos”* que cobraven com a soldats, o per cosir-se la roba i fer alguns *“remiendos”*, ja que, de roba, en rebien *“lo mínim”*.

A San Roque va ser castigat i enviat a un *“pelotón de castigo”* que hi havia a la pròpia companyia. La causa que provocà la sanció fou que, durant la feina, estava liant-se un cigarret mentre esperava el torn per picar i el caporal que vigilava (*“que era un analfabet”*) l' enxampà. Tenia ganes de castigar algú ens diu. El va fer presentar durant

el descans per dinar, i li va clavar una bufetada brutal que el va fer caure a terra, “*por no querer trabajar*” i després l’apallissà amb una porra de goma que portaven, davant de tothom. El càstig inicial era de 8 dies, després augmentats a 8 més. Allí treballava ell i els altres dels pelotón, separats de la resta, sota l’estreta mirada dels escoltes fins i tot per fer les necessitats. Al vespre, el caporal encarregat d’el *pelotón de castigo* els obligava a treure’s la roba i portar-li a la seva tenda en un paquet. A mitjanit els hi tornava la roba i els feia sortir i anar al *tajo*. Allí agafaven algunes travesses de la via que els militars revenien a la gent del poble (que les aprofitava per millorar les seves barraques), fent diversos viatges. Quan tornaven, exhauts, encara s’havien de tornar a despullar i fer el numeret de la roba, que havien de recollir a les 7h, quan tocava diana. Sempre procurant arribar a la formació abans que el caporal si no volien unes quantes garrotades. Recordant el seu patiment diu, “*mira com ens devíem portar que, als 15 dies, el caporal va venir i va dir: te perdono el último dia, mañana pasa a la compañía*” Altrament, a causa de les fugues inicials, van veure retallats els seus moviments en els dies de lleure. Si bé podien anar a les poblacions veïnes, la vigilància era més estricta i els recomptes constants.

Dels militars diu que notaven canvis en la seva actitud, més o menys severa, en funció dels avenços dels alemanys a la guerra. Quan es veien més confiats, els escoltes o suboficials amb qui tractaven, no amagaven les seves opinions respecte el que els hi esperava als presoners si finalment entraven en guerra al costat de l’eix.

No va tenir contacte amb d’altres BDST, només recorda que a San Roque, a les obres de la via fèrrea, també hi treballaven, convenientment separats, “*soldats castigats, penats*”, possiblement d’un BDSTP o una companyia de càstig. Recorda que n’hi havia que treballaven amb un sac terrer a l’esquena.

També recorda la presència de guerrillers a la zona muntanyosa de San Roque, que havien atacat les obres de la via en ocasions.

Bonifaci Espín veu la formació de batallons com el seu com una solució dels franquistes per a reconstruir el país amb els milers de presoners i presos que tenien. Es per això que la seva quinta entra abans de temps, per una necessitat màxima del nombre d’homes. Ademés, la data no es casual, ja que coincideix (maig del 40) amb l’ofensiva alemanya sobre França, motiu pel qual es concentraria a gran quantitat de batallons a la zona,

essent Figueres el centre distribuïdor. Era una situació d'alerta, i el règim agrupa tropes a la zona per veure què passa.

Entrevista 4

Nom: Miquel Lloret Mata

Data i lloc de naixement: 06/12/1920 a BCN

Casat i amb fills

Va nèixer a la Barceloneta i després viurà al Poblenou. El seu pare era pescador d'altura. Era el major de 6 germans (en tenia un de bessó). Als 9 anys comença a treballar en una barberia.

No tenia militància abans de la guerra, tot i que ja aleshores tenia molt clar que no volia res amb els de la CNT, omnipresents al barri de Poblenou (no li agradava com se les gastaven els "homes d'acció", mai va estar d'acord amb el maximalisme revolucionari de la CNT-FAI).

Quan esclata la guerra l'ambient revolucionari el contagia. Tenia 15 anys i ja es volgué allistà però no el van deixar. Però al gener del 37, ja complerts el 16, va agafar 5 duros als seus pares i, sense avisar-los (perquè sabia que no el deixarien) es presentà voluntari amb les milícies del POUM, els únics que l'acceptaren. Farà una curta instrucció al quarter Carlos Marx, i marxa cap a l'Aragó amb els milicians. Allí s'estarà en les batusses ("*cops de mà*") a la zona de Tardienta, serra d'Alcubierre, Santa Quiteria... Amb la militarització (abril 37) s'integrarà a la 27 Divisió, la Carlos Marx, 121 Brigada. "*Tots eren del Psuc però no tots eren comunistes*".

Una pedra saltada per un morter li trencà les ulleres (era miop de 8 dioptries) en la batalla de Sta. Quiteria i el porten cap a Lleida. Allí truca als seus pares i, tot i que ell no vol que el vinguin a veure perquè només s'hi estarà un dia, sa mare té temps d'arribar fins a Lleida i endurse'l cap a Barcelona "*em va agafar de l'orella*".

Un cop a Barcelona segueix a la barberia. S'allistà a la JSU (joventuts comunistes) i participarà en les activitats (cartells, propaganda, etc..., per cert, ho feien al mateix edifici del barri d'Horta, on després el concentraran).

Poc abans de que cridessin la seva lleva (04/38) va allistar-se voluntari altre vegada (malgrat la seva miopia, va colar-se). Ingressarà als carrabiners (179 Brigada, 51 Batalló). Ja al front estarà a Torregrossa, Juneda, Bell-lloc, Bellvís, etc. I travessen el Segre per Vilanova de la Barca. Entra en combat a Alcoletge. Feia “d’enllaç” entre les posicions de les tropes i, per mèrits de guerra, li atorguen el grau de caporal (tot i que no li han agradat mai els “galons” i no els portava).

Altre vegada se li trenquen les ulleres i torna a casa. Es redestinat al quarter de carrabiners del camp de la Bota, en la defensa de costes, amb cinc carrabiners veterans (cap a la tardor 38). Allí l’enganxa l’entrada dels nacionals i fuig el mateix 26 de gener cap a Olot, on organitzaran el pas dels refugiats cap a França. D’allí a Besalú (on veu com fan esclatar el pont) i passarà la frontera per Sant Llorenç de Cerdans, on s’hi estarà uns dies, dormint al ras en ple febrer. Només al creuar la frontera els francesos els preguntaven: Franco o Negrín. N’hi havia que deien Franco i els repatriaven ràpidament. Si deies Negrín, se’t considerava refugiat. En aquell moment ells encara pensaven que podrien tornar a l’Espanya republicana que resistia.

Pocs dies després, els porten al camp de concentració de Sept Fons, encara en construcció, on s’hi estarà uns 6 mesos. Només hi van homes. Les condicions del camp són pèssimes. En barracons, rentant-se en un rierol, amb polls, sarna, “*tot ho teníem*”, només un àpat diari,...Agafaven pells de patates per les cuines i les bullien i en feien una sopa que era tota una delícia per ells. Recorda com la gent del poble veí els hi llençava menjar i tabac.

Custodiats per gendarmes a l’interior i per senegalesos a l’exterior, amb qui gairebé no tenien contacte.

Recorda com alguns presoners, artistes dels espectacles del Paral·lel (“*maricons*” ens diu), preparaven funcions i balls, i s’encarregaven dels malalts i tullits, que van estar ben atesos per aquests artistes.

No es volgué apuntar a la legió estrangera ni a les Companyies de Treballadors que treballaven pels alemanys, l’única manera de sortir del camp, tot i que cobraven 1.5 francs i ells no res. Diu que era treure la feina als francesos, “*fer d’esquirol*”.

Hi havia un mercat negre, es podia comprar i vendre, ja que “*hi havia qui portava calers*”. També va escriure a casa i a una amiga del barri, la única que va rebre les seves cartes i qui va avisar als seus pares de la seva situació.

A finals de juliol decideix tornar perquè ja no ho aguanta més. Molt poc abans d’esclatar la guerra mundial. Si hagués començat abans no hauria tornat. Torna essent

conscient que el podien represaliar. Entre els refugiats, la “*radio macuto*”, que eren els rumors, l’havien avisat que segur que estaria en “llistes negres”, només per fer-li por, perquè no tornés.

El porten al camp de Barcarés, on reagrupaven als refugiats abans de repatriar-los. Nou dies després passa a Espanya. Recorda que li va fer molta impressió veure als guàrdies civils que els esperaven.

Abans de començar a relatar el seu periple com a presoner a Espanya, veiem què hi diu el certificat fet a l’Arxiu de Guadalajara dels seus antecedents:

-Presentat a Figueres el 03/08/39

-CC Horta fins 18/11/39

-BT 134 de 18/11/39 fins 01/07/40

-BDST 68 de 01/07/40 fins 20/08/40 que es alliberat.

Un any en total.

Arriba a Figueres el 3 d’agost en uns camions “*catiuskes*” descoberts, i l’internen a “La Carbonera”. Dos o tres dies després marxa en direcció Reus. De camí passa per Barcelona, on són portats a peu fins a Sants. Durant el trajecte, ell, molt viu, li digué a uns homes que estaven en un cafè si algú podia trucar a casa seva i avisar la família, i un home ho feu. És així com veié als pares i al seu germà bessó (qui va atravesar la fila per saludar-lo “*i després se’l quedaven*”).

D’allí els porten a Reus, al manicomi Pere Mata. No recorda el temps que hi va estar “*si va ser un mes, van semblar 7 mesos (...) perquè allí ens custodiaven soldats mutilats*” dels que no en té bon record per la seva crueltat i les garrotades que repartien a la mínima. Hi havia moltíssims presoners (Reus era el camp més important de Catalunya on es centralitzava i redistribuïa als presoners). Dormien per terra (ell en un pati, vora les letrines, des d’on veien venir els cucs que en sortien cap a ells). Tots amuntegats uns sobre altres de tal manera que si et llevaves per anar al servei, passant per damunt de tothom, després ja havies perdut el lloc i et quedaves fora.

Els feien sortir en ple mes d’agost al pati a cantar tots els himnes i a formar durant hores, havent-hi gent que queia. Menjaven només un “rellotge” de tonyina i un “chusco” entre dos “*i a passar el dia, m’entens*”. El pitjor record, malgrat les condicions extremes d’higiene i alimentació, el té dels soldats, els mutilats i la seva mala llet. Ni punt de comparació amb els senegalesos que no els van fer mai res.

Com a anècdota que il·lustra el tema, recorda com un furriel, encarregat del menjar o les provisions, el dia abans de marxar llicenciat o destinat a un altre lloc, perquè el seu substitut que vingués no trobés massa menjar i penses que en sobrava, els va fer menjar tot el que poguessin. Ell, afamat, s'atipà de lleties que per la nit va vomitar perquè el seu cos no estava acostumat a aquests àpats.

Va passar al quarter de cavalleria de Reus on entrarà a formar part d'un BT (el 134) amb el que estarà a Martorell, Navés, Figueres (castell de San Fernando), i d'altres indrets que no recorda. En algun moment va passar pel camp d'Horta però confón el moment, tot i que gairebé segur hi va entrar procedent de Reus, i s'hi estaria algunes setmanes abans d'entrar a formar part del BT 134.

A Martorell construïen un pont sobre el riu Llobregat. *“El vam aixecar entre tots, venien uns i se'n anaven uns altres”* ens diu Miquel Lloret referint-se al moviment de presoners que entraven i sortien. El tracte amb els escoltes era correcte en general, *“eren soldats”* com ells. Estant a Martorell recorda un sergent *“collonut”* que no li va posar pegues quan va rebre una visita d'una cosina seva o per baixar a Barcelona perquè li treïessin un queixal. El diumenge rebien missa al campament.

A Navés (prop de Solsona) feien una carretera amb el mètode rudimentari de fer volar grans blocs de pedres que després trinxaven i anaven fent camí

A Figueres li va tocar fer d'assistent de l'alferes (*“un fill de puta”*, que era d'Arbeca però li parlava en castellà). Bàsicament la feina consistia en anar cada matí a la seva pensió a despertar-lo.

Al castell de San Fernando trobarà amb un grup d'asturians que poc després seran alliberats ja que com recorda *“hi havia un decret que deia que qui portava més d'un any pres, doncs, sortia”*. Els asturians en portaven gairebé tres anys. És aleshores quan reorganitzen els batallons, ja que majoritàriament estaven formats per presoners de la guerra que en aquelles dates (06/40) són alliberats.

Ell passa al BDT 68 que es destinat a la Jonquera, on treballaran en la fortificació de la frontera (en el moment que França és vençuda pels alemanys), i construeixen posicions defensives amb canons, ametralladores, etc. Allí recorda que va arribar a menjar llangardaixos i serps de la gana que tenien.

Rep la llibertat quan va complir un any del seu apresament.

Després no tornarà a fer el servei com la resta de la seva quinta, ja que al estar allistat a marina, perquè el seu pare com a pescador l'havia apuntat anys enrere, només havia de

presentar-se un cop al mes. Després duns anys ja es llicencià. Igualment creu que no l'hauria fet ja que hagués resultat inútil per miop en la revisió (tot i que això no l'impedí de fer treballs forçats amb anterioritat).

Anys després començarà la seva activitat clandestina com a militant del PSUC, a qui va ser de gran ajut per la seva experiència en diverses fàbriques. Al 1957 va estar a la presó al veure's inculpat en un delictes de propaganda comunista.

Fonts i Bibliografia

Arxius:

- Archivo General Militar de Guadalajara: Fons provisional d'expedients personals de presoners. Fons de les presons militars de El Hacho i García Aldave, i fons de comissions liquidadores de diferents unitats.
- Archivo Intermedio de la Región Militar Pirenaica (Cuarter del Bruc de Barcelona): Fons de fortificacions del pirineu català i aragonés.
- Arxiu General de la Diputació de Barcelona: Fons d'Obres Públiques.
- Arxiu de la Fundació Figueras. Biblioteca del Pavelló de la República (Universitat de Barcelona).
- Arxiu Municipal Administratiu de Barcelona: Actes.
- Archivo Municipal de Guadalajara: Correspondència i llibres de Quintas.
- Archivo Provincial de Guadalajara: Fons del Tribunal Especial de Ejecuciones de Guadalajara.
- Archivo General de la Administración (Alcalà de Henares): Fons dels ministeris d'Obres Públiques i de Governació.
- Arxiu Municipal de Sant Quirze de Besora: Actes i correspondència.
- Arxiu Històric Comarcal de Ripoll: Actes, correspondència i serveis militars.
- Arxiu Històric de Torroella de Montgrí: Actes i correspondència.
- Arxiu Històric Comarcal de Vic: Fons de l'Hospital de la Santa Creu.
- Arxiu de la Cambra de Comerç Indústria i Navegació de Barcelona.

Bibliografia:

- ACTES del Congrés “*campes de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme*”, celebrat al Museu d'Història de Catalunya l'octubre de 2002.
- AGUILAR OLIVENZA, M. (1999) *El ejército español durante el franquismo: un juicio desde dentro*. Akal, Madrid.
- ALBA, V (1990) *Sísif i el seu temps* Laertes, Barcelona.
- BEAUMONT, E. i MENDIOLA, F.:
 - (2002) *Vinieron un montón de prisioneros. Los Batallones de soldados trabajadores vistos y recordados por la población de la montaña navarra*,. Ponència presentada al Congrés “*campes de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme*” .
 - (2004) *Perspectivas y archivos locales: Propuestas teóricas y metodológicas para el estudio de los Batallones de trabajos forzados (BT y BDST) en la posguerra a partir del caso navarro*. Jo l'he consultat a la pàgina web www.HistoriaCrítica.com
- CABALLERO, A. i LÓPEZ WEHRLI, S. (1999) *El acceso a los archivos militares: un análisis práctico*, al VII Congreso Nacional de la ANABAD, sobre Información y derechos de los ciudadanos.

- CARDONA, G. (2003) *El gigante descalzo. El ejército de Franco* Aguilar, Madrid.
- COLECTIVO 36 (1969) *Libro Blanco sobre las cárceles franquistas* Ruedo Ibérico, París.
- CUTRINA I SORINAS, G. (1989) *Ripoll, entre dos rius*, Ajuntament de Ripoll, 1989.
- EIROA SAN FRANCISCO, M. (2002) *De prisioneros a presos: europeos centro-orientales en los campos de concentraciones franquista*. Ponència presentada al Congrés “camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme”
- FABRÉ FORMAGUERA, J. (2002) *La contrarevolució de 1939 a Barcelona. Els que es van quedar* Tesi Doctoral, Universitat de Barcelona.
- FABRÉ, J.; HUERTAS, J.M. i RIBAS, A. (1978) *20 anys de resistència catalana (1939-1959)*, La Magrana, Barcelona.
- GÁRATE CÓRDOBA, J.M. :
 - (1992) *Evolución de las Fuerzas Armadas*, Historia General de España y América, Vol. 19/1. Rialp, Madrid
 - (1976) *Alféreces Provisionales* Ed. San Martín, Madrid.
- GRACIA ALONSO, F. (2002) *Arqueología de la Memoria. BDST y tropas del ejército en las excavaciones de Ampurias (1940-1943)*. Ponència presentada al Congrés “camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme”
- GUTIÉRREZ CASALÁ, J.L. (2002). *Catalanes en la 2ª Agrupación de Colonias Penitenciarias Militarizadas en Montijo*. Ponència presentada al Congrés “camps de concentració i el món penitenciari a Espanya durant la guerra civil i el franquisme”
- JULIÁ, S. coord. (1999) *Víctimas de la guerra civil*, Temas de Hoy, Madrid.
- LAFUENTE, I. (2002) *Esclavos por la Patria. La explotación de los presos bajo el franquismo*. Temas de Hoy, Madrid.
- LÓPEZ JIMÉNEZ, F.J.:
 - (2004) *Fondos documentales conservados en el Archivo General Militar de Guadalajara*. Cuadernos Republicanos n.55, primavera-verano 2004. Revista del Centro de Investigación y Estudios Republicanos, que jo he consultat a la seva web: www.ciere.org/cuadernos.htm.
 - (2003) *La 2ª Agrupación de Batallones Disciplinarios de Soldados Trabajadores Penados*. Boletín Informativo del Sistema Archivístico de la Defensa, n.8, juliol 2003.
- LLARCH, J. (1978) *Campos de Concentración en la España de Franco*. Producciones Ed. Barcelona.
- MARQUINA BARRIO, A. (1986) *España en la política de seguridad internacional, 1939-1986*. Ediciones del Ejército, Madrid.
- MELGAR CAMARZANA, M. (2002) *Fondos contemporáneos en el Archivo General de Ávila*, a Revista de Historia Militar, Núm. Extra.
- MINISTERIO DE DEFENSA (1995) *Guía de los Archivos Militares Españoles*.
- MIR CURCÓ, C. (2001) *La represión bajo el franquismo*, Revista Ayer nº43.

- MOLINERO, C., SALA, M., SOBREQUÉS, J., (eds.), (2003) *Los campos de concentración y el mundo penitenciario en España durante la guerra civil y el franquismo*. Crítica, Barcelona.
- PASCUAL, P. (2002) *Campos de concentración y batallones de trabajadores*, Historia 16, febrer de 2002.
- PÉREZ DEL PULGAR, J.A. (1939) *La solución que da España al problema de sus presos políticos*. Valladolid.
- PIQUERAS, F. (1999) *Batallón Disciplinario nº 46 de Soldados Trabajadores*. Edició pròpia, Barcelona.
- PLATÓN, M. (2001) *Hablan los militares. Testimonios para la historia (1939-1996)* Planeta, Barcelona.
- RAFANEAU-BOJ, M. (1995) *Los Campos de Concentración de los refugiados españoles en Francia*, Ediciones Omega, Barcelona.
- RODRIGO, J. :
 - (2001) *Vae victis! La función social de los campos de concentración franquistas*, a Revista Ayer, no. 43.
 - (2003) *Los campos de concentración franquistas*, ed. Siete Mares.
- SABÍN, J.M. (2002) *Prisión y muerte en la España de Posguerra*, Anaya & Mario Muchnik, Madrid.
- SANTIAGO, L. (1981) *Internamiento y resistencia de los republicanos españoles en África del Norte durante la 2ª Guerra Mundial*. El Pot, Sabadell.
- SEQUERA MARTÍNEZ, Luis de :
 - (1999) *La fortificación española de los años 40*, a la Revista de Historia Militar, any XLIII, no 68.
 - *Historia de la fortificación española en el siglo XX*, Caja Duero
- SERRALLONGA I URQUIDI, J. (1998) *Sant Quirze de Besora, de 1714 a l'actualitat* Eumo, Universitat de Vic.
- SOLÉ I SABATÉ, J.M. i VILLAROYA, J. (1987) *L'ocupació militar de Catalunya L'Avenç*, Barcelona.
- THOMAS, H. (1976) *La guerra civil española (vol.II)* . Grijalbo, Barcelona.
- TORRES, R. :
 - (2001) *Los esclavos de Franco*, Oberon, Madrid.
 - (2002) *Víctimas de la victoria*, Oberón, Madrid.
- TUSELL, J. *Un giro fundamental en la política española durante la 2ª Guerra Mundial: la llegada de Jordana al Ministerio de Exteriores*, a J.L.GARCÍA DELGADO (ed.) *El primer franquismo. España durante la Segunda Guerra Mundial*.

